

Gyógyító hagyomány Kárpátalján

(Racionális és irracionális gyógyító eljárások)

Doktori disszertáció

Írta:

KÉSZ MARGIT

Témavezető:

DR. BÓDI ERZSÉBET

tudományos főmunkatárs

Debrecen, 2004.

GYÓGYÍTÓ HAGYOMÁNY KÁRPÁTALJÁN
(Racionális és irracionális gyógyító eljárások)
című

értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a néprajz tudományágban

Írta: Kész Margit okleveles magyar szakos tanár

Készült a Debreceni Egyetem Multidiszciplináris Bölcsészettudományok Doktori Iskola:
Történelemtudományok; Néprajz és Kulturális Antropológiai Tudományok
(néprajz programja) keretében

Témavezető: Dr. *Béla Ernő*

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200

Én, Kész Margit, teljes felelősségem tudatában kijelentem,
hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak
tisztelőben tartásával készült.

Kész Margit
Kész Margit

I. Bevezető gondolatok

Az élet csodálatos dolog. A lét nagy ajándékát azonban sok minden teszi elviselhetetlenné. Az egyik ilyen negatív tényező az egyes embert, illetve az emberek csoportját megtámadó betegségek. Az ember tudatra ébredése óta küzd azért, hogy szervezetét egyensúlyban tudja tartani, illetve a már megzavart egyensúlyi állapotot helyreállítsa. A szenvedő és az őt körülvevő közeg minden időben teljes tudásával megpróbált harcolni és győzni a különböző kórok felett. A civilizáció kezdetén e harc valószínűleg a megfigyelésen és a tapasztalaton alapult. Ősünk kezdetben csak a spontán gyógyulásokat figyelhette meg, majd az anyatermészet adta lehetőségek: fűvek, fák nyújtotta gyógyító hatást fedezte fel és alkalmazta először, de valószínűleg az állatok megfigyelése által szerzett tapasztalatait is felhasználta. Ugyanis már az állatoknál megfigyelhető bizonyos nem tudatos gyógyító tevékenység: nyaldossák sebeiket, irtják az élősdieket, sőt egyes állatok, például a majmok, töviseket húznak ki saját maguk és társaik bőréből. A sorozatos megfigyelés és tapasztalat eredményeként lassan megszűnt a betegségek gyógyulásának spontaenitása, s kialakult a tudatos *terápia*. E megfigyelésen és tapasztalaton alapuló tudás generációról generációra hagyományozódott: a beszéd kialakulásáig vizuális módon, majd a nyelv segítségével szájhagyomány útján terjedt, az írásbeliségüket megteremtő népeknél írott formában fejlődött mind magasabb színvonalra, és vált bonyolultan összetett történeti-kulturális valósággá.

Valószínű tehát, hogy az ösztön és az állandó tapasztalatszerzés formálta az ősi gyógyítást, és ezen belül is alakította főként a növényekkel való orvoslást. Ugyanakkor e racionális gyógymódok nem minden esetben értek el kellő gyógyhatást, s térben és időben szintén meghatározhatatlanul

kialakultak az első hiedelmek:¹ szellemi lényeknek, démonoknak, isteneknek tulajdonítva többek között a betegségek megjelenését. Ha nem tapasztalt kedvező hatást a „növényi” gyógyszerek, az egyszerű sebészi műveletek után, az ember a természetfeletti hatalmakhoz fordult, megpróbálta azokat megnyerni szóbeli fohással és a számára fontosnak tartott dolgok feláldozásával. A szóbeli fohások, imák közül az idő folyamán kiváltak a konkrét gyógyító célzatúak, s megszülettek az első ráolvasások.² A népgyógyászatban tehát már a kezdetektől fogva beszélhetünk az empirikus és misztikus elemeknek az együttlétezéséről, amely az idők folyamán, hol az egyik, hol a másik tényező uralkodóvá válásával alakította történelmét.

A tapasztalaton és megfigyelésen alapuló alapvető népgyógyászati tudásnak valószínűleg még a többség birtokában volt. Azonban már a kezdetekben elkülönült egy közösségen belüli, speciális tudással rendelkező kislétszámú csoport, melynek képességeit a bonyolultabb esetekben, a többség által birtokolt tudás hatótávolságán kívül alkalmazták. E speciális tudásanyaggal éltek a sámánok, javasok, varázslók³. Ők a hagyományos népi tudás hordozóinak körébe tartoztak.

A napjainkban kutatott népi gyógyítás ismeretanyaga azonban nemcsak az eredendően népi tapasztalathoz és gyakorlatból tevődik össze, hanem a mindenkor tudományos orvoslás által alkalmazott gyógyító technikák is nagyban éreztetik hatásukat. E rétegek viszonya és egymásra való hatása azonban még nem kellőképpen kutatott.

¹ **Pócs Éva:** *Néphit.* In: **Dömötör Tekla** (szerk.): *Magyar néprajz VII.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 1990. 527-692.; **Hoppál Mihály:** *A hiedelemrendszer.* In: *Etnoszemiotika. Néprajz egyetemi hallgatóknak* 14. Debrecen, 1992. 108-126.

108-126.; **Voigt Vilmos:** *Miért hiszünk a hiedelmekben? A hiedelmek szintagmatikus és paradigmikus tengelye.* *Ethn.* LXXXVII. 1976. 559-568.; **Maróth Károly:** *Vallás és mágia.* *Ethn.* XLIV. 1970. 31-44.; **Veres Péter:** *Duális Osztályozó rendszerek.* *Ethn.* LXXXVII. 1976. 348-358.

² *Magyar ráolvasások.* I-II. **Cs. Pócs Éva** (szerk.): Budapest, 1985-1986.; **Moldován Gergely:** *A román nép varázsköltészete.* Erdélyi Múzeum. 1888. 81-144.

³ **Ipolyi Arnold:** *Magyar Mithologia.* Reprint. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1987.; **Diószegi Vilmos:** *A pogány magyarok hitvilága.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1978.; **Diószegi Vilmos:** *Samanizmus.* Gondolat. Budapest, 1962.; **Diószegi Vilmos:** *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben.* Akadémia. Kiadó. Budapest, 1958.; **Diószegi Vilmos:** *A sámánok nyomában Szibéria földjén.* Magvető. Budapest, 1960.; **Solymossy**

Az emberiség történetében a különböző kultúrákban a tudományos orvoslás különbözőképpen fejlődött.⁴ Az ókori Kínában, Indiában, Mezopotámiában, Görögországban és az ókori Rómában az egyetemes kultúrszínvonalnak megfelelően fejlettnak számítottak az orvosi ismeretek. Az adott szubkultúrához alkalmazkodva kimagasló eredményeket értek el a kóroktan, a sebészeti beavatkozások, az általános gyógyászat terén. A teljesség igénye nélkül említhető meg a kínai **Csua To**, az egyiptomi **Imhotep**, a görög **Aszklépiosz**, - akit később gyógyító istenné emeltek -, valamint a görög orvoslás szimbólumává vált **Hippokratész**, kinek orvosi etikáját összefoglaló „Hippokratészi eskü”-je napjainkig elhangzik. Mérföldkőnek számító felfedezéseket tett az anatómiai és fiziológiai terén a római **Galénosz**.⁵

A középkorban csak egyetlen területen fejlődött tovább az orvostudomány: az arab kalifátusok területén. Ennek egyik legkiemelkedőbb alakja **Ibn Szina** (980 - 1037), nyugatias nevén **Avicenna** volt.⁶ Európában az orvostudomány fejlődése még az antikvitás szintjét sem érte el.

Az emberiség történetének felmérhetetlen jelentőségű mérföldköve a kereszténység felvétele. A magyarság szempontjából **Géza fejedelem** zseniálisan ismerte fel az idő szavát és kezdte el keresztény állama építését, melyet majd fia, **István király** fejezett be. Az új vallás alapjaiban rengette meg a magyarság előző hagyományait, szokásait. A néphit, ezen belül a népi gyógyászat terén is nagy változást hozott. E változások azonban csak fokozatosan mentek végbe. A pogány elemek keveredtek a keresztény vallásos elemekkel.⁷ Az addigi gyógyító szerepet is betöltő személyek üldözötté váltak, a fentről jövő egyházi rendeletek tevékenységük mihamarabbi betiltását

Sándor: *Hitvilág.* In: A magyarság néprajza IV. (2. kiad) Budapest, 1943. 286-382.; **Róheim Géza:** *Magyar néphit és népszokások.* Reprint. Szeged. 1994.

⁴ **Székely Sándor:** *Az orvostudomány története.* Medicina Könyvkiadó. Budapest, 1960.; *A magyar múlt orvostörténetesei.* **Gazda István** (szerk.): Magyar Tudománytörténeti Intézet. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és levéltár. Piliscsaba - Budapest, 2002.

⁵ **Castiglione László:** *Az ókor nagyjai.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982.

⁶ **Székely Sándor.** *Az orvostudomány ...op. cit. 67 -70.*

⁷ **Pócs Éva:** „A keresztény vallás szemszögéből nézve a vallás rendszerén kívül eső lények nem létező fogalmak, a beléjük vetett hit üldözendő babona volt. A hiedelemrendszer szempontjából azonban e lények bizonyos mértékig együttműködtek a vallás

szorgalmazták. A több évszázados hitet azonban nem lehetett máról holnapra megsemmisíteni.⁸ A pogány istenek tovább éltek a különböző szentek vonásaiban, sőt még magában **Istenben** és az **Ördögben** is.⁹ **Isten** nevében fogtak hozzá a gyógyításhoz. A ráolvasások, az imák is egyre több keresztény motívumot tartalmaztak. Megjelentek a gyógyításban a szentelmények, a keresztény szimbólumok.¹⁰ Az egyes szentek a különböző betegségek patrónusaivá váltak.¹¹ A betegek hozzájuk imádkoztak, és offereket helyeztek el a templomokban tiszteletükre. Szent helyekre zarándokoltak el a gyógyulás reményében. A középkori kolostorok pedig *Európa-szerte* a gyógyítás központjaivá váltak,¹² rajtuk keresztül vált ismertté a görög-római orvoslás sok vulgarizált eleme. A kolostorok mellett ispotályok létesültek.¹³

Ugyanakkor a középkorban kezd elterjedni a boszorkány és a boszorkányság köré fonódó hiedelemkör. A szégyenletes boszorkányperek irataiból a népi gyógyászati ismeretanyag is gazdagodott, mivel az általános boszorkányvadás között volt a megbélyegzett személy által okozott

természetfeletti lényeivel: az utóbbiak inkább a pozitív, az előbbieket inkább a negatív szerepeket töltötték be.” **Pócs Éva:** *Néphit... op. cit.* 543.

⁸ **László Gyula:** *A pogány vallás továbbélése az Árpád-korban:* In: **László Gyula:** *Góg és Magóg népe.* Örökségünk. Budapest, 1996. 172-177.

⁹ **Röhrich, Lutz:** *Az ördög alakja a népköltészetben.* Ethn. XXVII. 1976. 212-228.

¹⁰ **Vanyó László** ír többek között a kereszt jeléről mint a pogányok és a keresztények által egyaránt használt jelről. „*A kereszt jelének ikonogramja adva van a környező világban, használták a pogányok is, elsősorban kozmikus szimbólumként.*” **Vanyó László:** *Az ókeresztény művészet szimbólumai.* Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1988. 156.

¹¹ Jól szemlélteti ezt Remete Szent Antal, a róla elnevezett *Szent Antal tüze* vagy *orbánc* néven ismert betegség patrónusa. Lásd: **Grynaeus Tamás:** *Szent Antal tüze.* Akadémia Kiadó. Budapest, 2002.

¹² **Grynaeus Tamás** ír arról, hogy az Antonita rend a középkorban Európa-szerte, köztük Magyarország három kolostorában (Pozsony, Sepesdaróc, Segesvár) végzett eredményes gyógyító munkát, a Szent Antal tüze nevezetű betegséggel szemben. **Grynaeus Tamás.** *Szent Antal tüze.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 2002. 54-47.

¹³ **Zombori István** a János-lovagokról, a johannitákról így ír: „*A johanniták betegápoló és szegényellátó tevékenysége a kor legmagasabb szintjén állt. A rend tekintélye és fegyveres ereje biztosította az ispotályok nyugalalmát és sérthetetlenségét, a gazdag birtokok pedig a sérthetetlen ellátást. Messze földön híres jeruzsálemi központi ispotályukban 1170-ben 2000 ágy állt a betegek és rászorulók rendelkezésére. ...A kórházban minden ágy egyforma volt. Kórházi ruhát adtak a betegeknek. Összesen 4 orvosuk mellett képzett betegápoló testvérek serénykedtek.*” **Zombori István:** *Lovagok és lovagrendek.* Kozmosz Könyvek, Budapest, 1988. 58.

megbetegítés (rontás, boszorkányszívás), illetve nem ritkán éppen gyógyító tevékenységét kifogásolták, s végül ez okozta a személy vesztét.¹⁴

A 16-17. század *Nyugat-Európában* a haladó eszmeáramlatok, a természettudományok, ezen belül az orvostudomány fejlődését eredményezte. Magyarország történetébe azonban vérrel írta be magát a korszak: török és német ellen viselt háborúk, pestis, himlő és tífuszjárványok pusztították az országot.¹⁵ Azonban még ezek az áldatlan körülmények sem vetettek gátat a hivatalos orvoslás fejlődésének. A 18. században kezdenek megjelenni és terjedni a kéziratos orvosi művek, melyek rengeteg népgyógyászatból átkerült adatot tartalmaznak, s a fejlődést bizonyítja, hogy 1784-ben *Pestre* helyezték az orvosi egyetemet, s megindulhatott a rendszeres orvosképzés.¹⁶

A 19-20. század jelentette a fordulópontot. A lakosság hivatalos orvosi ellátottságát nagy eltérésekkel, de többé-kevésbé megszervezték. Az egészség visszanyerését és megőrzését szolgáló egyre fejlettebb infrastruktúrájú központok jöttek létre, megoldódni látszott a szakemberképzés, tudományos központok, kutatóintézetek sora kutatta az újabbnál újabb gyógyító csodaszert. Egészeiben véve mégsem lett egészségesebb az emberiség. A gyors változások, a természetes környezet átalakítása, súlyos problémákat idézett elő. Az emberi szervezet évezredek alatt kialakított normái évtizedek alatt borultak fel. A csendet a zaj váltotta fel, a levegő mérgező füsttel és korommal telítődött, megváltozott az élelmiszerek összetétele. A fejlődés tehát túl gyors volt, a biológiai lény - az ember - alkalmazkodása lassú, az ezekből származó ütközések az ember egészségének romlásában mutatkoztak meg. Az egészségügy rohamos fejlődésének sem csak pozitív oldalai születtek. A modern, mesterségesen előállított kémiai vegyületek sokasága, melyek az

¹⁴ Lásd: **Cohn, Norman:** *Európa démonai. A boszorkányüldözés története.* Corvina. Budapest, 1994.; **Schram Ferenc:** *Magyarországi boszorkánypercek III.* Budapest, 1982.; **Klaniczay Gábor:** *Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI-XVIII. században.* Ethn. XCVII. 1986. 257-295.; **Pócs Éva:** *Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán.* Ethn. XCVII. 1986. 177-256.

¹⁵ **Székely Sándor** írja a korról "Orvos alig volt a z országban. Csak a leggazdagabb főurak udvartartásában volt néha... A nép számára orvos nem jutott. A jobbágyokat borbélysebészek, vándorló szemészek és fogászok, bábaasszonyok, kuruzslók gyógyították." **Székely Sándor:** *Az orvostudomány története...op. cit. 125-126.*

¹⁶ **Székely Sándor:** *Az orvostudomány története...op. cit. 134.*

egészségi állapot javulását hivatottak szolgálni, nem minden esetben érik el a kívánt eredményt, illetve számottevőek a kezelés utáni káros mellékhatások.

Biztató, hogy az újabbnál-újabb felfedezések ripsz-ropsz betegség - és probléma megoldó tulajdonságában való hit kora lejárt. Nem hiszünk már a „csodagyógyszer” felfedezésében. Fokozatosan bebizonyosodik, hogy csak a test és a lélek együttes harmóniája az egészség záloga. Az sem ésszerű, hogy a hivatalos orvostudomány és gyógyszerészet eddigi vívmányait elveszük. A 20. század végén a gyógyászatnak ezen két területe: a hivatalos orvoslás és a hagyományos népi gyógyászat egymás mellett haladva tölti be rendeltetését, hol egymást kiegészítve, hol külön-külön utakon. Ezt a megállapítást bizonyítja a kárpátaljai néprajzi kutatás, melynek egyik láncszeme szeretne lenni az alábbi dolgozat.

II. Betekintés a népi gyógyászat kutatásában elért fontosabb eredményekbe

A népi orvoslás kutatásában fontos szerep jut a néprajztudománynak. Több néprajzi megfogalmazás született a népi gyógyászatról, mint általános tudományos fogalomkőről.

Az első jelentősebb álláspontot a népi gyógyítás körülhatárolására, rendszerezésére **Szendrey Zsigmond** közölte: *Betegség, gyógyítás* c. tanulmányában *A magyarság néprajza IV.* kötetében. Szerinte a népi gyógyítás alatt főleg a mágikus, irracionális gyógyítást kell érteni, a tapasztalati gyógyítást az orvostörténet tárgykörébe utalta: „*Néprajzunknak a népi orvoslásról szóló fejezete azt a néphit-tömeget és azokat a népszokásokat gyűjti egybe, amelyek az emberi és állati betegségek gyógyítására vonatkoznak. Egy részük helyes megfigyelésen és eltanuláson alapuló hagyományos paraszti művelet; ezeknek föltárása nem annyira a néprajz, mint inkább az orvostörténet keretébe tartozik. A néprajzot inkább azok a mágikus eszközök és varázsló műveletek érdeklik, amelyeket a néplélek teremtett meg a betegségek és a természet- s emberfeletti világ közt létrehozott titokzatos kapcsolattal.*”¹⁷

A 20. század közepéig a népi gyógyászat kutatástörténetének legteljesebb áttekintését **Vajkai Aurél** adta *A Magyar Népkutatás Kézikönyve* számára írt tanulmányában. Ő szintén definiálta a népi orvoslást. Kiegészítette **Szendrey Zsigmond** meghatározását. A népi gyógyászat és az orvostörténet elhatárolását másképp látta: „*A népi orvoslás betegségekkel és gyógy módokkal foglalkozik, ezért nem korlátozódik kizárólag hiedelmekre, de az is helytelen, ha a gyógyeljáráásban mindig az ésszerűséget, a tapasztalati magvat keresik. Bár Szendrey Zsigmond meghatározásában közelebbről nem jelöli meg a népi orvoslás anyagát, de az ahhoz fűződő soraiban a helyes megfigyelésen és*

¹⁷**Szendrei Zsigmond:** *Betegség, gyógyítás.* In: *A magyarság néprajza IV.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1937. 229-244.

eltanuláson alapuló hagyományos tapasztalati műveletek feltárását az orvostörténet körébe utalja, szerinte a néprajzot inkább a néplélek teremtette mágikus eszközök és varázsló műveletek érdeklik. Mi mind a kettőt a népi orvoslás körébe tartozónak tartjuk, egyrészt, mert a tiszta kettéválasztás mindeddig nem sikerült, másrészt, mert minden mozdulatot, lappangjon bár mögötte bármilyen rejtélyes folyamat vagy közvetlen tapasztalat, a népre jellemzőnek tartunk. A kutatás szempontjából a hagyományosság sem döntő faktor, mert meglehet, hogy a teljesen friss, ma felbukkant eljárásból következtetni tudunk a hagyományos műveletek lelki indítékára. A népi orvoslás anyaga tehát, ha kevés is benne a tapasztalat, nem kizárólag „babona”. A mai mozaikszerűen összetett népi műveltségre épp ez a hasonlóan vegyes összetételű népi orvosló mód a jellemző, a ráolvasás és az aszpirin egyidejű alkalmazása. ...A szűkebb értelemben vett népi orvoslás szellemében, alapelveiben különbözik a hivatalos orvostudománytól, ezt a szellemet azonban csak az egységes, teljes népi szemlélet ismeretének birtokában érthetjük meg.

Bár a népi orvoslás egyformán tekinthető a néprajz és az általános orvostörténet alfejezetének, legalább elvben el kell határolni az orvostörténettől. Anyagát tekintve határvonal ugyan a kettő közt alig húzható, de a mód alapján, ahogy az anyagot kezeljük, a népi orvoslás kutatása szembeállítható az orvostörténettel.”¹⁸

A 20. század vége felé **Gémes Balázs** a **Vajkai** és **Szendrey** meghatározásait figyelembe véve a következőképp összegzi a témakört tartalmi vonatkozásban: „A népi orvoslás magába foglalja az emberi és állati szervezetről kialakult anatómiai, élettani - ezen belül a terhesség és a szülés minden mozzanatára vonatkozó - és kórélettani elképzeléseket, továbbá a betegségek eredetéről és felismeréséről (diagnosztika) kialakult képzeteket és ismereteket, a betegségek megelőzésére, a betegségek és külső fizikai tényezők kiváltotta elváltozások gyógyítására irányuló törekvéseket, melyekben felhasználták és felhasználják a gyógyszerelést (a hagyományos - növényi, állati, ásványi eredetű

¹⁸ **Vajkai Aurél:** *A magyar népi orvoslás kutatása.* hi: A magyar népkutatás kézikönyve Budapest, 1948. 1-2.

felhasználják a gyógyszerelést (a hagyományos - növényi, állati, ásványi eredetű - háziszereket, és mindenkor forgalomban lévő hivatalos gyógyszereit), fizioterápiát, diaetetikát, pszichoterápiát, higiénét és kozmetológiát."¹⁹

A *Magyar Néprajzi Lexikonban* **Grynaeus Tamás - Hoppál Mihály** népi gyógyászat címszó alatt a következőket közli: „*A paraszti gyógyító gyakorlat összefoglaló elnevezése a néprajzi szakirodalomban. Magába foglalja a betegségek eredetére (kóroktan), tüneteire (diagnosztika) és gyógyítására (terápia) vonatkozó hagyományokat... A népi gyógyítás tudásanyaga nem választható el a népi tudás (természetismeret) területétől, mintegy annak része - de része ugyanakkor a népi hitvilágnak, a hiedelmek rendszerének is; egyformán magába foglalja az ésszerű magyarázatokon nyugvó, a gyakorlati tapasztalat által megerősített tudást és a legkülönbözőbb hiedelmeket; racionális és irracionális gyógymódokat.*”²⁰

A *Magyar néprajz VII.* kötetében **Hoppál Mihály** a *Népi gyógyítás* fejezetben röviden határozza meg a népi gyógyászat fogalmát: „*Hagyományosan a néprajznak a népi gyógyítással foglalkozó fejezete a népnek a betegségekről való felfogását és azok gyógymódjait tárgyalja.*”²¹

A fenti definíciókból világosan látható, hogy a népi gyógyászat a hiedelemrendszeren belül működik. Nehéz azonban meghúzni a határvonalat, hogy a hiedelemrendszerben mikortól beszélünk népi gyógyászatról. **Pócs Éva** szerint: „*Abból a feltevésből indulok ki, hogy a népi gyógyászatot ún. racionális, tapasztalati tényei kapcsán, mind pedig a hiedelemrendszerbe is tartozó tényanyag kapcsán elsőrendűen a népi gyógyászat objektív tényeinek objektív rendszere érdekli: a kóroktan, diagnosztika és terápia hivatásos orvosi és paraszti (általános ill. specialisták kezén lévő) elméletének és gyakorlatának viszonya, illetve e viszonyból (a különbségekből és egyezésekből) levonható akár elméleti, akár gyakorlati- de mindenképpen az orvostudomány és*

¹⁹ **Gémes Balázs:** *A népi orvoslás kutatás aktuális problémái Magyarországon.* In: Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 1979. 20.

²⁰ **Grynaeus Tamás - Hoppál Mihály:** *Népi gyógyászat* In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon III.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 725.

²¹ **Hoppál Mihály:** *Népi gyógyítás.* In: Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar néprajz VII.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1990. 693.

hivatalos orvosi gyakorlat számára hasznosítható tanulságok. Éppen azért van szükség a hiedelemrendszerbe is tartozó adatok hiedelemrendszerbeli értékének ismeretéhez, hogy e tanulságok levonása valóban reális legyen."²²

E meghatározások bár több tekintetben cáfolják vagy kiegészítik egymást, a gyakorlatban a kutatót mind arra figyelmeztetik, mennyire széleskörű, kiterjedt vizsgálatot kell folytatnia a népi gyógyászat megismerése terén. E megismerésben irányadóként szolgálnak a már eddig megjelent kiadványok, melyek a teljesség igénye nélkül a következők.

A két világháború közötti időszakban megjelent művek közül kiemelkedik a *Magyar orvosi emlékek* című négykötetes munka²³, mely számos népgyógyászati adatot tartalmaz, valamint **Berde Károly**²⁴ bőrbetegségekről és azok gyógyításáról szóló, sajnos hiányosan fennmaradt műve. Irányadóak még napjainkban is **Gönczi Ferenc**²⁵ Göcsejben, **Luby Margit**²⁶ Szatmárban végzett gyűjtései, valamint **Vajkai Aurél** a *Borsavölgyéről* kiadott monográfiája.²⁷

Az ötvenes-hatvanas években megélenkült kutatási szellem, melynek többek között **Diószegi Vilmos** és **Gunda Béla** készítette elő a talajt, fiatal kutatókat, illetve önkéntes gyűjtőket vont be a népi gyógyászat kutatásának szolgálatába. A fellendülés napjainkban is tart, újabb kiadványok jelennek meg gazdagítva a néprajzi szakirodalmat. Ennek egyik kézzelfogható bizonyítéka a **Magyar Orvostörténeti Társaságon** belül megalakult **Népi gyógyászati szakosztály**, melynek tagjai részt vállaltak az eddigi legértékesebb kutatásokat összegyűjtő két kötet megjelentetésében. Mindkét kötet címe: *Népi gyógyítás*

²² **Pócs Éva:** *A népi gyógyászat és a néphit kutatásának határterületei.* In: Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 1979. 61-77.

²³ **Magyary-Kossa Gyula:** *Magyar orvosi emlékek* I-IV. Budapest, 1929-1940.

²⁴ **Berde Károly:** *A magyar nép dermatológiája.* Magyar Orvosi Könyvkiadó Társult. Budapest, 1940.

²⁵ **Gönczi Ferenc:** *Az emberi betegségek és gyógyításaik a göcseji népnél.* Ethn. XIII. 1902. 78-84. 123-132.; **Gönczi Ferenc:** *Az emberi betegsége és gyógyításaik: a göcseji és a hetési népnél.* Ethn. XVI. 1905. 345-361.

²⁶ **Luby Margit:** *A paraszttélet rendje. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár megyében.* Budapest, 1935.; **Luby Margit:** *Fogyó legelőkön.* Atheneum. Budapest, 1942.; **Luby Margit:** *Bábelelte babona.* Reprint. Helikon Kiadó. Budapest, 1983.

²⁷ **Vajkai Aurél:** *Népi orvoslás a Borsavölgyében* Kolozsvár, 1943.

Magyarországon.²⁸ E kötetek nagyon gazdag és változatos tematikájúak. Felölelik az orvostörténet, az etnobotanika, a népi gerontológia, a betegségnevek kultúrtörténetének etnolingvisztikai feltárását. Irányadóak a további kutatásokhoz.

Nem szabad említés nélkül hagyni az Erdélyben beindult 20. század végi kutatásokat, melyeknek gazdagságára a *Népi gyógyítás Magyarországon* című kiadvány több dolgozata,²⁹ a *Néprajzi Látóhatárban* is rendszeresen közölt tanulmányok sokasága utal,³⁰ valamint a *Kríza János Társaság 10. Évkönyve*, mely 2002-ben népi gyógyászat témával szervezett konferencia anyagát tartalmazza.³¹

A témában napjainkban is megjelenő kiadványok gazdagsága, a még megválaszolatlan kérdések - a népi gyógyászat kutatásának további létjogosultságát bizonyítják.

²⁸*Népi gyógyítás Magyarországon*. In: **Antall József-Buzinkai Géza** (szerk.): Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 7-8. 1975.; *Népi gyógyítás Magyarországon*. In: **Antall József-Buzinkai Géza** (szerk.): Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 1979.

²⁹ Lásd: **Spielmann József**: *Történeti reflexiók a népi orvoslás és orvostudomány viszonyáról*. In: *Népi gyógyítás Magyarországon*. Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 1979. 35-51.; **Rácz Gábor**: *A népgyógyászati adatok értékelése*. In: *Népi gyógyítás Magyarországon*. Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 1979. 51-61.; **Kóczyán Géza - Szabó István - Szabó László Gy.**: *A Helleborus-(hunyor) fajok népgyógyászati felhasználására vonatkozó adatok*. In: *Népi gyógyítás Magyarországon*. Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 1979. 125-155.; **Kóczyán Géza**: *Egyes Solanaceae-fajok pszichotomimetikumként való használata a népgyógyászatba*. In: *Népi gyógyítás Magyarországon*. Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 1979. 155-161.

³⁰**Keszeg Vilmos**: *Jóslások a Mezőségben*. Néprajzi Látóhatár III. 3-4. sz. 1994. 46-64.; **Keszeg Vilmos**: *A cseberbenezés. Egy mezőségi hiedelem szerkezete és szemantikája*. Néprajzi Látóhatár I. 1-2. sz. 1992. 70-80.; **Gub Jenő**: *Növényekkel kapcsolatos hiedelmek és babonák a Sövidéken*. Néprajzi Látóhatár III. 3-4. sz. 1994. 193-198.; **Enyedi Emese**: *A gyergyói hitvilág vallásos elemei*. Néprajzi Látóhatár III. 3-4. sz. 1994. 188-192.; **István Lajos**: *Babonás népi gyógymódok Korondon*. Néprajzi Látóhatár IV. 3-4. sz. 1995. 213-218.; **Tánczos Vilmos**: *Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete*. Néprajzi Látóhatár V. 3-4. sz. 1996. 141-150. **Zillmann Jenő**: *Népi gyógyászat Havadon*. Néprajzi Látóhatár VII. 1-2. sz. 1998. 124-148.

³¹ *Kríza János Társaság 10. Évkönyve*. **Szikszai Mária** (szerk.): Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának Nyomdájában. Kolozsvár, 2002.

III. Kárpátalja a hivatalos és népi gyógyászat kutatásának látószögéből

Szülőföldem, *Kárpátalja*,³² természeti adottságait tekintve gyöngyszemként tündököl egymást szerető testvérként ölelő hegyeivel, szelíd lankáival, általában simogatóan csörgedező, néha haragosan hömpölygő, áldozatot követelő folyóival.

Lakosait azonban sosem kényeztette el a sors. A szegénység nyomasztó terhét kapta örökül az itt élő nép nemzedékről nemzedékre. E „Szegényszámban”³³ a politikai hatalmak, a történelem órájával számítva, gyakran váltották egymást. Az itt gyökeredző őslakosok mindig vesztesként kerültek ki a hatalmi harcokból. Egyéni emberi sorsuk, életkörülményeik keveset számítottak a nagypolitika fortyogó, büzlő boszorkánykonyhájában.

³² **Dr. Pinczés Zoltán:** „*Kárpátalja szó 1889. október 27-én tünt fel először a Munkácson megjelenő Kárpátalja c. politikai és társadalmi hetilap fejlécén...Kárpátalja valóban nem igazi tájnév, soha nem volt természetes határa (soha nem próbálták határát kijelölni), területét inkább politikai, közigazgatási elképzelések határozták meg. Része volt mindig a nagy természetföldrajzi egységnek, az Északkeleti-Kárpátoknak, de annak határát nem érte el.*” **Dr. Pinczés Zoltán:** *Kárpátalja gazdasági életének természetföldrajzi alapjai.* In: **Dr. Boros László** (szerk.): *Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv. 6. Kárpátalja.* Nyiregyháza, 1999. 11.

³³ **Balogh Edgár:** *Tíz nap Szegényszámban.* Magvető Kiadó. Budapest, 1988. Találónan nevezte el Szegényszámban a szerző a vidéket. Lásd még: **Fábri Zoltán:** „*Podkarpatska Russ: a csodarabbik, panamák és álhírlapírók hazája. A fiumei cápától elvágyva meg kellett elégedniük a pótlékkal: az emberfaló verhovinai farkassal. Tudomásul vettük, hogy testvérország, hogy ugyanegy rendtörvény alá tartozunk, és ezzel készen is voltunk Kárpátaljával. Egy szép nap aztán a kávéházi törzsvendég lázba jött: a lapokban megjelentek az első felhívások: zsidó testvéreink éheznek, és erre felfigyelt mindenki: nagy lehet ott a baj, ha már a zsidók is éheznek. A világ egy szép nap kezdte elfeledni a csodarabbikat és a sajtóbrigantikat, és felfedezte Kárpátalja lényegét: az éhséget.*” **Fábri Zoltán:** *Az éhség legendája (részletek).* Reprint. In: **S. Benedek András** (szerk.): „*Itt élned halnod kell...*” *Kárpátaljai honismereti olvasókönyv.* Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 1994. 115.

Különböző nemzetekhez tartozó népek élete fonódott össze e vidék történetében. Együtt sírtak és nevettek, kiáltottak vagy hallgattak, harcoltak vagy megadóan tűrtek az e tájon élők.

A történelmi változások természetüknél fogva igyekeztek elsöpörni mindent, ami régi: a tárgyi és szellemi javakat egyaránt. Az utóbbi felszámolásánál azonban mindig évszázadok hagyományának malterével rakott falakba ütköztek. A pogány bálványokat le lehetett rombolni, a lázadó jobbágy házát, javait fel lehetett gyűjtani, a kinkeservesen megszerzett vagyonkát el lehetett kobozni, s a mindenkié, de senkié elv alapján működő közösbe vinni, a templomokból ateista múzeumot csinálni, a család fenntartóját az ereje teljében lévő apát és reménységét, a nagyfiút, többszáz kilométerre véreitől *Szibériában* fogni robotra, hogy ne szülőhelyén alkosson és építsen. De ami láthatatlan, a lélek, a tudat, nem ily könnyű préda. Szellemi kincseiket szinte érintetlenül őrizték meg e vidéket lakó népek. S ebben akaratlanul is segítségükre volt provincionális helyzetük, elzártságuk³⁴ a vidék rossz útjai. Mindez azt eredményezte, hogy nagyon nehezen szívárgott ide, ért talajt valamiféle új felfedezés, modern eszme. E körülmény egyrészt a kerékkötője lett a haladásnak, másrészt, hagyományörzés szempontjából, a legideálisabb légkörben konzerválta a már meglévőt ősi tudást.

A 80-as 90-es évek fordulóján végbement rendszerváltás a néprajzkutatás előtt is új utakat nyitott meg. Átjárhatóbbá váltak az államhatárok. Megindult a népmozgás az anyaország felé. Addig titkos archívumokban őrzött dokumentumok váltak hozzáférhetővé. Nyíltan felszínre kerülhettek a nemzeti érzések. Bár különböző néprajzi leírások már a 19. század végétől jelentek meg a vidékről,³⁵ ez a folyamatosság biztosítottak is tűnt. 1930 nyarán a csehszlovákiai magyar fő-

³⁴ „Kárpátalját hosszú ideig a nagyvilágtól vasfüggöny zárta el. Említettük, 1945-ben Kárpátalján azzal kezdődött az új élet, hogy szigorúan lezárták a határokat, s aki ott ragadt, nem engedték eltávozni, nem kapott személyi igazolványt, útlevelet. Amyira szigorúan korlátozták a területen belüli mozgást, hogy még a szomszédos ukrán területre sem utazhattak a kárpátaljaiak. Személyi igazolványt, útlevelet a kárpátaljai lakosság csak az 1950-es évek végén kapott (s még akkor sem mindenki!) „**Ruszin Emil:** *Magyarok a Kárpátalján. A félmúlt üzenete.* Kiadja az SZGTI. Budapest, 1991. 92.

³⁵ **Fényes Elek:** *Magyarország geographiai szótára (Kárpátalja).* **Kobály József** (szerk.) Reprint. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ungvár, 1988.; **Lehoczky Tivadar:** *Bereg vármegye monográphiája.* **S. Benedek András** (szerk.). Reprint. Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Budapest-Beregszász, 1996.

illetve középiskolásokból álló **Sarló-mozgalom** tagjai - a sarlósok - falujáró mozgalmuk programjában végeztek szociográfiai kutatást *Kárpátalján*. Egyikük, a már említett **Balogh Edgár**, az erdélyi magyar író, *Tíz nap Szegényországban*³⁶ című kötetben foglalta össze tapasztalatait *Izsnnyétől Nagypaládig*. 1938-39-ben *Kárpátalja* anyaországához való visszacsatolása után még nagyobb érdeklődés mutatkozott a vidék iránt. Az 1940. január 26-án *Ungváron* megalakult **Kárpátaljai Tudományos Társaságnak** művészeti-néprajzi szakosztálya kezdte meg tevékenységét. Fő fóruma az 1941-ben indított és 1943. évben 4. számáig fennállt kétnyelvű - ruszin és magyar - *Zorja/Hajnal* című negyedéves periodika volt. A folyóirat közleményeket, tanulmányokat jelentetett meg a ruszin-magyar együttélés, a népelet köréből.³⁷

A szép reményekkel kecsegtető mozgalom azonban megszakadt, 1945-től hosszú ideig hallgatásba zárkozott.

Balogh Edgár és **Sarlós** társai útját fél évszázad múlva tudta csak megismételni 1980-as évek elején, két kárpátaljai újságíró, **Dupka György** és **Horváth Sándor**.³⁸

1945 után másfél évtizedig nem folyt magyar néprajzi kutatómunka *Kárpátalján*. A helyzet akkor változott meg, mikor 1963-ban megnyílt az **Ungvári Állami Egyetem Magyar Tanszéke**. Tantervében a népköltészet és a nyelvjárások gyűjtését is előírta. Így megindulhatott a tanárok és a diákok nyelvészeti-néprajzi adatfeltáró gyűjtőmunkája.

1989-től az **Ungvári Állami Egyetem Magyar Tanszéke** kapcsolatot alakított ki a **Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékével**, amely nagyban elősegítette a kutatómunka újraindítását. A kárpátaljai magyar néprajzi kutatás újjászületését bizonyítják a néhány év alatt megjelent kiadványok: **Vári Fábián László**, **Keresztyén Balázs**,

³⁶ **Balogh Edgár**: *Tíz nap...op. cit.*

³⁷ **Csatáry György**: „*Kárpátalján az 1939-es rendszerváltás után a tudományos élet is nagy változáson ment keresztül. Az újjászervezett magyar közigazgatás a kormány támogatásával biztosította a régió tudományos életének fejlődését. ...*” *A Kárpátaljai Tudományos Társaság*. In: **Csatáry György** (szerk.): *Zorja/Hajnal*. Mandátum Kiadó. Hatodik Síp Alapítvány. Beregszász-Budapest, 1995. 5.

³⁸ **Dupka György - Horváth Sándor**: *Múltunk és jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpáton túl*. Kárpáti Kiadó. Uzshorod, 1987.

Penczkóferné Punykó Mária, Móricz Kálmán stb. munkája nyomán.³⁹ **Punykó Mária**⁴⁰ és **S. Benedek András**⁴¹ szerkesztésében megjelenő helytörténeti és néprajzi antológiák vállalkoztak a már elfeledett békebeli kiadványok újrakiadására, a szocreál irodalmon felnőtt nemzedék ismereteinek bővítésére, valamint azon néhány, többségében kárpátaljai néprajzkutató és helytörténész összefogására, hogy írásaikat egybegyűjtsék, megjelentessék.

Kárpátalja azonban szinte még szűz talaj a néprajzkutató számára. Saját tapasztalatból írhatom le, hogy a népi gyógyászat kutatása is rendkívül hálás feladat, hiszen a térség elzártsága, a hivatalos gyógyászat késői megjelenése hozzájárult a napjainkban is tapasztalható hagyományos gyógyítás fennmaradásának és virágzásának.

A különböző forrásokból hadd álljon itt néhány adat bizonyítékaul annak, milyen volt a múltban, s milyen a jelenben az orvosi ellátás *Kárpátalján*.

A vidék orvostörténeti múltjával sokat foglalkozó **Veres Jenő** egyik cikkében így ír: „A 18. század nyolcvanas évei körül jelentek meg területünkön az első orvosdoktorok: *Szykora Tamás Nagyszőlősen, Illosvay Sándor Beregszászon és még egynéhányan.... Mindeddig nem szóltunk a községek orvosellátásáról. Mégpedig azért, mert ilyen nem létezett a 18. században.*”⁴² A falvakban tehát egyáltalán nem volt orvos.

³⁹ **Vári Fábrián László:** *Vannak ringó bölcsők.* (Kárpátaljai magyar népballadák) Mandátum Kiadó. Hatodik Síp Alapítvány. Ungvár-Budapest, 1992.; **Keresztyén Balázs:** *Rákóczi virágai.* (Kárpátaljai történeti és helyi mondák). Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Ungvár-Budapest, 1992.; **Penczkóferné Punykó Mária:** *Tűzoltó nagymadár. Beregújfalusi népmesék és mondák.* Budapest, 1994.; **Móricz Kálmán:** *Nagydobrony.* Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Ungvár, 1993.

⁴⁰ „Szem látta, szív hánta...” *Kárpátaljai néprajzi és honismereti írások.* **Punykó Mária** (szerk.): Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Beregszász-Budapest, 1996.; *Madarak voltunk.... Kárpátaljai néprajzi írások.* **Punykó Mária** (szerk.): Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Budapest-Beregszász, 1999.

⁴¹ **Szabó István:** *Ugocsa megye.* Reprint. Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Kiadó. Budapest-Beregszász, 1994. (A kötetet gondozta és az elosztót írta **S. Benedek András.**); *Lásd még: Máramaros megye. Honismereti írások a monarchia korából...* **S. Benedek András** (szerk.): Reprint Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Budapest-Beregszász, 1997.; *Ung Megye. Honismereti írások a monarchia korából.* Reprint. **S. Benedek András** (szerk.): Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Budapest-Beregszász, 1998.

⁴² **Veres Jenő:** *Orvosellátás a 17-18. században.* In: *Kárpáti Kalendárium.* Kárpáti Könyvkiadó. Ungvár, 1990. 26.

A területen csak a 19. sz. második felében, a kapitalizálódó Magyarországon értek el előrehaladást a lakosság orvosi ellátásában. Például az országos bábaképzés megindulásának eredményeként az *Északkeleti-Felvidéken*, a mai *Kárpátalján* is megkezdték a bábatanfolyamok szervezését. Ennek ellenére és a háború következményében az 1920-1930-as években rendkívül kedvezőtlen volt az orvosi ellátás. „*Kárpátalja egészségügyi gondozása nagy feladatot rótt a magyar kormányzatra. A betegségek mindenütt Kárpátalján érték el legnagyobb arányszámot a Csehszlovák Köztársaságban. A tuberkulózis, a gyermekhalandóság, főleg a skorbut, de még a végelgyengülés is itt pusztított a legjobban.*”⁴³

Figyelembe kell azonban azt is vennünk, hogy az egészségügy javulását szolgáló pozitív intézkedések nem mindig hozták meg a kellő eredményt, sokszor a nép maga utasította el a változást. Évszázados bizalmatlansággal kellett felvenni a harcot. Elsősorban a fentről jövő változtatások és rendeletek iránt érzett örök ellenszenvvel, a hivatalból kirendelt egyén kirekesztésével, elutasításával reagált a falu. A képlet azonban nemcsak fehér és fekete. A rendeletek, bár mindig a helyzet javítását hivatottak szolgálni, illetve bizonyos esetekben a tragédiákat igyekeztek kiküszöbölni, sokszor nem váltak be. Példaként említhetjük itt az 1831-es koleralázadást. „*1830-ban Bereg vármegye Alsó Vereckei járásába betört a kolera, melyet a szomszédos Galíciából hoztak át a kereskedők, utazók. A hatóságok az érvényes járványügyi intézkedések értelmében elrendelték a vesztegzárt. A vesztegzár miatt éhínség lépett fel a Verhovinán. Az elkeseredett emberek kaszát, villát, fejszét ragadtak, hogy elűzzék a vesztegzárt képező csendőröket, katonákat és szabaddá tegyék az utat a közeli járások, illetve megyék vásáraihoz élelem beszerzése céljából. A felkelés dühe átterjedt Magyarország más vidékeire is.*”⁴⁴

1945-ben, *Kárpátalja Szovjetunióhoz* való csatolása után, csak évek múlva került sor a háború következtében szétzilálódott egészségügyi intézményrendszer helyreállítására, illetve fejlesztésére.

⁴³ **Szél Tivadar:** *Egészségügyi statisztika. CXXIV.* Budapest, 1930. 214.

⁴⁴ Lásd: **Veres Zorka, Veres Jenő:** *Az 1831-es koleralázadás történetéből.* Kárpáti Kalendárium. Kárpáti Könyvkiadó. Uzshorod, 1994. 64.

Egy, a kilencvenes évek elején megjelent tanulmány szerint: „Az első kárpátaljai szovjet statisztika 133,4 ezrelékes gyermekhalandóságot állapított meg, ami 17,8-al haladja meg a földkerekség mutatóit, de jóval alacsonyabb a szovjet, orosz és ukrán adatoknál.”⁴⁵

A nagy birodalom nagy terveit jól példázza a Kilencedik Ötéves Tervben az egészségügy fejlesztésére szánt összeg. „A Kilencedik Ötéves Tervidőszak harmadik évében területünkön 1 216 000 rubelt folyósítanak az egészségvédelmi létesítmények építésére. 1973 végén majdnem 24 orvos és 75 középfokú egészségügyi dolgozó jutott 10 000 lakosra”.⁴⁶

A nyolcvanas évek elején egészségügyi reformot hirdettek ki. A munka azonban csikorogva folyt, s végeredményben maradt minden a régiben: a rossz munkahelyi körülmények, a helytelen táplálkozás, a környezet szennyezése, pusztítása stb.

Bár mint láttuk, az óriási beruházások megtörténtek, a gigantomania szelleme az egészségügy területén is kiszabadult a palackból. A városokban még sikerült is befejezni az óriási központosított kórházak építését, azok kihasználtsága azonban sosem volt teljes. A falvakban is elkezdtek a sokszor többemeletesre tervezett egészségügyi központok létrehozását, de az esetek túlnyomó többségében csak az alap, esetleg a téglafal felhúzásáig jutottak el. Így van ez például a kutatott falvakkal szomszédos *Tiszapéterfalván*, ahol már csak a máladozó falak hirdetik a valaha nagy reményekkel kecsegtető egészségügyi központot. De a vizsgált *Nevetlenfaluban* is, már jóval a rendszerváltás után, 1998-ban, egy osztrák-magyar alapítvány segítségével sikerült befejezni a rendelő építését. Ha azonban minden a jószándékú, túlméretezett központi elképzelés szerint haladt volna, és megvalósul a ma már utópiává lett terv, véleményem szerint hosszú idő elteltével változott volna csak a falusi lakosság egészségügyi kultúrája. Ennek oka, hogy a már előzőkben említett ősi ösztönös idegenkedés a hivatalos orvoslástól, valamint az, hogy a kemény fizikai munkát végző parasztember szégyennek tartotta a

⁴⁵ Dr. Szabó László: *Kárpátaljai demográfiai adatok*. Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 1993. 50.

⁴⁶ *A boldogság felé (Kárpáton túl vázlatos története)*. Á. Sz. Groszman (szerk.): Kárpáti Könyvkiadó. Uzshorod, 1975. 248.

betegséget. Tagadhatatlanul tény az is, hogy a volt *Szovjetunióban* az elfogadott normák szerint, az egyetemi diplomát szerzett hallgatóknak néhány évig szülőföldjüktől távol kellett dolgozniuk. Így nagyon kevés volt az esélye annak, hogy az a néhány magyar ajkú orvostanhallgató, aki az orosz nyelvű felvételi vizsgák, majd oktatás nehézségeit legyőzve, befejezve az egyetemet, magyar faluban kapott volna munkát. A falvak magyar ajkú lakosságának nagy része tehát már akkor görcsbe rándult, ha az idegen nyelvű orvossal meg kellett értetnie magát.

A városi kórházakban még rosszabb volt a helyzet, hiszen a magyar faluba küldött orvos hosszabb-rövidebb idő után kénytelen volt megtanulni a többség nyelvét, de a városokban inkább az ellenkezőjére volt példa: sokszor még a magyart beszélő szakember sem szólalt meg, csak az állam nyelvén.

Elvben tehát megvolt az esélye az egészségügy megváltoztatásának pozitív irányba való fejlesztésének, a gyakorlatban azonban ez nem valósult meg. Az 1980-as évek második felétől egyre növekvő gazdasági válság központilag vetett gátat a még éppen bimbózó egészségügy fejlesztésének. Ekkortól *Ukrajnában*, s így *Kárpátalján* is, ugyanúgy, mint a *Szovjetunió* volt tagországaiban egyre kevesebb állami támogatás jutott az egészségügyre.

Napjainkra - szerintem - kimondhatjuk azt a tényt, hogy az egészségügy katasztrofális helyzetben van *Kárpátalján*. Bár nem tapasztalható az, ami az 1980-as, 1990-es években jellemző volt, tudniillik, hogy a legalapvetőbb gyógyszerek hiányoztak mind a kórházakból, mind a patikák polcairól. Valaha ezek beszerzése csak külföldről, a kárpátaljai magyarság számára az esetek túlnyomó többségében *Magyarországról* volt lehetséges. Ma már *Ukrajnában* is több gyógyszergyár működik, és e mellett a legmodernebb külföldi gyógyszerek is kaphatók patikáinkban. Egyes üzleti körök rájöttek, hogy a gyógyszereladás az egyik legjobban jövedelmező befektetés. Főként akkor, ha 100%-os a haszon, ha nem kell befektetni egy fillért sem. Mert ilyen is előfordult, főként a külföldről segélyként kapott gyógyszerekkel. Ezeknek csak egy töredéke jutott el az ingyenpatikákba, a kórházakba, a túlnyomó részüket a betegeknek borsos áron kellett megvásárolniuk, ha gyógyulni szeretnének.

Mindezek nem vetettek gátat, sőt inkább elősegítették a népi gyógyászat eddigi tapasztalatainak újraéledését.

Ismerve tehát a már okiratokban is nyomon követhető orvostörténeti előzményeket, s a jelen helyzetet figyelembe véve, érthető, hogy az itt élők hol kényszerűségből, hol megszokáshoz való ragaszkodás előtt hajtva fejet, az ősök tapasztalatából merítettek és teszik ezt ma is. Évszázados örökségként átvett ismeretekkel, kapott módszerekkel segíteni tudnak bajukon, és a reményt a gyógyulás iránt nem adják fel soha sem.

A kárpátaljai lakosság nagy többsége jelenleg is használja a népi gyógymódok racionális és irracionális formáit egyaránt. Az életnek ezt a szeletét, e közös (népi) tudást, gyakorlatot nem hagyhatjuk észrevétlenül. A falvakban lakók viszonylag épen megőrizték a hagyományos paraszti életmódot, az ezzel kialakult gondolatvilágot, életszemléletet, ami az élet számos területén: népi vallásosságban, szokásrendszerben, táplálkozásban, hiedelemvilágban, népi gyógyászatban megmutatkozik, és a kutató előtt is feltárul.

Nem véletlen tehát, hogy egyre több értékes munka jelenik meg a kárpátaljai népi gyógyászat témakörében.

Időrendi sorrendet követve elsőként az Ungvári Állami Egyetem Magyar nyelv-és irodalom Tanszékén megjelent e témájú szakdolgozatokat illő felsorolnom:

1. **Sáradi Irén:** *Gyógynövény -nevek Csopivka, Jánosi és Balazsér községben.* 1971. (Kézirat, diplomamunka.);
2. **Penzenstadler Ágnes:** *Gyógynövény-nevek Borzsova, Halábor és Csoma községben.* 1972. (Kézirat, diplomamunka);
3. **Révész Katalin:** *Növény - és virágnevek az ungvári járási (Tisza) Salamonban.* 1983. (Kézirat, diplomamunka);
4. **Hadar Klára:** *Gyógynövények nevei és felhasználásuk az uzshorodi járási Nagydobronyban, a munkácsi járási Barkaszón, Csongoron, a técsői járási Técsőn és Szlatinán.* 1987. (Kézirat, diplomamunka);

5. **Tihor Hanna:** *A népi gyógyászat szókincse a szőlősi járási Fekete-patakon és Verbőc nyelvjárásában.* 1991. (Kézirat, diplomamunka);
6. **Meréci Irén:** *Népi gyógyászat Beregiben.* 1992. (Kézirat, diplomamunka);
7. **Popovics Erzsébet:** *A népi gyógyászat szókincse Tiszaújlakon (Szőlősi járás)* 1993. (Kézirat, diplomamunka).
8. **Celics Margit** (jelen munka írója): *Népi gyógyászat Nevetlenfaluban.* 1993. (Kézirat, diplomamunka.)

A terület legpatinásabb magyar nyelvű lapjában a *Kárpáti Igaz Szóban* a népi gyógyászatot kuruzslásként kezelő, a kiemelkedő népi gyógyítókat szinte bűnözőként elítélő cikkek gyakran jelentek meg a volt *Szovjetunió* idején. Aztán az ideológiai szorítások enyhülésével hagyományörző cikkekben már néprajzi érdekességként lejegyzett híradásokká váltak.⁴⁷

Punykó Mária szerkesztésében megjelent néprajzi és honismereti kiadványokban több olyan tanulmányt találunk, amely népi gyógyászati elemeket is lejegyez pl. **Varga Ibolya:** *Babonák és hiedelmek Szalókán,*⁴⁸ **Zubánics László:** *Boszorkányok pedig nincsenek ?!*⁴⁹

Figyelemreméltó írás **Küllös Imola:** *Borku Mariska - egy parasztpróféta tevékenysége és hatása a Kárpátalján.*⁵⁰ című dolgozata. Egy *Nagydobronyban* élő parasztpróféta tevékenységéről szól, a még élő szemtanúk segítségével meghatározza személyiségének legjellemzőbb vonásait, melyek között dominál a szelídség, kedvesség, értelmesség, valamint megállapítja a közösségben betöltött szerepének fontosságát: „*Borku Mariska prófétai kiválasztottsága megerősítette a kárpátaljai magyarokban azt az érzést, hogy*

⁴⁷ **Kovács Elemér:** „*Babona, babona, hablencse...*” *Megöntés, füstölés!* In: *Kárpáti Igaz Szó.* Ungvár, 1990. szept. 16. 2.

⁴⁸ **Varga Ibolya:** *Babonák és hiedelmek Szalókán.* In: **Punykó Mária** (szerk.): „Szem látta, szív bánta ...” Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Budapest-Beregszász, 1999. 189-204.

⁴⁹ **Zubánics László:** *Boszorkányok pedig nincsenek?!* In: **Punykó Mária** (szerk.): „Szem látta, szív bánta...” Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Budapest-Beregszász, 1999. 178-189.

⁵⁰ **Küllös Imola:** *Borku Mariska - egy parasztpróféta tevékenysége és hatása a Kárpátalján.* In: **Küllös Imola - Dankó Imre - Molnár Ambrus.** (szerk.): *Vallási néprajz* 5. Debrecen, 1991. 339 - 362.

ők - bármilyen felekezetiük legyenek is - egymásra vannak utalva. A sorscsapások azért érik őket, mert ők az Úr „kiválasztott népe”, s hogy szenvedéseik nem hiábavalóak.”⁵¹ Ezen esettanulmányt azért tartom fontosnak saját témámmal kapcsolatban megemlíteni, mivel **Borku Mariska** igéinek gyógyító hatást is tulajdonítottak. Mint a szerző, **Küllös Imola** megjegyzi: *”Magam is beszéltem azzal a nagydobronyi asszonnyal, aki rohamos felgyógyulását Borku Mariska verses üzenete hatásának tulajdonította.”*⁵²

Az eddigi legalaposabb, példamutató gyűjtemény **Kótyuk Erzsébet** nevéhez fűződik,⁵³ aki *Rát* község népi gyógyászatát mutatja be. A könyv azonban, mint a néprajzi munkák általában, sokkal több száraz adatközlésnél. *Kárpátalja* történelmi múltjának és jelenének hiteles bemutatásával, az egészségügy részletes tárgyalásával, valamint az itt élő nemzetek - elsősorban a magyarok és ruszinok - interetnikus kapcsolatainak taglalásával indítja a könyvet. Majd a csecsemő- és felnőttkori betegségek valamint azok gyógymódjainak részletes tárgyalása következik, figyelembe véve a racionális és irracionális módszereket egyaránt. E fő részben szinte érezni lehet a szerzőnek az adatokat elmondó személyek iránti mélységes tiszteletét, a téma iránti elkötelezettségét. Külön foglalkozik a közösség gyógyító specialistáival. *„A közösség mindig „kinevelte” a maga gyógyítóit, akiknek a „keze hasznos”, akik értettek a kenéshez, a piócarakáshoz, akik megfeleltek a közösség elvárásainak. Ezért bizalommal fordultak hozzájuk, felkeresték őket, sőt távoli falvakba is elmentek, hogy megszabaduljanak bajaitól.”*⁵⁴

Ez a kiadvány szerintem ékes bizonyítéka annak, hogy *Kárpátalján* a népi gyógyászat tárháza nagyon gazdag, s a kutatás minszélesebb körű kiterjesztése és mélyítése feltétlenül fontos feladata a néprajztudománynak.

⁵¹ **Küllös Imola**: *Borku Mariska...op. cit.* 358.

⁵² **Küllös Imola**: *Borku Mariska...op. cit.* 362.

⁵³ **Kótyuk Erzsébet**: *A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban.* Európai Folklor Intézet, Osiris, Budapest, 2000.

⁵⁴ **Kótyuk Erzsébet**: *A népi gyógyítás hagyományai...op.cit.* 101.

IV. A kutatott terület jellemzése

Vizsgálataimat a történelmi *Magyarország Ugocsa vármegyéjének tiszántúli*⁵⁵ részén, annak legdélebbi csücskében, a jelenkori román határ mentén elterülő öt községben végeztem: *Nevetlenfaluban, Batáron, Akliban, Újakliban és Aklihegyen.*

A régmúltat figyelembe véve, a *Tiszántúlnak* ez a része kulturálisan is elkülönült a szomszédos, tipikusan kismemesi vidéktől: *Tiszabökény, Tivadarfalva, Tiszapéterfalva, Forgolány* stb. Míg az utóbbiakat már a 14. századtól *Ugocsa* leggazdagabb településeiként tartották számon, addig az általam vizsgált falvak (*Újakli* és *Aklihegy* a 20. század elején szerveződtek falvakká) gazdaságilag fejletlenebbek voltak. *Ugocsa* megyéről szóló monográfiájában **Szabó István** ír erről bővebben: „*A kismemesi vidék déli részeiben fekvő Batár, Gyakfalva és Akli ismét más típust képviselnek. Birtokosaik ugyan ezeknek is köznemesek voltak, de e falukban a nemesi udvarházak nem szaporodtak el annyira, hogy e faluk jobbágyjellege elmosódott volna.*”⁵⁶

E települések kiválasztásakor figyelemben vettem azt a tényt is, hogy ezek a falvak abban különböznek a vidék tipikus *tiszántúli* településeitől, hogy nem a *Tisza* partján, illetve annak közvetlen közelében helyezkednek el. A *Tisza* partján közvetlenül elterülő falvakra, a kutatott falvakban ismert és

⁵⁵ „*TISZÁNTÚL: nagytáj az Alföld keleti részén, melyet a Tisza, a Maros és az Erdély –széli hegyek vesznek közre. A ~ neve a régi központi magyar tájszemléletet őrzi. A honfoglaló magyarság közvetlenül a honfoglalás után benépesítette az egész ~t, melyet ebben az időben jelentős részén mocsári erdők, lápok, vízjárta területek borítottak. A falvak elsősorban a folyók és vízjárások partjára, a folyami törmelékkipokra, az árvízmentes szintre épültek.*” **Kósa László-Filep Antal:** *A magyar nép táji-történeti tagolódása.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 187.

⁵⁶ **Szabó István:** *Ugocsa megye.* Reprint. Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest-Beregszász, 1994. 39.

napjainkig használt *Tiszhát*⁵⁷ megkülönböztető megnevezés, a saját falvaik területét pedig *tiszántúli* jelzővel illetik.

Az általam kiválasztott öt település együttes vizsgálatát megerősíti az a tény, hogy közigazgatásilag is egybetartoznak, *Nevetlenfalu* központtal.

A kutatásokból sajnos ki kellett hagynom *Halmit*⁵⁸, mely a történelmi *Ugoicsa* legdélebbi csücskében terült el, s mind kulturálisan, gazdaságilag, a rokoni kapcsolatokat figyelembe véve, szorosan kötődik a kutatott falvakhoz, jelenleg azonban *Romániához* tartozik.

A vizsgált öt település: *Nevetlenfalu, Akli, Batár, Újakli, Aklihegy* lakossága azonban bár szoros kapcsolat fűzi őket egybe, mégis falvanként is megfigyelhetően eltérő kulturális jelleget formálnak meg.

IV. 1. *Nevetlenfalu (Gyakfalva)*

A 19. század közepén **Fényes Elek** így ír a településről: „*Nevetlenfalu, hajdan Deákfalu és Gyakfalva, magyar falu, Ugoicsa vmegyében, a beregi postautban, 178 római, 48 g. kath., 107 ref., 25 zsidó lak., rom. kath., és ref. anyatemlomokkal. Határa ennek is róma és mindenféle gabonát bőven terem; erdeje van. A Zápolya nemzetség, melly előbb Deáknak neveztetett, innen vette származását. F. u. Kőncs, Kovács, Budaházy, Csepreghy, Kormos, Török, Czipa, Fánicsik, Nyeviczkey, Hertneky, b. Berényi, Futamoth örökösök. Út. p. Halmi*”⁵⁹

⁵⁷: „*Ugoicsai Tiszhát alatt a Tisza bal partja mellett elterülő falufüzért értjük Királyházától Tiszabökényig. A néprajzi szakirodalomban ez még nem bevett fogalom, lényegében azért, mert ezzel a területtel nagyon kevesen foglalkoztak.*” **Pákay Viktória - Geszti Zsófia**: *A Tiszháti Tájélmúzeum Farkasfálván*. In: *Néprajzi Hírek* 30. 2001. 1-4.sz. 40.

⁵⁸ A nemhivatalos értesülések szerint, Románia a vasút miatt ragaszkodott a kis településhez, mivel Halmiban ér véget a szélesvágányú vasútvonal. innen tovább már csak keskenyvágányú vonatok közlekednek. Az áruszállítás szempontjából ez meghatározó jelentőséggel bírt. Lásd: **Dankó Imre**: „... *a trianoni határtok megvonásánál mindenütt fő szempont volt, hogy a fővasútvonalak az utódállamok területéhez tartozzanak, tekintet nélkül minden más, akár földrajzi, gazdasági, közlekedési, társadalmi etnikai, kulturális, ökológiai szempontra.*” **Dankó Imre**: *A tiszaiújlaki vásár etnicitása*. In: *Néprajzi Látóhatár*. 2002. 1-4. sz. 258.

⁵⁹ **Fényes Elek**: *Magyarország geographiai szótára (Kárpátalja)*. Reprint. **Kobály József** (szerk.): *Kárpátaljai Kulturális Szövetség*. Ungvár, 1998. 69.

„A falu maga csak 1380-ban tűnik fel okleveleinkben, de a falu nevét viselő Gyakfalvy család már a század derekán (1360) is szerepel ...A falut 1619-ben találjuk először Nevetlenfalun néven.”⁶⁰

Kiss Lajos így elemzi a település nevét: „A középkorban a településnek Gyakfalva volt a neve. Ez a személynévként is alkalmazott magyar diák-deák' tanult ember: írnok főnévnek és a birtokos személyranggal ellátott falu főnévnek az összetétele. Az előtagba azonban idővel a magyar gyak' szúr, döf, közösül igét értették bele, s az illetlennek tartott Gyakfalva helyett Nevetlenfalun névalakot kezdték használni.”⁶¹

E névváltoztatás ma is élő gúny tárgya. A szomszéd településeken élők örökös élcelődési témája. A szájhagyomány szerint nem is *Gyakfalva*, hanem egy sokkal pejoratívabb értelmű neve volt a településnek (*Pinádfalva*). S mikor a patakban ruhát mosó kisleány egy éppen arra lovagló katona kérdésére szégyellte megvallani a lakóhelye igazi nevét, azt válaszolta: ennek a falunak nincs neve. Így lett *Nevetlenfalun*.

„Lakossága: 1910-ben 542, 1940-ben 806, 1944-ben 728, 1969-ben 1904, 1982-ben 1275, 1989-ben 1419, 1991-ben 1200, ebből magyar 1150.”⁶²

Napjainkban a település a vizsgált öt község közigazgatási központja. Itt található a községháza, az utóbbi évekig évtizedeken át nagyon fontos gazdasági szerepet betöltő Komszomolec Kolhoz irodája, a környék középiskolája. Ez utóbbi két intézmény épülete a nyolcvanas évek szocreál gigantomániáját követve óriásdobozként, teljesen idegenül terpeszkedik a falu központjában. *Nevetlenfaluban* építették fel az egészségügyi központot: a „rendelőt”.

A csehszlovák időben állami magyar iskolája is működött 2 osztállyal, 2 tanítóval, a cseh tannyelvű részben 2 elemi osztállyal, 2 tanítóval. 1945-től magyar tannyelvű általános iskolája van, amely 1988-tól középiskolaként fogadja tanulóit. A 2000-2001-es tanévben a tanulók összlétszáma 370 volt, 36 pedagógus oktatta őket. Bár a falu lakossága kb. 90%-ban magyar anyanyelvű,

⁶⁰ Szabó István: *Ugocsa megye...op. cit.* 210.

⁶¹ Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988. 239.

⁶² Botlik József - Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 1993. 159.

már a 60-as évektől, a felsőbb szervek kényszerítésére, a magyar osztályokkal párhuzamosan ukrán nyelvű osztályokban is folyik tanítás.

A közéletben kissé ismertebbé vált a falu azzal, hogy a kilencvenes évek elején *Nevetlenfalu (Gyakove)* és *Halmi (Halmeu)* között, ukrán-román határátkelő-állomás nyílt.

Mindez azt eredményezte, hogy a nevetleniekben kialakult egy bizonyos felsőbbrendűségi érzés a társközségekkel szemben. Hiszen a nagyobb események mind gazdasági, mind kulturális téren itt zajlottak le. A négy település válaszreakciója az volt, hogy úrhatnám, a munkának mindig a könnyebb végét megfogó jelzővel illették a nevetlenieket.

A települést vasúthálózat köti össze *Nagyszőlőssel* és a *Felső-Tisza vidékével*. A *Tiszaújlak-Nagyszőlős-Beregszász* felé vezető közúti hálózata mint a kárpátaljai közutak általában, rossz állapotban van. A hivatalos szerveket még az államhatáron átkelő kamionsofőrök tiltakozása sem készíti az utak rendszeres karbantartására. Autóbuszközlekedés az 1980-as évek végén megszűnt.

Római katolikus és református magyarok lakják, mindkét vallás képviselői saját templomukba járhatnak imádkozni. A két templom, a római katolikus és a református, békességben áll egymás mellett. Római katolikus egyházának újraalapítási ideje 1774. Híveinek száma 2000-ben kb. 500.

Református egyházi közössége az 1600-as években keletkezett. Egy 1809-ben kelt egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint: „*Nevetlen falu A' Nevetlenfalusi Rer(orma)ta Sz(ent) Ekklésiának vagyon fából épült Temploma az Utza közt, közepe tályban az Helységnek Napkeletre fekvése, a Napnyugoti véginél egy Harang láb fából épült a' Templomhoz ragasztva, mellyben két, edjik mintegy mázsás, a' másikmintegy fél mázsás Harangok vagynak, a' mostani emberek emlékezetire bekességben biratott 's biratik fabol készült kerítésbe jo gondviselés alatt.*”⁶³ 2000-ben híveinek száma 420, lelkipásztoruk

Seres János.

⁶³ „*Meltyet még az égi atyáink is birtanak*” Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808-1809. **Szabadi István:** (szerk.): Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani IX: Debrecen, 2001. 272.

IV. 2. Batár

Egyike a megye legrégebbi településeinek. **Kiss Lajos** meghatározása szerint: „*A település arról a vízfolyásról kapta nevét, amely mellett fekszik... A Batár víznév bizonyára török eredetű, s az ótörök bat-elmerül, elsüllyed, lenyugszik, lemegy ige –ar képzős származéka.*”⁶⁴

„*Batár eredetileg ugyan az ugocsai királyi uradalom flamand telepítése volt, azonban flamand lakosai korán, valószínűleg a tatárjáráskor elhagyták.*”⁶⁵

A 15. századtól a személy és földrajzi nevek alapján a falu már színmagyar volt. Az első ruszin beszivárgások csak a 18. század elején a tatárdúlások után érték a falut. A helyi hagyomány szerint a település szinte teljesen elpusztult, s lakosai főleg máramarosi ruszinokból települtek le. Ezek elmagyarosodott leszármazottai a mai batáriak.

Fényes Elek leírása 1851-ből: „*Batár orosz falu, Bereg-Ugocsa vmegyében 18r., 414 g. kath., 8 ref., 10 zsidó lak., g. kath., anyatemplommal. Földe igen termékeny, nagy tölgyes erdővel bír.*”⁶⁶

„*Lakossága: 1910-ben 540, 1940-ben 800, 1944-ben 733, 1989-ben 970, ebből magyar 750, 1991-ben 950, ebből magyar 770 fő.*”⁶⁷

A település mai lakói túlnyomó többségben görög katolikus magyarok, akik vallásukat hűen megtartották. Bár görög katolikus egyházának tevékenységét látványosan 1949-ben hatósági úton megszüntették. **Legeza József** helyi paróchust az aposztázia visszautasítása miatt ítélték el 25 évre. 1989. után a magyar ajkú gyülekezet újjászerveződött, templomát visszakapta.⁶⁸

Éppen görög katolikus vallásuknak köszönhetően menekült meg a falu férfi lakossága a sztálini légerek szörnyűségeitől. Mert a görög katolikus

⁶⁴ **Kiss Lajos**: *Földrajzi nevek... op. cit.* 175.

⁶⁵ **Szabó István**: *Ugocsa megye...op. cit.* 39.

⁶⁶ **Fényes Elek**: *Magyarország geographiai...op. cit.* 16.

⁶⁷ **Botlik József – Dupka György**: *Magyarlakta települések...op.cit.*144.

⁶⁸ **Botlik József** a kárpátaljai görög katolikuság történetéről kiadott összegző munkájában így ír: „*A Moszkvai Pátriarkai Szemle 1949. októberi száma jelenti be hivatalosan a kárpátaljai görög katolikus egyház megszűnését.*” **Botlik József**: *Hármas kereszt alatt.* Hatodik Síp Alapítvány-Új Mandátum Kiadó. Budapest, 1997. 288.

vallásukat figyelembe véve ukrán nemzetiségűnek jegyezte be őket a falu vezetősége.⁶⁹

Napjainkban 20 református család él a faluban, akik 1998-ban református templomot építettek, holland segítséggel.

Évtizedekig magyar nyelvű alsó és felső tagozatos iskolája volt a településnek, néhány éve azonban már csak alsó tagozat működik.

IV. 3. Akli (Öregakli), Újakli, Aklihegy

E három település nevének alaptagja ugyanaz. Akli, a helybeliek által *Öregaklinak* nevezett helység nevéből alkották a másik kettőt a 20. században, mivel területileg szorosan egymás mellett helyezkednek el. *Újakli* és *Aklihegy* tehát csak néhány évtizedes múlttal rendelkeznek.

IV. 3. 1. Akli (Öregakli)

Magyar falu, az ukrán román államhatár mentén, *Nevetlenfalu* és *Aklihegy* között terül el. A szájhagyomány szerint a község helyén hatalmas sertésakol volt és innen kapta ma is használt nevét.

Kiss Lajos a település nevét kétféleképpen is magyarázza: „*Az előtag a magyar akol' karám, ól főnevek, illetőleg annak –i képzős származékaival azonos. Felmerült az a gondolat is, hogy a főnévi használatú akolnak nem 'karám, ól, hanem kerék erdő féle az értelme.*”⁷⁰

Fényes Elek így ír a településről: „*Akli, magyar falu, Bereg-Ugocsa vmegyében 5 kath., 159 ref., 8 zsidó lak., ref anyatemplommal. A földje igen*

⁶⁹ A 4. ukrán front 0036. számú határozata. 1944. november 13. *(Részlet a dokumentumból)* „...Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek élnek, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és hadifogolytáborba kell irányítani... A német és a magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik Kárpátontúli Ukrajna felszabadított területén élnek, külön csapatokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogolytáborba kell irányítani.” **Dupka György** (szerk.): *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus áldozatairól (1944-1946)*. Patent - Intermix. Ungvár- Budapest. 1993. 7.

⁷⁰ **Kiss Lajos**: *Földrajzi nevek...op.cit* 63.

termékeny; rétjei kétszer kaszálhatók..Hajdan itt állott Kávás vára, amely egészen elpusztult.”⁷¹

Szabó István több mint nyolc évtized múlva így jellemzi: „*Akli falu neve okleveleinkben csak 1323-ban tűnik fel...Az összefüggő kismemesi vidék s a nyalábi és halmi uradalmak közé szorulva sem került ezek tartós hatása alá s különállása a mindvégig színmagyar lakosság állandóságában is kifejezésre jutott.*”⁷²

A vizsgált öt település közül **Akli** a leghagyományörzőbb falu. Mind **Fényes Eleknek** mind **Szabó Istvánnak** a színmagyar lakosságra vonatkozott megjegyzése a mai napig érvényes.

„*Lakossága: 1910-ben 459, 1940-ben 886, 1944-ben 824, 1989-ben 355, ebből magyar 351, 1991-ben 388, ebből magyar 386.*”⁷³

A falu homogén református.⁷⁴ Mély vallásosságával, napjainkig úgy ismert a környék tudatában, mint vallásához, nemzetiségéhez, szülőföldjéhez a végsőkig ragaszkodó, a szorgalom és munkálkodás példájában mindig előljáró, egyszerűséget, puritánságot valló és betartó település. Sokszor maradinak, földtúróknak bélyegzik őket. Karakánságuk, nyakasságuk a szovjet érában bizony a falu végzetét is okozhatta volna. Tragédiájuk ott kezdődött, mikor a sztálini légerekbe e kis faluból 27 férfit internáltak, közülük tizenkilencen odahaltak. A 60-70-es években pedig kiadtak egy esztelen rendeletet, mely megpecsételte az akliak sorsát: a településen tilos volt telekhelyet mérni, s új házat építeni, megtiltottak mindenféle fejlesztést. Így egy-két évtizeden belül halálraítélt, előregedett faluvá vált. Az őslakosok azonban nem nyugodtak bele ebbe a helyzetbe, önerőből, társadalmi munkában felépítették a kultúrházat és egy egészségügyi szobát.

A rendszerváltás hozott új reményt, s a fiatal generáció már a falu határában, frissen kimért telkekre építi házát, műveli földjét.

⁷¹ **Fényes Elek**: *Magyarország geographiai...op. cit.* 12.

⁷² **Szabó István**: *Ugocsa megye...op.cit.* 130.

⁷³ **Botlik József – Dupka György**: *Magyarlakta települések...op. cit.* 142.

⁷⁴ „*Akli kis református temploma középkori eredetű, kapuja számárhátives, ablakait körács díszíti*” **Szacsvai Imre -Szacsvai Péter - Legeza László** (szerk.): *Kárpátalja*. Officina Nova. Budapest, 1990. 193.

A községnek ma is magyar nyelvű alsó tagozatos iskolája van, felső tagozatra *Nevetlenfaluba* járnak a tanulók.

IV. 3. 2. Újakli

A csehszlovák időszakban létrehozott ruszin telepesfalu. Lakosainak száma 320 fő. A környező falvak lakói nem is emlegetik másként *Újaklit*, mint *Oroszfalu* vagy *Kismoszkva*.

1945 után a településnek lett volna esélye a felemelkedésre. Az akkori hatalom előnyben részesítette az itt élő ruszinságot. Hétoosztályos ukrán iskolát nyitottak, kultúrházat, egészségügyi központot építettek. Az őslakosok közül sokan vezető állásba kerültek az öt falut magába foglaló Komszomolec Kolhozban. A település összképét figyelembe véve azonban mégsem a fejlődés volt tapasztalható. A falu lassan előregedett. Bár itt minden lehetőséget megadtak a fejlesztésre, a fiatalok mégsem éltek vele. Mivel nyelvi problémáik nem voltak, a gyökereik sem mélyültek el eléggé, rendszerint továbbtanultak vagy munkát vállaltak a *Szovjetunió* belsőbb vidékein, s nem tértek haza. Élő bizonyítékként áll tehát előttünk az a társadalmi törvényszerűség, mely szerint az erőszakos hatalom akarata nem mindig érvényesíthető. Míg a szomszédos, halálra ítélt, *Akli* lakóit erőszakkal sem lehetett elűzni szülőfalujukból, addig a felsőbb körök minden szimpátiáját élvező *Újaklit* önszántukból hagyták el munkaképes lakói.

A településen az utóbbi évtizedekben elmagyarosodás ment végbe, mivel a szomszédos *Aklihegyről* sok fiatal magyar család *Újakliban* rakott fészket. Bár a föld itt nem olyan termékeny, mint *Aklihegyen*, a falu közelében működő téglagyár munkát adott mindenkinek, aki dolgozni akart. Mára ez a lehetőség is beszűkült. A munkaképes lakosság kertészkedésből és idénymunkából tartja fenn magát.

IV. 3. 3. Aklihegy

Az úgynevezett *Akli-Szőlőhegy* külterületből szerveződött faluvá a 20. század első felében. Lakossága 1989-ben 662. Színmagyar falu, mely közvetlenül az ukrán-román államhatár mentén terül el. A hegyoldalon, erdők között megbúvó kisközség ma is szép népdalok, balladák őrzője. Magyar tannyelvű általános iskolája jelenleg is működik, s a rendszerváltás óta nyaranta rendszeresen otthont ad a református egyház által szervezett gyermektáboroknak. E táborok révén *Kárpátalja*-szerte ismertté vált ez az eldugott kis település.

A kilencvenes évek elején a településen ökumenikus templomot építettek. Eddig a hívők szomszédos települések templomait keresték fel.

Nagyon jó termőfölddel rendelkeznek, ezért a lakosság fő kereseti forrása a gyümölcsstermesztés. Napsütötte dombjain magas cukortartalmú szőlő terem, melyből környékszerre híres bort szűrnek. Valaha *Ugo*csa legjobb borát adták az itt található szőlőhegyek. A gorbacsovi⁷⁵ „száraztörvény” azonban itt is megadta a szőlőültetvényeknek a kegyelemdőfést. Jelenleg a helyi, illetve a szomszédos települések gazdái próbálkoznak a szőlőkultúra újratelepítésével több-kevesebb sikerrel. A falu elzártsága azonban akadályokat gördít a termés értékesítése elé. E településre is jellemző, mint általában a kárpátaljaiakra, hogy a *Magyarországon* vállalt idénymunkák jelentik a fő kereseti forrást.

⁷⁵ **Durucskó Mihály** írja: „1985. április 4. Nyilvánosságra hozzák a PB alkoholellenes rendeletét. Ezt követően májusban három külön rendelet lát napvilágot a KB, az MT és az LI nevében. Az alkoholvásárlás alsó korhatárát 18-ról 21 évre emelik fel, s az élelmiszerboltokban megtiltják a vodka árusítását. Megtiltják, hogy az italárusító helyeken 14 óra előtt alkoholt adjanak el. Az éttermekben sem szolgálhatnak fel alkoholt, meg sört sem az ebédhez. A nyilvános helyen ittas állapotban rajtakapott egyénekre 50-100 rubel közötti bírságot szabnak ki, vagy elzárásra ítélik őket. A korhatár-rendelkezés alá eső személyeknek történő italeladást munkatáborban letöltendő büntetéssel sújtják. A gyümölcsökből és bogyókból készülő alkoholtartalmú italok gyártását 1988-ra be kell szüntetni. 1981-1985 között az alkoholárusításból származó jövedelem eléri a 169 milliárd rubelt, az 1971-1975-ös szint majd háromszorosát.” – **Durucskó Mihály**: Gazdaság. In: **Krausz Tamás, Szilágyi Ákos** (szerk.): *Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája* (1900-1991) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 254.

V. Emberi betegségek hagyományos gyógymódjai

Dolgozatomban arra törekedtem, hogy a betegségeket értelemszerű utalással összefogjam, névvel ellátva csoportosítsam, pl.: a fej betegségei, a hasüreg betegségei stb. Ezen alfejezeteken belül, konkrét tünetek alapján, valamint az adatközlők megnevezéseit is figyelembe véve csoportosítottam azokat az ismereteket, amelyeket egyes betegségekre vonatkoztatva sikerült lejegyezniem. Figyelembe vettem a kór népi megnevezését, kialakulásának okáról vallott felfogást (kóroktant), magukat a gyógyító praktikákat, valamint a megelőzéshez kapcsolódó különféle magatartásformákat.

Problémát jelentett egyes betegségeknek a különböző betegségrcsoportokba történő besorolása. A megoldáshoz a legáltalánosabban elfogadott elveket vettem figyelembe. A gyerekbetegségeknél nem tartottam feltétlen szükségesnek, hogy külön csoportban tárgyaljam azokat, mivel gyógymódjuk általában megegyezik a felnőttekével. Ha azonban eltérés mutatkozik, ezt mindig jelzem.

A betegségek elnevezéseinél a népnyelvi alakot vettem figyelembe, majd ezt követően az orvosi szaknyelvben is ismert terminológiát emlitem. Több esetben kénytelen voltam eltekinteni az orvosi nyelvben használt betegségelnevezésektől, mivel az adott kórt nem tudtam beazonosítani. Ezekben az esetekben az azonosítást a betegségek körülírása helyettesíti.

A munka során lejegyzett teljes szöveg közlésétől legtöbb esetben eltekintettem, mivel ez nagyon meghosszabbítaná a dolgozat terjedelmét. Teljes szöveget csak abban az esetben közlök, ha a történettel szorosan egybekötve van értelme, illetve ha az adott közösség gondolkodásmódját, szemléletét különösen jellemzően tükrözi, valamint, ha a szöveget közlő egyén másságára, a közösségből kiemelkedő tudására utal.

V. I. A fej betegségei

A nép az emberi fejet a legsérülékenyebb testrészként tartja számon. Már a csecsemőt és a kisgyermeket is óvják a fej bármilyen megsértésétől, főleg, amíg a *feje lággya* be nem nő. De a későbbiekben is, a még mindig jellemző testi fenyítéskor, felhívják a figyelmet arra, hogy a gyermek fejét nem szabad bántani, inkább *a kis fenekit kell megcsapdosni*. Felnőtt korban szintén veszélyesnek tartják a fej sérülését, főként, ha a *szólitó* tájéka sérül.

Az általam megismert népi gyakorlat a fejfájás⁷⁶ következő okait különbözteti meg: *Fájhat az ember feje a hüléstül, az idegtül, vagy a csömörtül* (**Szabó B.** - *Nevetlenfalú*). A népi kóroktan tehát a hideghatást, a stresszt és az általános gyomorrontást okolja a fájdalom kialakulásáért.

A hülés okaként említették azt, mikor a felhevült, kiizzadt fejet hideg levegő vagy víz éri, illetve ugyanilyen veszélyesnek tartották azt is, mikor frissen mosott hajjal valaki a hideg levegőn tartózkodik. Több elrettentő történet szól arról, amikor e felelőtlenség okaként haláleset történt. E történeteket najainkban is mesélik a fiataloknak okító példaként.

Mikor Krócsuk Ilonka kimosta a haját, nem várta meg, hogy megszáraggyon, mer régen minden jányinak hosszú haja vót, nehezen szárát. Ű meg sietet. Nem vót hajszárító. Elment vizes fejjel a faluba. Kihült a feje, mekkapta az agyhártyát. Abba bele is halt. Kifújta a szél a fejit. 18 éves vót Krócsuk Ilonka. (**Voloscsuk M.** - *Újaktli*)

Nosztalgiával emlegették azokat az idöket, mikor a lányok, asszonyok bekötött fővel jártak, s a férfiak is büszkén viselték a fejfedőt. Szerintük ez nem a divat funkcióját töltötte be, hanem védte a fejet a hidegtől, illetve a forró

⁷⁶ A fejfájás megelőzéséről és gyógyításáról előtünk irt **Gönczi Ferenc**: *Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji és hetési...op. cit.* 345-348.; **Boltarovics Zorjana** is leírta, hogy a Nagybereznai járásban is a csipős csalán főzetével borogatták az erősen hasogató fejet. Valamint említett még egy a bojkók által elterjedten használt procedúrát, melyet nyersfordításban „vajcsorgatás, („puscsanja maszla”) néven nevezhetünk. A művelet lényege, hogy a fejet nagyon erősen körbekötözik, majd a fejtetőre felmelegített vaját csepegtetnek, és azt jól szétdörzsölik. **Boltarovics Zorjana**: *Narodna medicina ukrajinciv Karpat kinci XIX-pocsatku XX. sztolitja*. Naukova Dumka. Kijev, 1980. 30.

naptól. Anyai nagyanyám sokszor elmesélte, hogy majdnem az életébe került, mikor nem az évszagnak megfelelő vastagságú fejkendő kötött. *„Még fíjatal jány vótam, nagyon vágytam Szőlősre a vásárra. Többen mentünk szekérrrel. Édesanyám csak mondta, hogy kössek vastagabb kendőt, de én csak a szép delinkendőt akartam. Mikor mentünk átfele a Tiszán, nagyon fúj a szél. Jól kifújta a fejem. Mikor hazajöttem csak beleestem az ágyba. Úgy feküdtem mint a híd. Sokat rókásztam. Édesanyámék nadájt ragasztottak a homlokomba. Kiszítja aszt a rossz, sárvizes vért attúl lettem jobban.”* (Szárász E. - Nevetlenfalu)

Az idegi alapon történő fejfájás ismertetőjeleként többször is említették, hogy ilyenkor a fej hirtelen begörcsöl, irtózatosan fáj, főleg a homlok, illetve a *szólító* tájékán, és általában hosszabb rövidebb idő múlva, szinte ugyanolyan hirtelen el is múlik. Valószínűleg migrénről van szó. Ebben az esetben a következő gyógymódokat ajánlották: *nyerskrumplit* (*Salorum tuberosum*; Burgonya) karikára vágva, jó erősen a homlokra kell kötni, illetve *csípős csonár* (*Urtika dioica*; Csalán) a sapka vagy fejkendő alá. *Az megszítja a fájástul a fejit.* (Pupcsik A. - Nevetlenfalu) Hatásosnak tartották még a reszelt *torma* (*Amrorácia melongena*; Torma) csípős illatának belégzését.⁷⁷ (Bocskor V. - Akli) E gyógymódokat az aszpirin és más fájdalomcsillapítók mellett napjainkban is alkalmazzák.

A **csömör**⁷⁸ okozta fejfájást a következőképpen határolták körül: *Amikor a fejed úgy nyom, nem bírsz dógozni, fáj minden csontod, de legjobban a fejed nyomja, az a csömörtül van. Én ijenkor mekkenem. Először a nyakát, a vállát, a hátát. Egy kicsit bezsírozom a kezem disznózsírral és jó erősen kenem.*

⁷⁷ **Gönczi Ferenc:** *Az emberi testrészek elnevezései Somogy megyében.* Ethn. LVIII. 1947. 279-284.

⁷⁸ **Magyary-Kossa Gyula:** *Magyar orvosi emlékek.* Budapest. III. k. 1940. 250.; **Vajkai Aurél** borsavölgyi gyűjtésében is található hasonló adat: „*A csömör általános ismert gyógymódja a kenés. Kenni jóformán mindenki tud, csömörrel mégis a megfelelő specialistát keresik fel. A specialista sósecetes vízzel a beteg nyakát, gerincit, karját feldörzsöli.*”; **Vajkai Aurél:** *Népi orvoslás a...op. cit.* 121-122.; Lásd még: **Kristóf Ildikó:** „*Marosi Pálné 1766 benevolum vallomása: ha valaki megcsömörlött, azt míg a kezem bírhattam, meg szoktam kenni.*” **Kristóf Ildikó:** „*Ördögi mesterséget nem cselekedtem*” Debrecen, 1998. 92.; **Oláh Andor** is ismeri: „*Fáj a feje a gyomráról*” **Oláh Andor:** „*Újhold, új király!*” *A magyar népi orvoslás életrajza.* Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1986. 147.

lehet egy kis sóborszeszes vagy ecetes vízzel is kenni. Mikor már jól mekkentem a nyakát, hátát, utánna kenem a szőlítőját meg a homlokát. Van aki jajgat, nyög a kezem alatt, ojan erős kezem van. Jönnek hozzám még most is a szomszédbul, hogy kennyem már meg üköt, ojan nem jól érzik magokat Még annak a legjobb, aki ki tuggya rókázni, aszt nem öli ugy a csömör. Aki nem tud rókázni szoktam ajállani, hogy igyon meg egy féldeci bort pezsgővel⁷⁹. Az kipucojja. (**Száraz E.** - Nevetlenfalu)

A nyak és a hát masszírozása, valamint a szódabikarbóna borban vagy ecetes vízben oldva, a vizsgált falvakban ma is elterjedten használt gyógymód a csömör okozta fejfájás kellemetlen tüneteinek enyhítésére.

⁷⁹ Peczsgő - szódabikarbóna

V. 2. A szem betegségei

Nemhiába ismert egész magyar nyelvterületen a közmondás: *Úgy vigyázz rá, mint a szemed világra!*- hiszen a látás meghibásodása vagy elvesztése minden időben a legnagyobb tragédiák egyike. Azokban az időkben tehát, amikor a gyógyszeres kezelés, műtét, nem jöhetett szóba a látás javítása érdekében, saját praktikákkal próbálkoztak a szem egészséges működésének megmentése érdekében.

Az egyszerű emberek a szemnek is többféle betegségét különböztetik meg. Ha idegen anyag (por, fűmag stb.) kerül a szembe, *rákszemmel*⁸⁰ próbálták gyógyítani. *Török Jánosnének vót rákszeme. Beletették a szemibe, egy kicsit benne vót, az kihozott mindent.* (**Bodnár Gy.** - *Nevetlenfalú*). Arra a kérdésemre, honnan szerezte a gyógyító asszony a rákszemet, nem tudtak válaszolni. Olyan esetre is emlékeznek, amikor egyszerűen kinyalta valaki a másik szeméből a piszkot. Mivel a szövegben említett **Török Jánosné** már nem él, ezért nem tudtam kideríteni honnan szerezte a rákszemet. A szembe került idegen anyag rákszemmel való gyógyítását, illetve ugyanilyen célból való kinyalását napjainkban nem alkalmazzák. A szembe került kisebb veszélytelenebb dolgokat jelenleg patikában vásárolt csipesszel illetve egy tiszta zsebkendő csücskével távolítják el. Mivel a látást nagyon értékes adománynak tartják, ezért orvoshoz fordulnak idegen anyag szembe kerülésekor.

A kötőhártya-gyulladás, szemgyulladás körülírása: *Mikor piros, vérbe van a szeme.* (**Bocskor M.** - *Akli*). Okaként több tényezőt említenek. Előidézhetséges, erőltetés, vakító fénybe való nézés: *Ha valaki sokáig néz a*

⁸⁰ „A rák szem, vagy rák örvény a nép hite szerint minden szembe esett apróbb szemetet piszkot kihúz.” **Hoppál Mihály-Törő László:** *Népi embergyógyítás.* In: Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 7-8. 1975. 46.; **Gönczi Ferenc** említi, hogy az általa vizsgált területen nemcsak rákszemet, hanem lenmagot vagy hajdinaszemet is használtak a szemben lévő idegen anyag eltávolítására. **Gönczi Ferenc:** *Az emberi betegségek és gyógyításaik a göcseji..op. cit. 347.*

napba, piros lesz a szeme vagy vadször nő a szemibe. (**Kapta O.** - **Batár**) A hiedelem napjainkban is tartja magát.

A már említett **Török Jánosné** a vadszört is kiszedte a szemből. *A vadször mindig befele nő, az ojan szempilla, de nem rendes. Az úgy szúrja a szemet. Mariska néni egy csipesszel kiszette a vadszört, szépen sorba lerakta a karjára, hogy mutassa.*⁸¹ (**Fudella J.** - **Nevetlenfalu**) A vadször okozta szemgyulladás lehetőségében még hisznek a lakosok, de speciális népi gyógyító már nem foglalkozik vele.

Ma a hegesztő ívfényét is egyre többször emlegetik a szemgyulladás okaként.

Általánosan használják a gyulladt szem gyógyítására az anyatejet. Saját gyermekeim szoptatása idején hozzám is több gyulladt szemű gyereket hoztak, azért, hogy fejjek a szemükbe. Az eredmény gyors és látványos volt. Ugyanebben az esetben használják még a *semmivizet, szőlőkönnyet.*⁸² Tavasszal gyűjtik, szőlőmetszés után. Kis üvegcsét kötöznek közvetlenül a megvágott venyige alá, hogy az abból kicsepegő levet felfogja. Ledugaszolva egy évig is tárolják.

A szemben lévő árpa⁸³ keletkezésének okát is kétféleképp határozzák meg. Egyesek a kereszthuzatot nevezik meg előidézőként, míg mások a rossz vér jelének és következményének tartják. Ez utóbbiak szerint tisztulási folyamat indul el a szervezetben. Az árpa gyógyításának *székfű* (Matricaria chamomilla. Kamilla) főzetével való borogatásán kívül, melyet több adatközlő is mint újabban elterjedt gyógymódot említett, csak mágikus eljárásait ismerik.

⁸¹ Nem ismert a belefűvasos gyógymód, melyet **Madar Iona** említ: „...a vadszört a szemből úgy vették ki, hogy belefűttak, kifordították oszt elmúlt.” **Madar Iona**: *Sárrétudvari hiedelmek*. Néprajzi Közlemények.1-2. 1967. 123-127.

⁸² **Oláh Andor** az analógia elvével magyarázza a semmivíz használatát. „A szőlővenyigét megmetszik, kis üveget kötnek alá és összegyűjtik a kicsepegő nedvet. Ez a venyigelé könnyezéssel járó szemgyulladás, szemfájás orvossága, mert sir a venyige is.” **Oláh Andor**: *Újhold...op. cit.* 161.

⁸³ **Gönczi Ferenc** részletesen foglalkozik a szembetegségekkel és az árpával. **Gönczi Ferenc**: *Az emberi testrészek...op. cit.* 1947. 347. Lásd még: **Vajkai Aurél**: *Népi orvoslás ...op. cit.* 126.; **Pócs Éva**: *A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái*. In: *Népi Kultúra - Népi Társadalom I.* **Ortutay Gyula** (szerk.): 1968. 253-280.

Ha valakinek árpa van a szemén, aszt köpje jól szembe a keresztannya.
(**Román I.** - *Nevetlenfalú*). *Egyen a vécébe kenyeret, attul elmullik* (**Kapta B.** - *Batár*)

A legelterjedtebb, napjainkban is legkézenfekvőbbnek tartott és alkalmazott módszer árpa eltüntetésére a körbekerekítés, majd a magyar nyelvterületen széleskörűen ismert, variánsokban élő ráolvasási formula elmondása⁸⁴. *Akinek árpája van, arval jól szembe kell nézni, a mutatóujjunkkal háromszor körürajzolni aszt az árpát és háromszor eszt mondani:*

Árpa, árpa lekaszállak

Tyúkseggibe is bezárlak

Reggere ojan legyé

Mint a bika segge (**Kovács A.** - *Aklihegy*)

Hályog - A szemén lévő hályog hatásos gyógymódját⁸⁵ nem ismerik. Szkeptikusan emlegették a porrá tört cukor fűvását a beteg szembe. **Polyáncsuk Erzsébet**⁸⁶ *Újakliban* ma is alkalmazza ezt a módszert, s van, aki *Nevetlenfaluból* is hozzá fordul segítségért. *A hájogot aszt én tudom gyógyítani. Kemény kockacukrot kaparok le egy papírra, és aszt belefújom a szemibe, akinek hájog van. Az leviszi, az a por. Má sokszo csináltam és segített.*

A többség véleménye azonban az, hogy kórházban kell megoperálni. **Polyáncsuk Erzsébet** pácienskorét figyelembe véve arra a következtetésre jutottam, hogy azok veszik igénybe a népi gyógymódot, akiknek nincs anyagi fedezetük a kórházi kezelésre.

⁸⁴ **Cs. Pócs Éva** szerint: "Ráolvasásnak tekintek minden egyénileg elmondott vagy leírt. hagyományos formában élő szöveget, ha elmondásának célja az egyéni élet bármely területének befolyásolása." **Cs. Pócs Éva**: *Stilisztikai tényezők összefüggései a ráolvasások funkciójával*. In: *Népi Kultúra-Népi Társadalom*. XI-XII. **Ortutay Gyula** (szerk.): 1980. 469.

⁸⁵ A hályog gyógyításának ismeretlen változatát adja **Gönczi Ferenc**: „A szem-hályog...ökörfarkú füvet pohárba teszünk s a poharat (sütéskor) a vakarcs sülése közben a fűből olaj képződik s ezen olaj hasznos a hájog kiszüntetésire.” **Gönczi Ferenc**: *Az emberi betegségek a göcseji és a hetési...op. cit.* 129.

⁸⁶ **Polyáncsuk Erzsébet** szülei a rahói járásból származnak, s ruszin napszámosokként jártak le a síkvidékre aratni. Végül néhány családdal együtt, 1927-ben, a mai Újakliban vásároltak telket, s itt telepedtek le. Saját elbeszélése szerint tudományát az édesanyjától örökölte, s azért éppen ő a nyolc testvér közül, mert ő volt a hetedik gyermek. A továbbiakban több gyógymódot is közlünk tőle, melyet napjainkban is alkalmaz. Jól beszél magyarul, ezért dolgozatomban idézek is tőle.

V. 3. Légzőszervi megbetegedések

A légzőszervek megbetegedésének okaként a megkérdezettek egyöntetűen a hülést nevezték meg.

Gyógyításának a következő módjait ismerik. *Ha nem tucc szuszogni, fojik az orrod, bodzavirágbul* (Sambucus ebulus; Fekete bodza) *kell teját főzni, aszt iszkorálni. (Fudella J. - Nevetlenfalu) E ke menni a kovácshoz, a patkót, amit süött, aszt szagultuk. (Kosztya E. - Nevetlenfalu)*⁸⁷ Ez utóbbi gyógymódot napjainkban már nem alkalmazzák.

Ha valaki a *légcsövirel* köhög, kétféle keveréket is készítenek gyógyítására. Az egyik összetétele: egy kanál méz, egy tojás sárgája és egy darabka vaj, ebből háromszor naponta egy kiskanállal elfogyasztanak - ez jelenti a belsőleg ható gyógyszert, ezen felül még a légcsövet külsőleg is kenetik vele. E procedúrákat napjainkban is alkalmazzák.

A másik eljárás szerint két deciliter tejben összefőznek egy evőkanál mézet, két cikk *fokhagymát* (Allium sativum; Fokhagyma) és az adott főzetből óránként lenyelnek egy-egy kanálkával.⁸⁸ Többen megnevezték a köhögés hatásos ellenszereként a napjainkban is elterjedten használt *hársvirágbul* (Tilia grandifolia; Nagylevelű hárs) főzött teát. Jóval kevesebben ismerték a *csónár gyökeréből* (Urtica dioica; Csalán) készült főzet köhögéscsillapító hatását.⁸⁹

Az adatközlők tapasztalata szerint a krónikus légcsőgyulladásban szenvedő egyén az évek múlásával asztmássá válik. Ezt a folyamatot így

⁸⁷ Az Ormányságban „Hülésből eredő betegségek ellen három tudatlan sírról szedett gyöppel készítettek fürdőt.” Kiss Géza: *Ormányság*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1986. 220.

⁸⁸ Boltarovics Zorjana is ír arról, hogy az orosz, a belorusz, az ukrán népi gyógyászatban milyen fontos szerepet tulajdonítanak a fokhagyma gyulladáscsökkentő hatásának. Példákat sorol fel azon köhögéscsillapító receptek sokaságából, melyeknek fő komponense a fokhagyma. A belsőleg használatos gyógymódok mellett kitér a külsőleg használatosakra is. Említ olyan módszert, mikor az apróra zúzott fokhagymával a talpat kenik be, így próbálkoznak az erős fullasztó köhögés megszüntetésével. Boltarovics Zorjana: *Narodna medicina ukrajinciv*. Naukova Dumka. Kijev, 1990. 112.

⁸⁹ Köhögéscsillapító teákról bővebben lásd Ferenczi Imre: *Népi gyógymódok a bánási magyarok körében*. Néprajz és nyelvtudomány. 1973-1974. 292.; Gönczi Ferenc: *Göcsej, s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár, 1914. 296.; Greszné Czimmer Anna: *Adatok a Tiszántúl népies orvoslásához*. In: Debreceni Szemle. 1943-1944. 11.; Grynaeus Tamás: *Bács megyei gyógyító szokások és hiedelmek*. Cumania II. 1974. 230.

mesélték el: „*Akinek gyenge a szervezete, hajlamos a légcsőgyulladásra, ha megfújja egy kis szél, már elkapja, az öreg korára már asztmás lesz. Fül megfele a köhögéstül. Nem tud aludni, csak ül. Aki meg bagózik, ugyi az emberek, annak még rosszabb.*” (Sztójka R. - Batár)

Az asztmás roham enyhítésére a *fekete retek* (Rophanus; Téli retek) közepét kikaparják, az így kapott mélyedésbe cukrot vagy mézet helyeznek, s a tűzhely sütőjébe vagy ezőtt a kemencébe kissé megsütik. A hő hatására az említett nyersanyagok megolvadnak, s a retekből így kivált folyadékot kanalazza ki a beteg. Nem fontos azonban a hő sem, ha kis ideig állni hagyják, a retek levét ereszt, ami összekeveredik az édességgel és az így kapott folyadékot gyermekek is szívesen fogyasztják. Ezt a gyógymódot jelenleg is alkalmazzák.⁹⁰

Kiss Ferenc Akliból hallott olyan esetről, amikor az asztmás beteg már nem tudta elviselni a fullasztó köhögést, bekapott egy kukoricaszem nagyságú ként.

Egy-két évtizede még nem volt ismert a fűvek, fák pollenjeinek allergizáló hatása, melyek elsősorban a légutakat támadják meg. Néhány éve viszont szinte minden megkérdezett hallott róla a magyar rádió illetve TV műsorokból. A településen azonban néhány esettől eltekintve e civilizációs betegség még nem jellemző.

Szamárköhögés - Az analógia elvén alapuló: *Szamárköhögésre számártej* kell inni. *Szamárszurókából* (Carduus; Bogáncs) *főszünk teját* - gyógymóddal a településen is találkoztam. Mikor azonban konkrétan rákérdeztem arra, honnan szereztek számártejet, kiderült, hogy ezt a gyógymódot ugyan elméletben ismerik, de a betegségben szenvedőt, általában gyereket, minden esetben lótejgel gyógyították, számár hiányában. A lótejgel való gyógyítás az 1950-es évekig a szamárköhögés privilegizált gyógymódja

⁹⁰ **Ujváry Zoltán** tüdőbetegek gyógymódjaként említi: *"Fekete retekbe lyukat vágnak, ebbe mézet öntenek. A retek a mézzel együtt csendes tűzön megsütik, ebből a mézzelsütött retekből háromszor-négyszer ehet a tüdőbeteg."* **Ujváry Zoltán: Népi táplálkozás három gömői völgyben.** In: Gömör néprajza XXIX. Debrecen, 1991. 65-66.

volt. A *szamárszurókából* (*Carduus*; Bogáncs) főzött teát a gyógmódnak csak kiegészítőjeként tartották számon.⁹¹

Egyik ruszin adatközlőm tapasztalatból tisztában volt a levegőváltoztatás okozta jótékony hatással, mivel családjában volt asztmás beteg, egy gyermek, aki végül kinőtte a kórt. *Asztat, aki samárköhögésbe vót, muszáj vót vinni túl a Tiszán. Vizen által. Ott kellett addig hagyni, ameddig meggyógyult. Az a másik levegő jó vót neki.* (**Voloscsuk M.** - Újakli)

A **torokfájást** is hideg okozta. *Télen, mikor puják vótunk, sikanyszunk, szalattunk, jól kimelegettünk. Akkor a havat ettük, vagy szoptuk a jégcsapot, mint a cukrot. Ettől fáj a torkunk.* (**Budaházi J.** - Nevetlenfalu). Gyógyításában minden esetben jótékony hatást tulajdonítottak a melegnek. Első lépésként mindig körbekötötték a fájós torkot valamilyen puha tapintású szövettel, aztán még különféle módszerekkel próbálták fokozni a fájós rész melegítését. *Rátettük a mosót a parázsra, gyorsan lekaptuk, megforgattuk a levegőbe és betekertük vele a torkunkat* (**Pupcsik B.**- Aklihegy) *Egy vászonytarisznyába beletettünk jó forró hamut, amijet csak bírtunk, de hamu hejett lehetett pulizskát is rátenni, jó meleget.* (**Orosz M.** - Batár) Recens anyagnak számít a konyhasó ugyanilyen célú felhasználása.⁹²

Ismeretes még az aszalt *kökénybűl* (*Prunus spinosa*; Kökény) főzött tea, illetve egy esetben az egyik méhészgazda **Zsadányi Emil**, Nevetlenfaluból a következő receptet ajánlotta felnőttek torokfájása esetén, illetve általános erősítőszerként is: 1/4 liter gyógyszertárban kapható szeszbe 2 dkg propoliszt teszünk, néhány napig érleljük. Reggeli előtt ajánlatos lenyelni belőle egy

⁹¹ Szatmárban is használják a samártejet és a samárszurókát. **Makay Béla - Kiss József:** *Népi gyógyítások Szatmárban.* Gondolat, Budapest, 1988. 29; Lásd még „Köhögés ellen ló vagy samártejet isznak.” **Gönczi Ferenc:** *Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji és a hetési ... op. cit.* 345.; **Zillmann Jenő** írja: „Szamárköhögés ellen adtak bűdöskövirágot mézzel (levőkanál mézhez 1kávéskanál kénpor). Pergeltek cukrot, amit feleeresztettek vízzel szirupnak, vagy mézet melegítettek, azt adták a beteg gyermeknek. ... Szamárköhögés ellen itattak lótejet.” **Zillmann Jenő:** *Népi gyógyászat Havadon...* op.cit. 134.

⁹² Nem ismernek a településen ráolvasást a torokfájásra. Nagyon szép torokfájás elleni ráolvasó imát olvashatunk **Erdélyi Zsuzsannánál:** *Hegyet hágék, lőtőt lépék.* Kalligram. Pozsony, 1999. 101.

kávéskanálnyit. Az adatközlő elmondta, hogy a receptet egy *Oroszországban* évekig munkát vállaló ismerősétől hallotta.

A **torokgyík** is sok áldozatot szedett a gyermekek közül. A kór fertőző voltát a *levegőbe van* magyarázattal értelmezik még napjainkban is. Hatékony gyógyításáról nem igen tudnak. Egyik lakos hallott róla, hogy: *Fakanállal kellett lefele nyomni. Mindég lefele kellett. Én eszt így hallottam, de nem tudom, hogy mit segített. Még kicsi puja vótam, akkor hallottam. (Danku J. - Batár)* Tisztában vannak azzal, hogy a védőoltások garantált védelmet nyújtanak ellene.⁹³

Tüdőgyulladás- Gyakori és sok áldozatot követelő betegség. A múltban gyakran végződött halállal. Főként a gyermekek és öregek körében pusztított. De volt rá példa, mikor élete virágában lévő fiatal halálát okozta.

Aki gyenge vót, gyenge vérű, az hamar beleesett a tüdőgyulladásba (Német R. - Aklihegy) A gyengeséget, alultápláltságot a betegség közvetett okaként tartották számon. Közvetlen kórokként a hülést, hideghatást nevezték meg: *A puja hamar beleesik a tüdőgyulladásba.. Szaladgál, jól kifől, oszt issza rá a hideg vizet. Leforrázza a tüdejét. De valamikor a nagy ember se tud vigyázni. Nyáron melege van, iszik a kutbul hideg vizet. Rögtön megkaphassa. (Kosztya E. - Nevetlenfalu)*

Jöttünk hazafele a mezőriül. Jött egy nagy fekete felleg. Nem értünk már haza, útba kapott. Jól elvert az a hideg eső. Mekkaptam a tüdőgyulladást. Három hétig feküdtem mint a híd. (Gergely M. - Batár)

A betegség gyógy módjaként, mivel fontos ismérve a magas láz, az első lépések arra irányulnak, hogy a magas testhőmérsékletet csökkentsék. Általánosan ismert a vizes lepedőbe tekerés, illetve a tenyér és lábfej borogatása. *Reszelt murkot (Beta; Sárgarépa) kell kötni a kezire, lábára, rögtön leveri a lázát. (Szabó B. - Nevetlenfalu)* A láz enyhülése után liba zsírával,

⁹³ 1991-92-ben Ukrajna-szerte, főleg a tanintézményekben, pánikszzerű torokgyík elleni védőoltás-akció indult. Nemhivatalos értesülések szerint Kelet-Ukrajna több vidéki településén felütötte fejét a járvány, több halálos áldozatot követelve. Az igazság azóta sem derült ki.

vagy juh faggyújával kenték be a beteg mellét, hátát, majd tiszta lepedővel körbekötötték.⁹⁴ Ezek napjainkban is alkalmazott népi terápiák.

Tapasztalatom szerint a ruszin és ukrán lakosság körében napjainkban is rendkívül elterjedt a tüdőgyulladásnak különböző állatok zsírával való gyógyítása. Több esettel is találkoztam, mikor ruszin ismerőseim arról panaszkodtak, hogy jó húspanban lévő kutyájuk elveszett, s ennek okát a kutyaháj értékével magyarázták, mely tüdőgyulladás esetén napjainkban is hasznos gyógyító szernek számít. Ilyen esetet a kárpátaljai magyar falvakban nem tapasztaltam, bár a visszaemlékezések alapján kiderült, hogy ismerik a módszert, de nem alkalmazzák.⁹⁵

A kutatott falvakban napjainkban is gyakran végeznek, néha orvosi tanácsra, néha a bevált tapasztalatra hagyatkozva a *dohányleveles* (Nikotínia; Dohány) borogatást. A száraz levelet bekenik mézzel, ezt ráragasztják a beteg hátára és egy tiszta lepedővel tekerik körül. E borogatások egy éjszakán keresztül maradnak a beteg testén. Reggel „kicsomagolják”, száraz ruhával átdörzsölik az egész testet, s megítatnak a beteggel egy bögre forró tejet, melybe előzőleg egy kávéskanál libazsírt kevernek. Elterjedt hit, ha e procedúrák után a beteg izzadni kezd⁹⁶ beindul a gyógyulási folyamat. Az izzadást minden esetben pozitív folyamatként tartják számon. *Ha izzad, az már jó, akkor már gyógyul. (Szár az E. - Nevetlenfal)*

A rettegett betegségről, a **tüdőbajról**,⁹⁷ tapasztalat alapján tudják, hogy a gyenge fizikumúakat győzi le. *Az én testvérem ojan sovány vót mindég, mint az ujjom. Édes félt is, hogy beleesik a tüdőbajba. (Kapt M. - Batár)*

⁹⁴ Lásd **Greszné Czimmer Anna** adatait az avas zsirok gyógyító célú alkalmazásáról. **Greszné Czimmer: Adatok a tiszántúl...op. cit.** 12

⁹⁵ Ukrajna-szerre elterjedt a tüdőgyulladás különböző állatok zsírával való gyógyítása, pl.: liba, bárány, róka, teknőc, patkány, borz, sün stb. **Boltarovics Zorjana: Narodna medicina ukrajinciv...op. cit.** 126.

⁹⁶ „Az izzadás is jó, mert kihozza a nedvet. Megfordult a gyerek, kezdett izzadni. Míg át nem izzasztottuk nem tért magához.” **Oláh Andor: Újhold...op. cit.** 47.

⁹⁷ Hetésben a következő gyógymódokat alkalmazták: „Mégfőzött mogyorófa - vagy körtefagyöngy levét issza a beteg” „A betegnek kutyazsírral rántott levessel vagy ilyen zsírral kent kenyérral kell élnie.” **Gönczi Ferenc: Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji és a hetési...op. cit.** 351.; „Fekete hangya lépét megszárogatják s levesbe téve etetik meg a beteggel” **Gönczi Ferenc: Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji...op. cit.** 215.

A falvakban azokat a családokat számon tartották, ahol már több tüdőbajos is előfordult. Ugyanis azt tartják a kórról, hogy öröklődik. *A tüdőbaj a vérbe van. Valakinek benne van a véribé. Már kicsi korától. Eccer oszt csak kiüt. Sokáig kinozza, oszt elviszi. Vannak ojanok, apja, annya, puja benne vót. Oda nem vót jó bekeveredni. (Szabó F. - Nevetlenfalu)*

Felfigyeltek rá, számontartották tehát, ha családoknál több tüdőbeteg is élt. Mivel nem voltak tisztában azzal, hogy a tuberkulózisos beteg fertőz, s a baktérium a beteggel nap, mint nap érintkezőket, vele egy ágyban alvókat, egy tányérból evőket fertőzi meg, ezért úgy gondolták, egyesek már a születésüktől fogva magukban hordozzák a betegséget. A kór hatásos gyógymódját nem tudták megnevezni. Kételkedve emlegették a kecsketej ill., a *pipacs* (Papaver rhoeas; Pipacs) virágából főzött tea ivását, a füstölt szalonna evését - ezeket mint általános tüdőerősítő anyagokat tartják számon.⁹⁸ Tisztában vannak a mozgás, főként a friss levegőn való mozgás, tüdőerősítő hatásával.

Polyáncsuk Erzsébet a következőt ajánlotta tüdőbajos betegnek: *A tüdőbaj az nagy baj. Ojankor szoktak zabot (Aventa sativa L; Zab) megdarálni, abbul zabciberét főztek. Asztat inni kellett, attul megnől a tüdeje. Polyáncsuk Erzsébet* megállapítása a tüdő növekedéséről jól szemlélteti, hogy az egyszerű ember, a fejletlen, fizikailag kisméretű dolgoknak, eleve negatív hatást tulajdonít. Úgy gondolkodik: ha tüdőbeteg valaki, annak nem nő a tüdeje, esetleg még össze is zsugorodik. A növekedés pedig jelzi a pozitívra forduló folyamatot.

⁹⁸ Sajnos az Ukrainát sújtó gazdasági válság következményeként a jelenben újra népbetegség a tüdőbaj. Az utóbbi években az egészségügy színvonalának romlása folytán újra szedi halálos áldozatait e rettegett kór. A legveszélyeztetettebbek a férfiak. Én ennek több konkrét okát is látom: 1. a rendszeres szűrés hiánya; 2. a dohányzás és az alkoholizmus; 3. a munkahelyek megszűnésével sokan arra kényszerülnek, hogy a szomszédos országokban: pl. Szlovákiában, Magyarországon, illetve a volt Szovjetunió országaiban vállaljanak munkát, ahová főként férfiakat várnak, sokszor embertelenül nehéz fizikai munkára. Az esetek nagy többségében feketemunkáról van szó, tehát semmilyen egészségügyi ellátást nem kapnak. Táplálkozásuk hiányos, gyakran embertelen körülmények között élnek tizen-huszan egy helyiségben. Szakorvosok tapasztalata szerint, mikorra ezek az emberek orvoshoz kerülnek, több esetben már nem is tudnak rajtuk segíteni.

V. 4. A fül betegségei

A vélemények megegyeztek abban, hogy a fülfájás sújtson bár gyermeket (általában a fiatalabb korosztálynál a gyakoribb), vagy felnőttet, mindenképpen nagy fájdalommal jár.

Alapvető okaként a hülést, huzatot nevezik meg. *A fül az attul fáj, ha kihül, a sok huzattul.* (**Bodnár Gy.** - *Nevetlenfalu*) Megkülönböztetnek fülfájásra hajlamos egyéneket. *Vannak ojan fülfájós fajták. Azoknak sokszor fáj a filök.* (**Kosztya L.** - *Nevetlenfalu*). Mindkét esetben a következő gyógymódot alkalmazzák: *A véce tetején vót nekünk a filgaz.*⁹⁹ (*Sempervivum tectorum*; Kövirózsa) *abbul tépett édesanyám és a levit belecsepektette a fülünkbe.* (**Vince I.** - *Aklihegy*)¹⁰⁰ *A filgaz* fájós fülbe való csepegtetése najainkban is elterjedt gyógymód, ugyanúgy, mint a szenteltvíz fülbe csepegtetése.¹⁰¹

Tapasztalatból tudják, hogy az fülre mért erős ütés is okozhat süketséget. *Hallottam ojat, hogy valakit megrugott a lú és utánna sokájig fojt a file, jött belőlle mindég a csunyaság, oszt azután már teljesen nem hallott.* (**Bocskor A.** - *Akli*)

A gyermekeket a múltban és a jelenben is óvták attól, hogy fülükben piszkáljanak, igaz történeteket mesélve arról, hogy az ilyen piszkálgatás eredménye gyakran lett süketség.

⁹⁹ A kövirózsa részletes elemzését adja **Hoppál Mihály – Törő László**: *Népi embergyógyítás...* *op. cit.* 38.; Lásd még: **Cs. Pócs Éva**: *Zagyvarékas néphite*. Néprajzi Közlemények. IX. 3-4. sz. Budapest, 1964. 194.; **Gönczi Ferenc**: *Az emberi testrészek gyógyítása a göcseji és a hetési...* *op. cit.* 349.; Valamint ugyanő 1902-es, göcseji gyűjtései alapján: *„A kétasszonynap szedett mogyoróhéjból olajat nyomnak ki, s ezt vászonra töltve a fülbe csöpögtetik...A szoba mestergereidáját megfürják, s az átmelegedett füróra vaját tesznek. A fürő melegétől olvadni kezdő vaját a fülbe csöpögtetik.”* **Gönczi Ferenc**: *Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji...* *op. cit.* 130-131.

¹⁰⁰ *„A fülfájás legelterjedtebb gyógymódja: fedeli kövirózsa (*Sempervivum tectorum*) vagy indás kötőrőfű (*Saxifraga sarmantosa*) levét csepegtetik a fülbe (erre e növények népi nevei is utalnak).”* **Péntek János, Szabó Attila**: *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1985. 152.; **Cs. Pócs Éva**: *Zagyvarékas néphite...* *op. cit.* 3-4.

¹⁰¹ **Bartha Elek**: *Görög katolikus ünnepeink szokásvilága*. Studia Folklorisztika et Ethnographica 41. Debrecen, 1999. 66.

Süketség okozójaként említették a fülbemászót¹⁰² (Forfikula ocuricalarice). *Vót úgy, hogy valaki elalutt a mezőn, a fülbemászó meg belemászott a filibe. Nekünk is mindég monták puja korunkba, hogy az veszéjes. (Pupcsik A. - Nevetlenfalu)* Konkrét adattal azonban senki sem tudta alátámasztani a szájhagyományban elevenen élő hiedelmet.

Tisztában vannak azzal is, hogy a túlzott zaj rontja a hallást. Az idősebbek elítélően beszélnek a fiatalok magnó-, televízió-, rádió hallgatási kultúrájáról. Szerintük ezek az állandó zajforrások is *tönkre teszik* a hallást. Tapasztalatból tudják azt is, hogy a modern, zajos szakmákban huzamosabb ideig dolgozók hallása sok esetben sérül: nagyteljesítményű, hangos gépeknél álló gyári munkások, traktoristák stb.

Az élet természetes velejárójaként fogadják azonban azt, hogy a hallás általában az emberi kor növekedésével szinte egyenes arányban csökken. A közösség elítéli azokat akik kigúnyolják a halláskárosultakat. Több kontrét esettel bizonyították, hogy a gúnyolódók Isten büntetését vonták magukra. E szemléletben jól érzékelhető a hagyományos gondolkodásmód értékítélete, pozitív nevelő szándéka.

¹⁰² **Makay Béla – Kiss József: Népi gyógyítások...op. cit. 39.**

V. 5. A száj és fogak betegségei

A köznyelvben a száj elnevezés az ajkat és szájüreget jelent.

A száját megtámadó herpeszvírus okozta sebesedést, **ajakcsömört**, *Nevetlenfaluban zabolának*¹⁰³ nevezik. Kialakulását van, aki a nyállal hozza kapcsolatba. A betegségek magyarázata a következő: *Akinek frecseg a nyála, vagy este ojan jól alszik, hogy kifojik a nyála - az ojan zabolás lesz.*¹⁰⁴ (**Szabó B.** - *Nevetlenfalu*)

Édesapám, aki ruszin származású, viszont így mesélte: *A lútul lehet elkapni a zabolát. Mer minálunk sokszor abbul a viderbül ivott a lú is meg az ember is. Mer a lú az tiszta máskülönben. De ha mégis zabolát kaptunk tülle, a gatyá korcával kellett megdörzsölni.* (**Celics Gy.** - *Nevetlenfalu*) A megkérdezettek nagy többsége mégis csömörnek tulajdonította a herpeszt.

De elterjedtebb az a magyarázat, hogy a gyomor jelzése a kór, arra figyelmeztet, hogy valaki sokat, vagy túl mohón evett. Még napjainkban is él a hit, hogy az ajakcsömör megjelenése pozitív folyamat.

Ha valami nagyon jól esett mongyuk, akkor röktön kijön a számon. Kijön a zabola. De az jó ha kijön, mer ha nem jön ki, rámegy a gyomorra. (**Fudella J.** - *Nevetlenfalu*)

A **zabolával** kapcsolatban fontosnak tartották a megelőzést, vagyis óvtak a mértéktelen, habzsoló evéstől, valamint tapasztalatra hivatkozva fertőzőnek tartották, ezért nem ajánlották a beteg személy szájával való közeli érintkezést, illetve ajánlották, hogy a fertőzött néhány napig elkülönített evőeszközöket használjon. Emlegettek egy esetet, mikor lakodalomban tömegesen fertőződtek meg, mivel a szakácsnő **zabolás** volt.

A nyelven keletkezett hólyag neve *Nevetlenfaluban*: **efinke**. Keletkezésének okára nem tudtak magyarázatot adni. Gyógyítása napjainkban

¹⁰³ A zaboláról így ír a TESZ: „1. 1395. 'a kantárnak a ló szájába vett része. 2. 1875. 'a szájszél kipállása. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. **Benkő Lóránd** (szerk.) Akadémia Kiadó. Budapest, 1976. 1181.

¹⁰⁴ Az ajakcsömörről lásd **Kótyuk Erzsébet**: *A népi gyógyítás...op. cit.* 66.

is ráolvasással történik. A beteg kinyújtott nyelvét valaki a mutatóujjával háromszor körbekerekíti, miközben a következő szöveget¹⁰⁵ mondja:

*Efinke kőtt a nyelvemre,
Ha kőtt ma kőtt,
Reggere ojan legyen
Mint a (pl. szomszédasszony) segge*

A csecsemők gyakori betegsége a **szájpenész**.¹⁰⁶ Gyógyítására a gyerek fürdővizébe mártott pelenka csücskével mosták ki a kis száját. E módszert ma is alkalmazza a fiatal anyukák nagy többsége. A településeken nem ismert a **szájpenész** ráolvasással való gyógyítása.

A fogak betegségei - A közhelyszerű böleosság szerint egy ország egészségi kultúráját jól szemlélteti állampolgárai fogainak állapota. *Ukrajna* e mérce szerint is a ranglétra nagyon alacsony fokán áll. A ma már sok esetben magánkézben lévő drága fogorvosi kezelést és fogpótlást csak nagyon kevesen tudják megfizetni. S mivel a mindennapi fogápolás nem tartozik a többség higiéniai igényéhez, ezért gyakori látvány a romlott fogú, foghiányos, illetve teljesen fogatlan fiatal. Az idősebbek (50-60 évesek) körében ez természetesnek tartott dolog. Ilyen helyzetben a kialakult elvárás a fogakkal szemben az, hogy ne okozzanak fájdalmat, vagyis a fájdalom megszüntetésére irányul mindenféle gyógyító tevékenység.

Bár az idősebb generáció tagjai ebben az esetben sem mulasztottak el egy enyhe kritikát a fiatalabb generáció étkezési kultúrájával kapcsolatosan, főként a mértéktelen édesség fogyasztását emlegették rosszállóan, de mint kiderült, bizony a régi időkben is mindenkinek volt egy-egy „fogfájós” emléke.

A gyermekek tejfogának elvesztését természetesnek tartják, ha nem esik ki magától, rendszerint a család valamelyik tagja távolítja el. Még napjainkban

¹⁰⁵ A ráolvasások gazdag változatát lásd **Pócs: Magyar ráolvasások...op. cit.** 207-215.

¹⁰⁶ **Kertész Judit:** *A születés és kisgyermekkor folklórja a Szuha-völgyében.* Debrecen. Gömör néprajza. XV. 1989. 78.; **Luby Margit:** „*Karcsai Józsefné Nyirbátorból azt tanácsolta, hogy kilenc kis fára rongyot kell csavarni... Minden bábót megkerekítenek háromszor a puja szájában s reggel ha jön a csürhe, kötőben kiviszik az utcára, elibe öntik. Ízibe meggyógyul a puja.*” **Luby Margit:** *A parasztlelet rendje.* Budapest, 1955. 164.

is él a felfogás, hogy a tejfogot nem fontos fogorvossal betömetni, kezelteni. Ez még ma is általános felfogás *Rákötöttünk egy cérnát, oszt jól megrántottuk, vagy a cérna egyik végét a kilincsre kötöttük, és hirtelen becsaptuk az ajtót. A tejfog az még hamar kijön, annak még nincs gyökere. (Tóth K. - Öregakli)*. A kihúzott tejfogot bedobják egy egérlyukba, a következő mondókat mondva közben:

Adok neked csontfogot,

Adjál nekem vasfogot.

Hisznek abban, hogy ezután olyan erős foguk nő majd, mint a mindent megrágcsáló egérnek.

Mikor a fogfájás okát tudakoltam, a huzat, hideg, ütés felsorolás mellett, találkoztam „féreg okozta” elképzeléssel is. *Mint a szű a deszkát, úgy rágja a féreg a fogat (Szabó F. - Nevetlenfalu)*¹⁰⁷

A fájós fog leghatásosabb gyógymódjának a foghúzást tartják. *Hidegvas a barátja.*

Nagyanyámnak nagyon erős keze vót. Nagyon jól tudott fogat húzni. Eccer ejött hozzánk egy ember, de az úgy könyörgött, húzza ki neki, mer ű már nem bírja. Mama csak leültette a kűszöbre és elkezdte húzni. Láttá, hogy itt már valaki belebabrált, mer az embernek feljött az állkapcája. De ű jó erősen leszorította, oszt kihúzta. Az az ember még a kezit is csókolta, hogy űneki Halmiba fészakították, az orvos fészakította, mama meg ki tutta húzni. (Száráz E. - Nevetlenfalu)

Nevetlenfaluban ma is él egy paraszti foghúzó: **Jákó Erzsébet**. Miután 1960-ban megjelent az első fogorvos, ő még évekig húzott fogat. Aztán idős korára hivatkozva ma már csak unokái fogát húzza, bár mint beszélgetésünk idején megjegyezte, egyre jobban lenne rá igény, de nem akarja senki megtanulni. A megnövekedett igény pedig onnan ered, hogy a szovjet érára

¹⁰⁷ **Oláh Andor** szerint „A különböző férgek is gyakran kórokozónak tartja a népi emberi és állatorvoslás. Empirikus alapja van ennek, mert a természetben (gyümölcsben, növényben, romló szerves anyagban), emberben és állatban (bélférgesség, sebben megtermő, elszaporodó férgek stb.). Napjainkban az a leggyakoribb féregeredeztetés, hogy a fogban lévő féreg okozza a fogfájást, fogromlást” **Oláh Andor: Ujhold ... op. cit.** 149

jellemző ingyenes foghúzás napjainkra gyakorlatilag megszűnt. Hivatalosan ugyan még létezik, de mivel a fogorvos is kénytelen saját pénzén beszerezni a gyógyszertől a foghúzóig minden eszközt, fizetése pedig ugyanúgy hónapokig elmarad, mint a többi közalkalmazotté, természetesen pénzt kér a szolgáltatásért, amit nem mindenki tud megfizetni. Mivel **Erzsike néni** mindig ingyen húzott, sajnálják, hogy már nem vállal ilyesmit.

Azonban sokan megpróbálták elodázni ezt a drasztikus beavatkozást. *A fogba bagót kell dugni, amikor fáj. (Kosztya E. - Nevetlenfalu) Akinek fáj a foga, tegye a lábát jó hideg vízbe.*¹⁰⁸ (**Szabó F.** - Nevetlenfalu)

A tapasztalat szerint pozitív hatást érnek el akkor, ha a fájós fogat különböző melegítés éri. Ismerik és alkalmazzák a *székfüvel* (*Matricaria chamomilla*; Kamilla) illetve *katlankóró* (*Cichorium intibus*; Mezei katáng) szárított virágának főzetével való párgolást, tűzhely fölött melegítést, meleg mosogatóruhával való körbekerekítést.

Az idősebbek emlékeznek arra is, hogy volt, aki a fájós fogába, illetve a foghúsba nadályt ragasztott. *Kiszítja a rossz vért. (Domokos I. - Akli)*

A lyukas fogba: *Friss verébszart duktunk (Kosztya L. - Nevetlenfalu)*, De használták erre a célra a kapormagot (*Anesum graveolens*; Kapor), a szalicilt, illetve porrá tört *csonárt* (*Urtica dioica*; Csípős csalán). Napjainkban e módszereket már nem alkalmazzák, inkább gyógyszertárban vásárolt fájdalomcsillapítót használnak (*Analgin, Pentalgin*).

A fogzománc megrepedezését, s ezzel a fog romlását megelőzendő, többen is óvtak a nagyon forró étel, ital fogyasztása utáni hideg folyadék szájbevételétől e bölcs népi megfigyeléssel: *Még a kű is szétesik, ha süti a nap, esik rá a hideg eső, még a kűbűl is por lesz. Ijen lesz a fog is, ha a forró leves után hideg vizet iszunk, vigyázni kell rá. (Dánics L. - Batár)*

¹⁰⁸ **Szendrey Ákos**: *A füstölés a magyar néphitben*. Ethn. XLVI. 1935. 45.; **Kiss Géza** ormánysági gyűjtése, „*A kigyó inge nemcsak hideglelésről, de fogfájásról is jó. Reptenek belőle s beleteszik a fog jukába.*” **Kiss Géza**: *Ormányság*...op. cit. 222.; **Gönczi Ferenc** göcseji gyűjtése alapján: „*Koporsóból vagy keresztfából kivett szeggel kell a fájós fogat piszkálni s a fájás eloszlik.*” **Gönczi Ferenc**: *Az emberi betegségek és gyógyításuk a göcseji...op. cit. 215.*; Lásd még: **Gönczi Ferenc**: *Göcsej, s kapcsolatosán Hetés...op. cit. 226.*; **Cs. Pócs Éva**: *Magyar ráolvasások* ...op. cit. 405.

V. 6. A hasüreg betegségei

Munkám során azt tapasztaltam, hogy a 70-80 évesek nem különböztetik meg az emésztőszervek (gyomor, epe, lép máj stb.) különböző betegségeit. Általános gyűjtőnévként használják a gyomorbetegség elnevezést. A fiatalabb korosztály már különbséget tesz e szervek között, s anatómiai ismeretükkel legtöbb esetben meg is tudja magyarázni, hogy kb. hol helyezkednek el.

Az is jellemző, hogy kisgyermekeknél nem gyomorfájást, hanem *hasfájást* említenek.

A gyomor megbetegedésének több okát különböztetik meg:

- a gyors, habzsoló evés,
- túl forró, illetve túl hideg étel rendszeres fogyasztása,
- zsíros, nehéz ételek állandó jellegű fogyasztása,
- ideges, zaklatott életmód,
- hűlés.¹⁰⁹

Édes minket mindig arra tanított, hogy lassan együnk, nyugottan, ne siessünk. Mer ha darabokba megy le, fájni fog a hasunk. (Tóth K. - Akli)

Nekünk nem engették, hogy forrón együk az ételt. Száraz mama addig nem engette, ameddig gőzölt. Aszt monta, az a gőz az angyaloké. Azok is hadd része-süjjenek belőle... Meg emlékszek mikor levágták a disznót, azt a gömböcöt, amit megpucoltunk sajtnak, a gyomrot, mindig megvizsgálták. Mama pucolta, ű mindig mutatta mikor vót a gyomron egy piros fót, mint egy sülés. Monta, hogy az attul van, hogy forrót evett a disznó. Megsült a gyomra. Ez így van az embernél, is csak aszt ugyi mi nem tuggyuk megnézni.” (Csüri E. - Nevetlenfalu) A betegségnek e megfigyelésen alapuló magyarázata jól példázza az egyszerű ember törekvését az érzékszervekkel felfogható, racionális magyarázatra.

¹⁰⁹ **Vajkai Aurél** a következő emésztőszervi betegségeket tárgyalja: A gyomor betegségei. (Gyomorfájás. Gyomorsérvés.); A bél betegségei. (Gyomormenés. Hashajtó. Vérhas. Gíliszta. Akinek a kígyó belemászik a szájába. Sérvés.); Csömör; **Vajkai Aurél: Népi orvoslás a...op. cit.** 119-122. Lásd még: **Oláh Andor:** „Tudós ember” vagy „tudatlankuruzsló”? Forrás. 1979. 67.

Én, ha nagyon hideget iszok, röktön ecsapja a hasamat. (Bodnár M. - Nevetlenfalu)

A sok zsíros étel is tönkreteszi a gyomrot. Van, aki csak szalonnát meg zsírt eszik, az nem jó. Régen mi mindég beosztottuk. Hogy jusson abbul a disznóból egész évre. Sokat habartunk inkább. Meg csináltunk jó turós tésztákat, nem kellett mindég hús. (Danku J. - Batár) napjainkban már a kárpátalji étkezésben is túlsúlyba került a húsfogyasztás. Bár a nehéz anyagi gondokkal küszködő családok jövedelmének legnagyobb részét viszi el az élelem beszerzése, mégis egy, a hagyományos konyhára nem jellemző (a hagyományos paraszti étrend ugyanis az ünnepek, a nehéz fizikai munkák: szántás, kapálás, aratás, kaszálás, favágás stb. idejét nem számítva, csak vasárnapokon fogyasztott húst) húsfogyasztás-túltengés tapasztalható. Megfigyelhető azonban, hogy a hetven éven felüli korosztály az esetek többségében ezt megpróbálja korlátozni, a tej és a tejtermékeket részletsítve előnyben.

Az idegtől is fáj a gyomor. Aki sokat idegeskedik, az ojan gyomorhajos lesz. (Ferenci S. - Aklihegy) E megfigyelést is több személyes tapasztalattal támasztották alá. E konkrét esetek is bizonyítékai annak, ha valakit a hagyományos paraszti életmódon belül az átlagosnál nagyobb csapás ér, ennek gyakori következménye a gyomorbetegség, mégpedig tipikusan az idegrendszer sérülésével magyarázható tüneteket produkálva. Ilyen rendhagyó esetnek tekintették a belső családi viszályokat, a különböző természeti csapások utáni károkat, valamint remegést idéznek fel még a világháborúk okozta traumák, a kollektivizálás, a sztálini lágerek sokkhatásai. *Nekem miko Jóska született, feküdtem a gyermekágyat, és má beszélték a faluba, hogy viszik a férfit, szedik össze a háborúba. A második világháborúba. De július volt, aratás. Hát én meg feküdtem és kiátott a postás, hogy Erzsi, Erzsi. Én attul úgy megijjettem, azt hittem az uramér jöttek. Nekem akkor úgy megfájult a gyomrom, hogy engedelmet kérek, ott a hejen belement. Azóta is, ha valamitől megijjedek, hát úgy vagyok. Ez a gyomorideg. (Száz E. - Nevetlenfalu)*

Nagyon gyakran állapították meg kórokként a hülést. *Mi sokszor felfásztunk abba a fődes házba. Ojankor beleállt a hasunkba. Sokszor fájt. Édesanyám tett rá meleg fedőt. De még az vót a legjobb, amikor kisiült a kenyér, és aszt a jó meleg kenyeret tette rá. Begöngyölte egy vászonyabroszba és rátette. Az a drága jó kenyér kiszítja a fájást.* (Száráz E.- Nevetlenfalu)

A gyomorbetegségek gyógyításánál fontos szerep jut a gyógynövényeknek. A következő gyógynövények főzetének használata ismert és ma is alkalmazott az általam kutató településeken gyomorbántalmak esetén.

1. *cintória* (Centaurium minus; Kis ezerjófű)
2. *fodorminta* (Menta crispa; Fodormenta)
3. *utilapu* (Plantago lanceolata; Keskenylevelű utifű)
4. *vérfű* (Sanquisorba officinalis; Vértű)
5. *orgonavirág* (Sijringa vulgaris, Orgona)
6. *orbáncfű* (Hiperikum perforatum L; Közönséges orbáncfű)
7. *üröm* (Artemisa vulgaris. Fekete üröm vagy Artemisa obsinthium Fehér üröm)¹¹⁰

Felnőtteknek ajánlották a következő gyógyító recepteket: *Egy deci pájinkába kell keverni egy csipet borsot.* (Piper nigrum; Bors) (Bodor S. - Aklihegy) Ebben az esetben feltehetőleg az erős gyomorgörcsöt erős szerrel kell legyőzni elv érvényesül. A gyógymódot napjainkban is alkalmazzák, nem úgy mint a következő módszert: *Az én nagyanyámnak mikor fájt a gyomra, felódott egy kis lúganét egy pohár vízbe és aszt iszogatta.* (Budaházi M. - Nevetlenfalu)

¹¹⁰**Gönczi Ferenc:** *Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji és a hetési ...op. cit. 351.;* Szatmárban alkalmazott gyógymódokról gyomorfájás esetén lásd: **Makay Béla – Kiss József:** *Népi gyógyítás...op. cit. 77-99.;* **Boltarovics Zorjana** gyűjtése nyomán megtudhatjuk, hogy egész Ukrajna-szerte elterjedt volt a sűrű zabfőzet (Avena sativa; Zab) „kiszil” fogyasztása gyomorpanaszok esetén. **Boltarovics Zorjana:** *Narodna likuvanja ukrajinciv...op. cit. 73.;* Az általam vizsgált községekben csak Újakliban talákoztam a zabbal történő gyógyítással (lásd: tüdőbaj). A magyar falvakban mint tipikusan szláv gyógyszert tartják számon. *„Az oroszok ezeket a kásaféléket nagyra tartcsák. Mikor mi Oroszba vótunk, ott egy vénasszony ojan gyomorfájós vót, de az mindég főszte a zabot, tejjesen szétfőszte, hogy mikor az meghült, ojan vót mint a kocsonya. Aszt iszogatta.”* (Száráz F. - Nevetlenfalu)

Az erős görcsölő gyomorfájást gyakran tulajdonítják a rossz szélnek.¹¹¹ *A széltől még bélc-savarodás is lehet. Itt Batáron a Tamás Jóska bácsi testvére bélc-savarodást kapott, mert nem járta a szél. (Kapta M. - Batár)* Leghatásosabb gyógymódnak ilyenkor a fejreállást tartották. De az idős ember, aki fizikailag nem képes ezt megtenni, mással próbálkozik: egy kanálnyi üstben főzött *szilvalekvárral*, (*Prunus domestica*; Szilva) vagy a gyomor masszírozásával. Ez utóbbit főként csecsemőknél alkalmazták. *Ha a kispuját a szél bánca, hasra kell fektetni, meg tornáztatni kell. A kis könyököt hozzá kell értetni a térgyíhez, simogatni a kis hasát. (Pupcsik A. - Nevettenfalu)* Nem speciálisan kidolgozott masszírozó mozdulatokról van itt szó, hanem inkább az anyai érintés, simogatás fontosságáról.

A soványság, gyengeség, gyakori gyomorfájás, főként gyermekeknél, általában **gilisztát** jelent. *A giliszta rágja a hasát. Attul fáj. Az veszéjes, az rámehet a szivire is. A giliszta. (Voloscsuk M. - Újakli)* Az adatközlő elképzelése jól példázza a tudományos magyarázattól teljesen eltérő anatómiai ismereteket: úgy gondolja, hogy a testben szabadon mozoghat a féreg, s mivel az emberi test legfontosabb szervének hagyományosan a szívet tartják, ezért még ezt is megtámadja, utalva ezzel a giliszta veszélyességére.

Megelőzésére egyöntetűen ajánlották a gyakori *fokhagyma* (*Allium sativum*; Fokhagyma) fogyasztását. Ha már bizonyosnak vélik a fertőzést (a gyerek piszkálja az orrát, vakarja a fenekét, étvágytalan, nem fejlődik) tej és édességmentes diétát tartanak. E mellett kétszer-háromszor megismétlik a következő procedúrát: *Be ke szappanyozni az ujjunkot, oszt bedugni a puja seggibe. Jól mekkotorni. Az kicsípte a gilisztát. (Német E. - Batár)* A múltban visszaemlékeznek rá, hogy egy-egy korty petróleumot itattak meg bizonyos időközönként a gyerekekkel. Míg a szappanos procedúra alkalmazását még napjainkban is tapasztaltam, a petróleum itatása már a múlté.

Hasmenés - a csecsemők, kisgyermekek hasmenését szinte természetesnek tartották. *A puja úgy nő fel, hogy megy a hasa. Amikor jön a foga,*

¹¹¹ **Bernád Ilona:** *Szélterápia. Az ősi hitvilág emlékei a magyar népi gyógyászatban a természetgyógyászat, az ezotéria és a lélekgyógyászat szemszögéből.* In: **Szikszai Mária** (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10.* Kolozsvár, 2002. 265-325.

akkor meg mindég megy. Nálunk úgy mongyák: Sír a puja, megy a hasa, fosik.
(**Száraz E.** - *Nevetlenfalu*)

Felnőttek hasmenését hülésnek is tulajdonították, erről fentebb már volt szó, ilyenkor melegítéssel próbálkoztak, de az esetek többségében az elfogyasztott étel minősége vagy mennyisége illetve sorrendje volt az előidéző ok. A minőség az étel friss állagát jelentette. *Régen ugyi nem vót hűtő, a kutba hűtöttünk. De vót ojan, hogy a nagy melegbe az a habart étel megsavanyodott. De azért mi nem öntöttük ki, hanem megettük. Az is meghajtott.* (**Szántó J.** - *Aklihegy*)

A túl nagy mennyiségű étel fogyasztását a hagyományos paraszti társadalom elítélte, főként akkor, ha az egyén által végzett fizikai munka nem követelte azt meg. Aki e normához nem alkalmazkodott, kigúnyolták: *bélpoklosnak, nagybélűnek, disznónak* nevezték. A gyomor rendben tartása érdekében gondot fordítottak az elfogyasztott étel sorrendjére is. *Meg ügyelni kellett, hogy ne együnk össze mindent: gyümölcsre ne igyunk tejet, mer ekap a cifra.*” (**Szabó F.** - *Nevetlenfalu*)

De ha mégis megtörtént a baj, a hasmenést is gyógynövények főzetével gyógyították: *vadkörtéből* (*Pyrus pyraeaster*; Vadkörte), *lúsóska* magvából (*Rumex crispus*; Fodros lórom), *somból* (*Cornus mas*; Som), *áfonyából* (*Vaccinium myrtillus*; Áfonya) készült teákat iszogattak. E főzeteket ma is gyakran alkalmazzák.

Felnőtteknek gyógymódként a következő receptet ajánlották: 3-4 darab *gesztenyét*,¹¹² (*Aesculus hippocastanuz*; Vadgesztenye) pálinkában néhány napig érlelni kell és ezt iszogatni. E gyógymódot napjainkban is ismerik és alkalmazzák.

A hasmenésnek egy különlegesen súlyos esetet is említették, **a vérhast**. A kór jellemzésekor a vélemények megegyeztek abban, hogy tartós, nagyon gyakori székelési inger okoz, a széklet véres, s a beteget nagyon legyengíti. Főként csecsemők, kisgyermekes esetében tartják veszélyesnek. A két világháború között sok áldozatot szedett. Napjainkban nem tartják jellemző

¹¹² A vadgesztenye hasfogó szerepét említi **Kótyuk Erzsébet**: *A népi gyógyítás ...op cit.* 73.

betegségnek. A vérhas gyógyítása esetén a *medveszeder* (*Rubus caesius*; Szeder) leveléből vagy *tölgyfakéregből* (*Quercus petraea*; Tölgyfa) főzött tea ivását javallják.

A gyomor rendellenes működését jelzi a **szorulás**. Főképp az idősebbek szenvednek tőle. Megszüntetése érdekében első lépésként a szenvedő étrendjén próbálnak változtatni. Ajánlották a sok folyadék, gyümölcs, tej illetve tejtermékek: savó, aludttej, író, túró fogyasztását. Ha e diéta s a reggel éhgyomorra elfogyasztott fél decynyi *napraforgóolaj* (*Helianthus Annus*; Napraforgó) sem használ, akkor beöntést csinálnak. Gumizsákba kamilla főzetét öntik, s egy műanyag csövecske segítségével a végbélbe vezetik a folyadékot. E módszert azonban nem ajánlották rendszeres alkalmazásra. Elenyésző azonban azoknak a száma, akik gyógyszertárban vásárolt hashajtót alkalmaznak panaszuk megszüntetésére.

Ha gyermeknél állt be szorulás, s a *székfüteás* (*Matricaria chamomilla*; Kamilla), *szilvabefőttes* (*Prunus domestica*; Szilva), savós diéta sem használt, szappanból kis csapot faragtak, azt megforgatták a végbelében, így indítva meg a székletet. A *szappanycsap* alkalmazása ma is elterjedten használatos. Saját gyermekeim esetében is többször alkalmaztam.

Már szoltam arról, hogy az idősebbek nem különböztették meg a gyomor belső szerveit, megnevezésként *a gyomor, has*, általános elnevezéseket használták: *fáj a hasa, gyomra; görcsöl a hasa, gyomra*. A középkorúak viszont már különbséget tesznek epe, máj, hasnyálmirigy stb. között. E tudásukat orvostól ill. könyvekből szerezték.

Epeműködés serkentésére a következő élő népi gyógymódokat vetik be: a kukorica selyméből *málébajucc* (*Zea majs*; Kukorica) *egérfarkúgazhúl* (*Achillea millefolium*; Cickafark), *katlankóróbúl* (*Cichorium intibus*; Katángkóró) főzött teák fogyasztását ill. egy esetben említették az olajozott *dijóbel* (*Julanus folium*, Dió) epehajtó hatását.

Vese – a tapasztalatok szerint a vese problémáit vagy erős deréktáji fájás, vagy a véres vizelet jelzi. De e szervünk egészségtelen voltára

figyelmeztet az, ha a szem körül vizenyő keletkezik, *kidagad a szeme*, illetve huzamos ideig *be van feketedve* a szem környéke.

A vese gyógyítására különböző teák fogyasztását ajánlják. Ismerik a *birslevél* (*Sidonia oblonga*; Birs), a *görögdinnyehaj* (*Citrullus lamatus*; Görögdinnye), *petrezsejem* (*Petroselinum crispus*; Petrezselyem), a *mosófű, rétojagaz* (*Equisetum orvense*; Zsurló) főzeteinek jótékony hatását a vese működésére.

Aranyér - az aranyérről a következőket közölték a lakosok: tünetei elsősorban a gyakori székelési inger; *gömök* megjelenése a végbélnyílásnál, amelyek gyakran véreznek is. A melegnek, melegítésének mindenképpen jó hatást tulajdonítanak Volt, aki arra esküdött, hogy amikor először meglátja vagy megérzi valaki, hogy kijött az aranyere, ha vissza tudja dugni a lábujjával, akkor örökre elmúlik. Mivel e mutatvány kevés embernek sikerülhetett, ezért az aranyértől szenvedők kamillás (*Matricaria Chamomilla*; Kamilla) vagy szódabikarbónás ülőfürdőt vettek, és megpróbálkoztak székletük rendben tartásával, ha szükség volt rá még úgy is, hogy reggelente megittak a beteggel egy féldecinyi napraforgóból (*Helianthus Annus*; Napraforgó) sajtolt olajat.

V. 7. Ficam, rándulás, törés

Ha bármilyen baleset folytán a végtagok megsérültek, első lépésként különféle borogatásokkal próbálták enyhíteni a fellépő fájdalmat. Szappanos vizes, ecetes vagy *pisís* ruhát raktak rá. Ha azonban nem állt be javulás, az idősebb generációhoz tartozók emlékeznek rá, hogy specialistához fordultak.

Nevetlenfaluban helyi specialista értett a kifícamodott végtagok helyretevéséhez: **Pandó Szabó Mihály**. Édesapjától örökölte a tudását, aki nemcsak a kifícamodott végtagot masszírozta helyre, hanem a törött csontokat is két lécdarab közé kötözve, *sinba tette*. Ifjabb **Pandó Szabó Mihály**, miután 10 évig szolgált *Boszniában* a *szanitéceknél*, törés gyógyítását már nem vállalta. Állítólag ő már jobban bízott a hivatásos gyógyítóknak, mint apja. A többi kutatott településről is hozzá jöttek a szenvedő betegek.

Többen is elmesélték, saját tapasztalatuk alapján, hogyan segítettek rajtuk **Miska bácsi**. Íme egy eset a sok közül: *Puja vótam, oszt jáccottunk. Eccer csak ódara léptem és kiment a bokám a hejirül. Nem mertem otthun mondani se. De másnapra má ugy bedagatt, hogy nem tuttam ráállni. Édes evitt Miska bácsihoz. Miska bácsi elősször megnézte, megtapogatta. Utánna bekente a kezit jól szappannyal, vízbe egy kicsit elásztatta azt a szappanyt és bekente a kezit, hogy jól sikloggyon. Utánna addig ráncigálta, nyomogatta a bokámat, ameddig vissza nem ment a hejire. Akkor, amikor visszaugrott, akkor kattant egyet. Úgy emlékszek, mintha tegnap lett vóna. Egy darabot pihentem, oszt mentem tovább a dógomra*¹¹³ (**Szabó F.** - *Nevetlenfalú*)

Az így helyretett lábra mindig *innyújtógaz* (*Lysimachia nummularia*; Pénzlevelű lizinka) borogatást ajánlott. E növényt ma is gyakran alkalmazzák ficam, illetve törések utáni kezelésre. Mind szárítva, mind friss állapotban használják. Egy maréknyit leforráznak belőle és rárakják a beteg végtagra.

¹¹³ **Kiss Géza** ormánysági gyűjtése alapján írja: „Voltak végül híres csontrakók. Egy-egy ilyen jóhírű csontrakóban jobban bíztak, mint a képzett orvosban. Kifícamodott csontot helyrerántott... A törött csontot összeillesztette, deszka közé tette.” **Kiss Géza**: *Ormányság...op. cit.* 227-228.

Ugyanílyen gyakran alkalmazzák ma is a gyógyuló végtagok borogatására a „pisis ruhát.”¹¹⁴ *Nekem mikor e vót törvel a lábom, utánna sokájig dagatt. Éccakára rápisilt valamék puja egy pelenkára, oszt rátekerem. Ez reggere mindég megszíjta. (Domokos I. - Akli)* A vizelet más jellegű alkalmazása nincs elterjedve a településen. Viszont többen is említették, hogy az *Oroszágon* nagy gyógyhatást tulajdonítanak e testnedvnek. Isszák különböző belső bajok esetén, a lányok szépítőszerként használják: arcukat mossák, illetve hajukat öblítik benne.

A kificamodott, törött végtagokkal jelenleg kizárólag hivatalos orvos foglalkozik. Tény azonban, hogy a nagyszőlősi kórházban meg kell venniük a betegeknek a röntgenfelvételhez szükséges lapot, ki kell fizetniük a gipszet és a gézt is, ezért aki csak teheti, elodázza a kórházi vizsgálatot. Főleg az idősebbeknél találok rosszul összeforrt végtagokkal, melyet orvos sosem látott.

¹¹⁴ Lásd ugyanezt **Kótyuk Erszébet** gyűjtése alapján Ráton: „*A kibicsaklott, megbicsaklott, megrándult ízületeket a beteg saját vizeletivel borogatták.*”, **Kótyuk Erszébet: A népi gyógyítás...op. cit.** 84.

V. 8. Reuma

A reumát¹¹⁵ felváltva **köszvény** néven említik. *Köszvényes a lába. Csavarja a kezű lábát a köszvény.* De ismert a reoma elnevezés is. *Én ojan reomás vagyok.*

A **köszvény és reoma** mintegy gyűjtőnévként szerepel, s magába foglalja az ízületek, inak, csontok fájdalmas megbetegedését. A reumás fájdalmak jellemzése: *Megmered a derekam, hogy az egen nappal is csillagot látok. (Pupcsik A. - Nevetlenfalu) Nekem a vállcsontba, attul lefele fáj a karom. Ősszel mekkezdődik, tavaszig fáj. Nem bírok felemelni semmit, mer akkor nyilallik. Úgy nyilallik, hogy ordítok. (Gergely M. - Batár)* Kirívó esetnek számítanak azonban az ízületi fájdalmak miatt elnyomorodottak *Van itt egy asszony, Váradi Klári, aki 59 éves, de 19 éves korától köszvényes. Most meg már teljesen nyomorék, keze lába el van nyomorodva. Időváltozáskor nagy fájdalmi vannak. Aszt mongyák, hogy kihült a csontya, de ojat is hallottam, hogy szülésbe kapott vért, mer nagyon levérzett. És reomás ember vérit atták neki. Attul kapta meg. De az már úgy oda van, hogy csak széssel tud járni. Keze lába ki van csavarodva. Hát az tjen kutyára legyen mérve. (Csüri E. - Nevetlenfalu)* Az adatközlő tehát a betegség egyik okát a rossz vér hatásában látja. A másik ember beteg vére okozta a bajt. A vérátömlesztésről az idős emberek hozzáállása általában negatív. A fent említett reumában szenvedő asszony betegségekének másik magyarázata, melyet szintén többen említettek, a hűlés.¹¹⁶ Számtalan olyan történetet sikerült lejegyeznem, amikor a hűlést, főként a csontok kihülését nevezik meg a betegség közvetlen okaként.

¹¹⁵ **Oláh Andor** a reumát mintegy modellként említi annak szemléltetésére, milyen sokféle természetes gyógyszert és gyógymódot használ a népi orvoslás egy-egy betegség orvoslására **Oláh Andor: Újhold...op. cit. 172-178.**; Lásd még **Gönczy Ferencnél:** „*A kigyóhagymát összetörök s hájjal keverve, azzal a köszvényes testrészt bekenik.*” „*Kökényfát megfőznek s azzal a beteget meggőzölik.*”, **Gönczi Ferenc: Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji és a hetési...op. cit. 349**

¹¹⁶ „*Országosan is a hűlést és az erőltetést nevezik meg kórokként. Gyógymódként is a kenés, bedörzsölés, melegítés, méhszúrás, nadályragasztás, köpölyözés, fürdők használata ismert országszerte.*” **Gönczi Ferenc: Az emberi betegségek a göcseji...op. cit. 174.**

Mi mikor már megláttuk az első góját, már lehúsztuk a csizmát. Ősszel is igyekeztünk minél később felvenni, hogy kíméjjük. Meg sokszor télen meztlább sikanyószunk. Kihült a csontunk. Még fiatal jány vótam és már úgy fájt minden csontom, hogy sokszor ordítottam. (Pupcsik A. - Nevetlenfalu)

A hülés mellett a másik általánosan elismert kórok az erőltetés. *Nagyon sokat dógoztam én életembe. Attul a sok munkátul tisztára nyomorék lett a kezem. Alig tudom mozdítani. (Szabó B. - Nevetlenfalu)*

A betegség gyógyításának tárháza is igen gazdag. Meg kell azonban jegyezni, hogy a vélemények általában megegyeztek abban, hogy az alkalmazott gyógymódok bár csillapítják, sokszor ideig-óraig megszüntetik a fájdalmat, de végleges gyógyulást nem nyújtanak.

A népi tapasztalaton alapszik az a megfigyelés, hogy az időjárás változásával a reumás fájdalmak erősödnek.

Mivel a betegség egyik okozója a hideg, ezért a kihült, fájó testrészt melegítéssel próbálják gyógyítani. A meleghatások esetében is megkülönböztetnek száraz meleget pl: a nyári nap által felhevített forró homok¹¹⁷ borítása a beteg végtagokra - nemcsak idült fájdalom esetén, hanem megelőzőként is végzik. Erős fájdalom esetén általában forró ülőfürdőt, illetve borogatásokat alkalmaznak. A fürdőket gyógynövényforrásokból készítik. Ismertek a vizililjom (Nuphar luteum. Tavirózsa) virágából, *tormalevélből*¹¹⁸ (Armorácia lapatifolia Usteri; Torma), vagy *paradicsom* (Licopertikon exulentum; Paradicsom) szárával készített fürdők. Sikerült egy több komponensből álló fürdő receptjét is lejegyezni.

Szoktam szedni akáckérget (Robinia pseudacacia; Akácfa), szomorúficfa kérgit (Salix; Fűzfa), égerfakérget (Acnus; Enyves éger). Ezekből egy-egy jó marékkal belerakok egy tekenőbe, öntök rá forró vizet, mikor má

¹¹⁷ **Oláh Andor** többezer éves, ősi gyógymódként említi a meleg homokba ásást. **Oláh Andor:** *Újhold...op. cit.* 175.

¹¹⁸ „Azonban a torma külsőleg is használható elsősorban pakolásként reumás testrészekre, ízületi gyulladásra, köszvényre. A frissen megreszelt tormát beletették egy ruhába és a fájós testrésze helyezették, addig tartották rajta, amíg nem csipett nagyon.” „Újlétán rézelejében megáztatták a reszelt tormát és ezzel kenték be a reumás végtagokat.” **Pántya Julianna:** *A Debrecen környéki torma termesztés néprajza.* Debrecen, 2000. 2.

*annyira hűl, hogy kibírom, akkor beleülök. Még egy pokrócot is magamra terítek. Ebbe ülök jó sokáig.*¹¹⁹ (**Bodnár M.** - Nevetlenfalu)

A gyógynövényfürdők mellett ismert, de ma már nem alkalmazott, a Halomdombról¹²⁰ hozott keresetlen-tanált csont főzetében való fürdés.¹²¹ *Az én anyám vót a faluba a legnagyobb reomás. Amikor érezte, hogy nagyon kínozza a fájás, kiküte édesapámat a Halomdombra, hogy szeggyen neki csontot. Abbul a csontbul ű meg főzött jó forró fürdővizet. Abba ült jó sokáig, mindég tőtöttünk neki hozzá meleget.* (**Budaházi M.** - Nevetlenfalu)

Borogatásként ismert módszer az, amikor a kákagyökröt (Schoenoplectus; Tavikáka) főzik egy ideig, majd ráborítják a fájós végtagra, majd ezt még körbekötözik egy meleg ruhával.

A fürdők és borogatások mellett általánosan ismert a csonár (Dioica urtica; Csipős csalán) és a méhcsipés alkalmazása. *Hallottam ojat, hogy egy asszonyt az ura csonárral megvert, azér, hogy gyógyiccsa. Mer nagy reomás vót. Nekem itt a szomszédba, Kaptájéknál sokájig vótak méhek, haraguttam is*

¹¹⁹ Nem ismert a településen a **Kiss Géza** által ismertetett fürdő: „*Hangyaboly. Tojásával együtt fölszedték (három marokkal markolták föl), ruhába hazahozták, megfőzték. Ebbe fűrösztötték, akinek a csontja fáj.*” **Kiss Géza:** *Ormányság... op. cit. 227.*; **Boltarovics Zorjana** Ukrajna különböző vidékein jegyezte le a **Kiss Géza** által említett eljárást, sőt leírja a hangya olaj „*murasine maszlo*” nyerésének eljárását és annak a reumatikus fájdalmakra gyakorolt gyógyhatását. **Boltarovics Zorjana:** *Narodna medivina ukrajinciv...op. cit. 132.*

¹²⁰ A szövegben említett Halomdomb 2-3 kilométerre fekszik Nevetlenfalu határától. Érdekes helytörténeti monda kapcsolódik a hely kialakulásának történetéhez. A szájhagyomány szerint valamikor nagyon régen azon a helyen, ahol most a domb áll, egy nagy ütközet folyt a tatárok és a magyarok között. Az ütközet a magyarok győzelmével ért véget. De mindkét fél rengeteg embert veszített. Annyi sokat, hogy nem tudták őket eltemetni, hanem egy halomba hordták. Ezért hívják ma Halomdombnak. A domb érdekessége még, hogy lábánál valaha egy forrás fakadt, melynek vize fekete színű volt. A visszaemlékezések szerint e forrásban is fürödtek reumatikus fájdalomban szenvedők. Az 1960-70-es években azonban a Halomdombon régészeti ásatások folytak, s a forrás mindenféle törmelékkel telítődött. Az ásatások folyamán megállapították, hogy itt a vaskorban, jelentőségét tekintve Európa második (a lengyelországi után) vasolvasztó központja működött, ahol a helyi mocsárérből olvasztották ki az ércet. Lásd: **Balahuri Eduard:** *Problemi pervisznajji Verhnaji Patiszja u szvitli najnavijsih arheologicsnih doszlidzsny.* In: *Karpatika-Karpatika. Aktualni problemi isztoriji i kulturni Zakarpatja.* Uzshorod, 1992. 26.

¹²¹ A reuma kezelésében a népi gyógyászatban fontos szerep jut a különböző csontoknak, lásd: **Vajkai Aurél** is tapasztalta: „*Ismert a Borsavölgyében többek között a reuma iszappal, nadálllyal, köpölyözéssel való gyógyítása, valamint a fájós testrésznek sirásáskor talált embercsonttal való bedörzslése.*” **Vajkai Aurél:** *Népi orvoslás...op. cit. 122-123.*

érte, de hallottam valakitől, hogy nem árt az, ha megcsíp, kiöli a köszvényt.
(Pupcsik. A. - Nevetlenfalu)

Szabó Anna ismerte egyedül a Szent György napi csúszó¹²² felhasználását reumatikus fájdalmak kezelésére. *Hallottam, hogy valaki György nap csuszót fogott. Jól kiszárította és összetörte pornak. Ebből a porból mindég kevert egy kicsit a lekvárba és bekapta.*

Itt tehát már belsőleg alkalmazott gyógymódról van szó. Külsőleg és belsőleg is használják a *csorbóka* (*Paraxacum officinale*; Gyermekláncfű) virágát is fájdalomcsillapítóként a következő recept szerint: egy liter gyógyszertárban kapható szeszbe 20-30 virágot dobnak, 1-2 hétig állni hagyják, majd naponta többször egy evőkanálnyit lenyelnek belőle, illetve bekenegetik vele a fájó felületet.

Szinte panáceként alkalmazzák a mozgásszervi panaszok esetén az ecettel, pálinkával, illetve *Magyarországról* beszerzett sósborszesszel való bedörzsölést.

¹²² A kígyót, mint reuma ellenes szert több helyen is említik a magyar népi gyógyászatban, lásd: **Oláh Andor**: *Újhold...op. cit.* 178. **Kiss**: *Ormányság ...op. cit.* 122.

V. 9. Gutaütés, szélütés

A **gutaütés, szélütés**¹²³ okának közvetlenül a sok vért, rossz vért, tartották. *Öli a vére. Sok a vére.* A sok vér közvetett okaként több tény is felsoroltak: *van aki ojan fajta, ojan véres, ez is fajra megy; aki nem dógozik eleget, nem mozog; aki sok zsírosat eszik, mindég csak zsírt, meg húst, meg szalonnát, annak ojan sűrű lesz a vére, aszt megöli.* Panáceként említik a *fokhagyma* (*Allium sativum*; Fokhagyma) és a sótalan étel fogyasztását.

Napjainkban az agyvérzéses beteget illetik e jelzővel: *megütötte a gutta, megütötte a szél.* Ma már azzal is tisztában vannak, hogy e betegség oka a magas vérnyomás, de ezen ismeretüket, mint elmondták, néhány évtizede szerezték. *Régen nem hallottam ojat, hogy vérnyomás. Nem tutták aszt mérni* (**Kapta B.** - *Batár*) Arra, hogy mióta mérik a vérnyomást, nem tudtak pontosan válaszolni.

Meg kell azonban jegyezni, hogy még a vérnyomás rendszeres mérése előtt is voltak olyanok, akik gyakran szédültek, fáj a fejük, tehát a magas vérnyomás jellegzetes tüneteit hordozták magukon. E jellegzetes tünetek gyógymódja pedig már emberemlékezet óta a pióca¹²⁴ volt. *Mariska nényye, keresztmama sokat szédült, úgy bódult a feje. Sokszor ragasztottak a nyakcsigójába nadájt. Aszt monták öli a vér. Utánna kifejték aszt a rossz sárvizes vért. Ojan fekete vót.* (**Pupcsik A.** - *Nevetlenfalu*) A nadály, mint az elbeszélésekből megtudtam néhány évtizede még szinte minden háztartásban megtalálható volt. Befőttes üvegben tárolták. *Vótak ijen hótt batárok, amékek nem fojtak. Amikor ásztattuk a kendert, mindég beleragatt a lábunkba a nadáj. Aszt mi hazavittük. Beletettük egy befőttes üvegbe és egy rongyal szépen lekötöttük a száját. De vót aki a cigányoktul vette. Árultak a cigányasszonyok is nadájt.* (**Szabó B.** - *Nevetlenfalu*)

¹²³ **Bernád Ilona:** *Szélterápia...op. cit.* 296.

¹²⁴ **Grynaeus Tamás:** *Nadály és nadályosok.* In: *Orvostörténeti Közlemények* 26k. 1962. 129-156.; **Oláh Andor:** *Újhold...op.cit.* 44.; **Boltarovics Zorjana:** *Narodna likuvanyja ukrajinciv...op. cit.* 131.

A nadály mellett előszeretettel alkalmazták a rossz vér leszívására a köpölyözést. Szájával lefelé tartott kis, harang alakú üveg pohár alá lángot tartottak, a felmelegedett poharat rátették a bőrre, a meleg levegő lehűlésével képződő vákuum odaszorította, majd megkarcolták a bőrt, és ismét ráborították a poharat. Az így kiömlő vér, szerintük *rossz, sárvizes vér*. A vizsgált településeken e műveletnek nem volt specialistája. A kb. 15 km-re fekvő *Tiszapéterfalváról* járt ki egy gyógyító, aki többek között köpölyözött is, de általános az a vélemény, hogy ahol szükség volt rá a családban, ott valamelyik családtag maga végezte e cselekményt. Napjainkban bár már nem köpölyöznek, de sok családban megmaradtak a köpölyöző poharak, amelyeket viszont még alkalmaznak. *Szoktunk poharat rakni*. A pohár felrakása a hátra történik, különböző gyulladós betegségek esetén: hátfájás, derékfájás, tüdőgyulladás, vesegyulladás stb. A módszer a következő: fapálcikára rátekernek egy csomónyi vattát, amelyet előbb jól bekölniznek, aztán meggyújtanak, a lánggal kiégetik a poharakban lévő oxigént s így a keletkezett vákuum segítségével ráraják a hátra a betegségnek megfelelően a pohárkákat. 10-15 percig tartják rajtra. E procedúrát azonban nemcsak a falusi asszonyok alkalmazzák, az ukrainai hivatalos orvoslásban is félhivatalosan el van ismerve. A kórházakban a nővérek egy kis borra valóért szívesen megcsinálják. Saját magam is és a családom tagjai többször alkalmaztuk a tüdőgyulladás utókezelésére. Sőt a külföldre elköltözött volt helyi lakosok hazalátogatásuk idején nem egyszer rakatnak magukra poharat, sőt volt arra is példa, hogy egy *Szlovákiába* férjhezment asszony elhozta szlovák barátnőjét kizárólag azért, hogy kipróbálja ezt a gyógyító eljárást.

Általánosan ismerik a következő növények főzetének vérnyomáscsökkentő hatását:

1. *kökény* (*Prunus spinosa*; Kökény);
2. *utilapu* (*Plantago lanceolata*; Keskenylevelű utifű);
3. *hecsepecse, seggvakarcs* (*Rosa Conina*; Csipkebogyó)
4. *dijóhaj* (*Julans regia*; Dió) belsejében lévő hártya;
5. *cékla* (*Beta vulgaris*; Cékla)

6. *csicsóka* (*Heliontus tuberosus*: Csicsóka).

Míg az első öt növény főzetét izogatják, addig a csicsóka (*Heliontus tuberosus*; Csicsóka) nyers fogyasztását ajánlják. Megjegyzendő, hogy ma már csak elvétve található a konyhakertek eldugott zugában néhány bokor növény, míg kimondottan vérnyomás-szabályozó hatása miatt való termesztésével csak egy esetben találkoztam, a *Batár* és *Nevetlenfalu* közt fekvő *Zapku tanyán* termesztette ***Pénzes Borbála***.

Akit azonban megütött a szél, azon már nem tudtak segíteni. Isteni akaratként bölcsen belenyugodtak. Sőt napjainkban is úgy tartják, hogy a szélütött beteget nem érdemes kórházba vinni, ott sem tudnak rajta segíteni. A számtalan példa azt igazolja, hogy otthon kell ápolni.

V. 10. A bőrön keletkezett külső sérülések, kelések, egyéb bőrbajok gyógyítása

A hagyományos paraszti háztartás, állatgondozás, mezei munka velejárói voltak a kisebb, nagyobb sérülések.¹²⁵ Leggyakoribb baleset a szúrás, megvágás volt. Ilyenkor első lépésként a vérzés csillapításával próbálkoztak, a következő módszereket alkalmazva: ha nem volt mély a seb, egyszerűen lenyalták, illetve nyalogatták; bármilyen közelben lévő, de általában *utilapu* (*Plantago lanceolata*; Lándzsás vagy keskenylevelű utifű) megnyálazott levelét ragasztották rá, a mezőn *égvirágot*, *sallóvirágot* (*Centourea cyanus*; Kék búzavirág); pókhalóval borítottak be;¹²⁶ megsózták, vagy valamilyen állati ürülékkel „betapasztották”. Az utóbbi módszerre példaként ma már nevetve mesélik az aklihegyi *Csatlós Berta* esetét. *Csatlós Berta kinn vót a tehénnel, mikor megjött az első havija. Ugyi régen nem tudott a puja mindent, mint máma. Aszitte valamivel megvágta magát, mer akkor még bugyogó nélkül jártak. Vett egy marék tehénszart, oszt betapasztotta magának. Estére az rúszáratt, sirva ment haza. Az anyja oszt otthun rendbe tette, emonta neki, hogy nincs itt semmi baj. Ennek minden hónapba így ke lenni. Akko van baj, ha nem jön meg. (Máté J. - Aklihegy)* Ez az eset is jól példázza, hogy a serdülők sexualis felvilágosítása egyáltalán nem tartozott a paraszti társadalom iratlan törvényei közé. Következésként azt állapíthatjuk meg, hogy a kisebb balesetek színhelye nagyban meghatározta a gyógymódot.

A mélyebb, hosszabban gyógyuló sebeket a következő eljárásokkal gyógyították: *egérfarkkórót*, *egérfarkúgast* (*Achilleaefolium*; Cickafark) szárítottak meg és annak főzetével mosogatták, de hallottam olyan esetet is,

¹²⁵ A bőr betegségeivel, az ezzel kapcsolatos gyógyító szokásokkal és hiedelmekkel részletesen **Berde Károly** foglalkozik, lásd **Berde Károly: A magyar nép...op. cit.**

¹²⁶ **Gresszné Czimmer Anna** is említi a pókhalót, amit vérzéscsillapítóként alkalmaznak. **Gresszné Czimmer Anna: Adatok a Tiszántúl...op. cit. 5.**

amikor valaki a frissen tépett növény virágát ujjai közt elmorzsolta s így szórta a sebre.¹²⁷

Súlyosabb esetnek számított, mikor a megvágott, megszárt, felsértett felület begyulladt: *hózzávetett, megtelt, begennyesedett.*

A telés az nagyon rossz dolog. Az úgy fáj, úgy lüktet. Nekem eccer Gyurkának megtelt az ujjá, de az be is lázasodott, jaj nagyon megijtettem. (Szilágyi I. - Nevetlenfalú)

A kelések gyakoriságát is hajlamhoz kötik. Akinek tiszta a vére, az nem hajlamos a kelésre. *Vannak ojanok, hogy akármihez hózzányúl, már hózzávet. (Dánics L. - Batár)*

A megtelt, gennyes sebet elsősorban érlelik, amelyet meleghatással próbálnak elérni. *Csak arra kell vigyázni nagyon, hogy ne hűjjön ki az a telés, hadd érjen meg. Mer, ha meghül, akkor belesül, sose pucolódik ki. Amikor már szép fehér, ojan sárgásfehér a teteje, akkor ki kell nyomni. Addig kell nyomni, ameddig ki nem jön a vöggye. (Szabó F. - Nevetlenfalú)*

A kelések melegítését, érlelését hagyományosan különböző gyógyirak segítségével fokozzák még napjainkban is. Az ír¹²⁸ elkészítésének több változatát ismerik: összefőznek szappant (a régmúltban kimondottan házilag főzött szappant használtak), *vereshagymát* (*Allium cepa*; Vöröshagymát) és két deciliter tejszínt. Ezt a főzetet egy éjszakára rákenik a gennyes felületre, majd egy tiszta ruhával körbetekerik. Volt, aki mézet, szappant és *vereshagymát* (*Allium cepa*; Vöröshagyma) főzött össze és ugyanúgy járt el a kapott főzettel mint az előző esetben; egyesek egyszerűen a forrásban lévő tejbe dobtak egy

¹²⁷ Különböző sebek gyógyítását lásd még: **Berde Károly:** *A magyar nép...op. cit.* 233-237.; **Molnár József:** „Igen jó flastrom, mely a sebet tisztítja és begyógyítja: terpentín olaj, fa olaj és tojás sárgája összeve elegyítve egy cserépbe keverni és flastromot készíteni: parázs tűzön és egy köcsögbe eltenni...” **Molnár József:** *Régi gyógymódok.* Ethn. LVII. 1946. 88.

¹²⁸ A házilag elkészített gyógyír rengeteg változata ismert: **Vajkai Aurél:** *Népi gyógyítás...op. cit.* 145.; **Gönczi Ferenc** is többek között ezt ajánlja a kelésre: „A kelevényre lenmagot mákkal, sütetlen mézestésztát (búzából) vagy nyúlhájat tesznek. (Csesztreg) sdth.” **Gönczi Ferenc:** *Az emberi betegségek gyógyítása Göcsejben...op. cit.* 108; Lásd még: **Makay Béla - Kiss József:** *Népi gyógyítások...op. cit.* 174-185.; **Erdélyi Zsuzsanna:** *Hegyet hágek...op. cit.* 843.

karéj kenyeret, pár pillanatig benne hagyták, majd kivették, lehűtötték olyan hőmérsékletűre, hogy a test kibírja, majd rákötötték a beteg részre.

Az állati ürüléknek nemcsak vérzéscsillapító, hanem kelésérlelő hatást is tulajdonítottak. *A marhagané vagy lúgané az nagyon jól megszíjja a telést. Ojan fehér lett utánna körül, mint a gyócs. (Mályár T. - Újakli)*

A kelések kifokasztásánál fontos szerep jutott a különböző növényeknek. Hallottam olyan véleményt is, hogy: *Mindegy a, hogy mijen levelet, csak ne legyen koszos, rátettük arra a kelésre. Hadd szíjja. (Tóth K. - Akli)* Legtöbben mégis a következő növények jótékony hatását említették: *lilijom* (*Lilium candidum*; Fehér liliom); *vérehulló* (*Chelidonium majus*; Vérehulló fecskefű); *kutyaszőlő* (*Solorum dulcamara*; Ebszőlő); *farkasalma* (*Aristolochia clematitis*; Farkasalma); *reszelt murok, múrkó* (*Dauikus karota*; Sárgarépa); *nadájlapugyökér* (*Symhitum officinale*; Fekete nadálytő). Egyedül **Tatár Etel** (*Nevetlenfalu*) említette, hogy édesanyja *lenmagot* (*Linum usitatissimum*; Len) kötözött kelésére. *Már fiatalasszony vótam, mikor egy nagy telés lett a hónom alatt. Tettünk mi arra mindent, de semmi se segített. Édesanyám megfőszte a lenmagot, összetörte és rárakta a kelésre egy éccakára. Nagyon lüktetett alatta, fájt, de édesanyám csak bíztatott, hogy most szíjja. Reggere oszt kifokatt. Kijött belőlle a sok csúnyaság, de má szinte bűdös vót.*

Tapasztalat alapján állapítom meg azt a tényt, hogy a hagyományos népi felfogás a fájdalmat a betegségek természetes velejárójának tekinti, sőt egyes esetekben a gyógyulás biztosítékának tartják. Többször volt alkalmam hallani, mikor idős emberek panaszolták, hogy nekik *már nem fáj* semmijük, mégis érzik, hogy itt a vég. Ugyanígy panaszkodtak egyesek, mikor betegségük idején injekció adásakor nem éreztek fájdalmat, azt a következtetést vonva le, hogy nem hatásos a gyógymód.

Néhányan ismerik a szénatörmelék főzetével való borogatást is. *Az én Annuskámnak, tudod, aki meghalt, eccer jött egy nagy telés a kezure. Úgy is ojan gyenge vót, má csak ez hiányzott. Aszt monták az asszonyok, főzzek szénamurvát, aszt kössem rá. Én meg is csináltam, cserélgettem rajta. Ki is fokatt oszt, kitisztult (Szabó A. - Nevetlenfalu)*

Kelésekre ráolvas az *Újakliban* élő **Polyáncsuk Erzsébet**. *Ha valami kerek dagadás vagy kelés van valakin, arra én rá tudok olvasni. Én akkor a bal kezem kicsi ujjával, a nap járásával ellenkező irányba körberajzolom. Háromszor kerekítem körbe és utánna köpök egyet rá. Közbe eszt mondom:*

Jak ne maje maté szolnce zaszyjacsuvati,

Tak abo ne maje maté ce bota roszi!

(~ Ahogy a nap nem tud feljönni mostanában, úgy ez a daganat ne tudjon nőni!~)

Gyakori kelések megjelenését a testen nem tartják természetesnek, a kórok megállapítása ilyenkor az irracionalitás felé tolódik - *belelépett valamibe, megfogott valamit*. Ma is élő hiedelem, hogy a földről nem szabad felszedni semmiféle eldobott tárgyat, pl: aprópénzt, mert lehetséges, hogy azzal megkerekítette valaki a kelését, így átadhatja annak, aki a tárgyhoz nyúl.

Kosztya Zsuzsanna (*Nevetlenfalu*) a következő esetet mesélte a kelések rituális lemosásának és átadásának lehetőségéről: *Cili néni, Kovács Jóskának a nagyanyja vót. Az én jányomnak, Annuskának meg tele vót kelésekke a keze lába. Akkor oszt ű emonta, hogy mit csinájjak. Vegyek egy új csuprot, régen vótak azok a cserepcsuprok, mossam le a kisjányt, és oszt a vizet öncsem bele a csuporba, és itt a keresztúton öncsem ki a vizet. A csuprot meg csapjam oda a földhöz. De csak napfejőtte előtt csinájjam. Én megcsináltam, és emult. Hogy oszt ki mászott bele, nem tudom, lehet hogy a jószág.¹²⁹*

Orbánc -Nem tudták egyértelműen körülírni a betegséget. Legtöbben arra utaltak, hogy nagy vörös foltok keletkeznek a betegen, feje szinte bedagad. A betegség okát nem tudták megnevezni. Itt is a *levegőbe van* kórokmagyarázattal találkoztam.

Az orbánc az ojan nagy piros dagadás. Bedagad az egész fej, fáj nagyon. Mára úgy is mongyák, hogy szvinka. (**Szabó F.** - *Nevetlenfalu*) **Szabó Ferenc** diagnózisa alapján tehát az orbánc a mumpsz nevű betegség megfelelője. Gyógymódként a szentelt gyertya füstjét említették. Hétszer

¹²⁹ **Oláh Andor:** *Újhold...op. cit. 143.*

gyújtották meg és fújták el a gyertyát úgy, hogy a füstje a beteg felületre irányuljon.¹³⁰

Szentantaltüze - Ennél a betegségnél sem sikerült a helyes diagnózis. A körülírások alapján égő fájdalmat okozó, vörös, sokszor gennyes hólyagocskák megjelenése. A test bármely részén, lábon, kézfejen, mellkason is előfordulhat. *A szentantaltüze az nagyon csúnya betegség. Mikor puja vótam nekem is vót a kezemen. Erzsi nényne csípős csonárbul főzött teját, oszt annak a levivel mostuk. (Danku J. - Batár)*

Azt tapasztaltam azonban, hogy a két betegség: az orbánc és a szentantaltüze tüneteinek körülírásakor a tünetek meghatározása sokszor keveredik egymással. Ugyanaz az adatközlő is egyik esetben megkülönböztette, máskor keverte a fogalmakat.¹³¹

Búrvar - A legidősebb lakosok ismerték már csak e betegségnevet. A bőr felületén huzamosabb ideig jelen lévő, ekcémászerű kipirosodást neveztek így, amelyre jellemző a viszketés. Ecettel való bedörzsölését ajánlották.

Sömörög - Úgy tartják, hogy állatokról, főként szarvasmarháról terjed át az emberre. Tüneteinek leírása megegyezik a fentebb leírt **búrvar** tüneteivel.

A sömörögös hejre pipasancot kell tenni. Nekem is tett édesapám, oszt ojan erős vót a szaga, hogy eljájultam tülle. De emúlt a kezemrül a sömörög. (Dánics L. - Batár)

¹³⁰ **Bartha Elek** is ír a többször szentelet gyertyáról: „A megmaradt gyertyákat évről évre újraszentelek. Csak akkor égetik el teljesen, ha halott van a háznál. Ilyenkor a következő évben új gyertyapárt szentelek” **Bartha Elek: Görög katolikus... op. cit.** 71.

¹³¹ Lásd ugyanezt: **Lóránt Klára: Adalékok a fene és az íz nevű betegségek kapcsolatához.** Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 1979. 161-178.; **Oláh Andor: „Fübe-fába orvosság!” Békés megyei népi orvoslás. 1-2- Békéscsaba, 1985. 239.;** **Grynaeus Tamás** a betegségről írt összegző munkájában írja: „A Szent Antal tüze népi kóroktanát, megelőzését és gyógymódjait zömében 19-20. századi alapok alapján mutatom be. Előjáróban ismét szeretném hangsúlyozni, hogy az irodalomban gyakran összekeveredik az ergotizmus (anyarozsmérgezés) és az erysipelas (orbánc), amely két egészen eltérő eredetű, patomechanizmusú, más-más terápiát igénylő betegség, részben hasonló (bőr) tünetekkel... Mint a régi magyar, úgy a népi orvoslás sem mindig tesz különbséget e betegségek között...” **Grynaeus Tamás: Szent Antal tüze... op.cit.** 108.

Gyógyító hatást tulajdonítanak még a szentelt gyertyának is. Hétszer kell meggyújtani majd elfűjni, s a beteg bőrfelületet a füstje fölé tartani.¹³²

Több esetben a **sömörög** és a **búrvar** fogalmának keveredése, átfedése volt megfigyelhető.

Égés - az égési sérülések is igen gyakoriak voltak. Ez nem is csoda, hiszen a tűzhelyben naponta legalább háromszor kellett tüzet rakni. Télen egész nap fűtöttek, s gondoljunk még a nagymosásra, disznóölésre, befőzésre. Ilyenkor főleg a gyerekeket fenyegette veszély, de a felnőttek is pórul járhattak. Ma is elrettentő példaként említik *Nevetlenfaluban* a **Bozsár** család tragédiáját. Paradicsom befőzéskor egyéves kislányuk beleesett a forró paradicsomlébe és olyan súlyos égési sérülést szenvedett, hogy belehalt. Ha megtörtént a baleset, a következőképp orvosolták: napraforgó(Helienthus Annus; Napraforgó) olajat kentek rá, *leveszi a tüzet*; szódabikarbónával megszórták: *a pezsgő az jó rá*; reszelt *krumplival* (Salorum tuberosum; Burgonya) borogatták; egy frissen feltört tojással kengették, bár sokkal hatásosabbnak tartották a tojás sárgáját lassú tűznél megszáritani, s az így kapott port szórni az égett felületre, e módszert azonban előállításának időigényessége miatt mint utókezelést alkalmazták. Ugyanez a helyzet a darált *birsmag* (Sidonia oblonga; Birs) és méz keverékeként kapott kenőccsel is.¹³³

Szemölcs¹³⁴ - A szemölcs keletkezésének több okát különböztették meg. *Van ojan szemőcsös fajta, hogy csak jön kifele rajta az a sok szemőcs, benne van a véribé. (Török M.- Nevetlenfalu)* - ebben az esetben tehát veleszületett hajlamot állapítanak meg. Másik kórokként a fertőzést nevezték meg. *A szemőcsöt úgy is el lehet kapni, hogy akinek szemőcse van, az hozzányomja a másikhoz, mongyuk a kezhez. Akkor az a szemőcs átragad. De még úgy szokták csinálni, hogy levágnak a szemőcsbül, hogy jöjjön ki belőlle a vér. Ha az a kis vér hozzáér valakihez, az má meg is kapta. (Román I. - Nevetlenfalu)* E hiedelmek napjainkban is élnek a köztudatban.

¹³² A szentelt gyertya felhasználásáról lásd: **Bartha Elek**: *Görög katolikus...op. cit.* 71-73.

¹³³ **Vasas Samu**: *Népi gyógyászat*. Bukarest. 1985. 66.

¹³⁴ **Oláh Andor** szerint a szemölcs arra kínál modellt, hogy milyen változatos a népi orvoslás pszichoterápiás módszertára. **Oláh Andor**: *Újhold ...op. cit.* 178-187.

Visszaemlékszem, hogy gyermekkoromban gyakran ijesztgettek bennünket azzal, ha megfognak a varangyot, és az rápisil a kezünkre, szemölcsös lesz, de e fenyegetést helyezték kilátásba akkor is, ha újjal számoltuk a csillagokat. (saját tapasztalat)

A szemölcs fajtái között is különbséget tesznek. A tövises¹³⁵ szemölcsöt tartják nehezebben eltávolíthatónak. *Van ojan tövises szemőcs, annak gyökere van. Nekem vót eccer a sarkomon. Amikor kipiszkáltam, láccott a nagy gyökere, de annyi mindég bennemaratt, hogy kinőt. Sokat szenvedtem vele.* (**Gergely M.** - Batár)

A szemölcs eltávolításának többféle módját ismerik.¹³⁶ A *kutyatej* (Chelidonium majus; Vérehulló fecskefű) frissen szedett szárából kifröccsenő, tejszerű folyadékkal bekenik, szalicilt kevernek össze disznózsírral s ezt rákötik, hajszállal vagy lószőrrel erősen körbekötözik, így ítélik elhalásra, de volt aki a frissen vágott tyúk vérével csepegtette rá.

Gazdag a mágikus gyógymódok tárháza is. *Keresetlen tanált csonttal kell bedörzsölni a szemőcsöt. Úgy körbekerekíteni. Utánna meg hátralökni. De nem szabad hátranézni. Ez igaz, mer én csináltam, és elmúlt a tövises szemőcs a kezemről.* (**Budaházi J.** - Nevetlenfalu)

Aki szemőcsös, az lopja el a szomszéd mosóját. (**Zsadányi R.** - Batár)

Mikor halott van a faluba, mennyen el a temetésre, és mikor földelik befele, lökje bele aszt a mosót a sírba, vagy a vérrasztóba valahogy csúsztassa a koporsóba. Tudok rulla, hogy vót aki megcsinálta, és használt. (**Pénzes J.** - Aklihegy)

Én mikor kenyeret tanáltam a földön, avval háromszor körbeke-rekítettem a szemőcsöt. Utánna jól mekköpdöstem aszt a kenyeret és hátralöktem. Emult. (**Fudella J.** - Nevetlenfalu)

Nekem mikor ojan nagy vót a szemőcsöm, hogy körbe lehetett kötni, akkor körbekötöttem és számoltam: nem egy, nem kettő, nem három... - így

¹³⁵ „Vad, tüskés, töviskes, szálkás, lapos, száraz, kemény és gyökeres szemölcsöt különböztetnek meg” **Oláh Andor**: *Újhold...op. cit.* 179.

¹³⁶ **Oláh Andor** több oldalon át ismerteti a természetes gyógymódokat, gyógyszereket, majd a pszichoterápiás módszereket. **Oláh Andor**: *Újhold...op. cit.* 180-184.

tízig.¹³⁷ *De minden számolásnál kötöttem egy göböt a cérnára. Utánna szépségesen eszt a cérnát elástam a csorgóba. Ahogy eróthatt a cérna, úgy mullott el a szemőcs.* (**Kosztya Zs.** - Nevetlenfalv)

Akinek szemőccse van, az telihold idejibe mennyen ki éccaka, nézzen szembe a hóddal és eszt mongya:

*Kerek Isten, kerek hód,
Éngem híjtak lakadalomba,
De én nem megyek,
Inkább eküdüm a rokonajimat.*

Ettül emült még a tövises szemőcs is. (**Pupcsik A.** - Nevetlenfalv)¹³⁸

Az itt szemléltetett mágikus cselekményeket napjainkban is alkalmazzák, hisznek bennük.

Ótvar -fejpenyész – Egyesek a túlzott diófogyasztást (Julanus folium; Dió) okolták az ótvar kialakulásáért, de általánosan a *véribé van* kórok nyert megállapítást. A betegséget a következőként írták le: *Az ótvar az nagyon csunya betegség. Pláne meg, ha jánynak van. Ojan az egész feje, mint egy pogácsa, egy nagy seb az egész. Kutyára legyen mérve.* (**Domokos I.** - Akli)
Több olyan személyt is megneveztek, aki gyerekkorában ótvaros volt. Mert általában a gyerekeket sújtotta a betegség, de volt olyan is, aki még kamasz korában is szenvedett tőle.

Én kiskoromba ótvaros vótam. Ojan vót a fejem, mint egy seb. Már negyedik osztájba jártam és még mindég nem pucolódott le. Hijába itatták velem a sok csukamájolajat, nem használt. Eccer ementem a jányokkal Kónyánéhoz a fülem kifuratni. Mer ű fúrta a faluba a fület. De tudott önteni is, ha valaki megijjett, szemőcsöt lepucolni, meg sok mindenhez értett. Mikor meglátta az ótvaros fejem, aszt monta, hogy ő meggyógyiccsa. Csak vigyek két

¹³⁷ Diószegi Vilmos: „A visszafelé számláló„ *ráolvasások*: Néprajzi Közlemények II. 3-4. sz. 162-173.

¹³⁸ A szemőcsre való ráolvasásokat lásd **Pócs Éva**: *Magyar ráolvasások op. cit.*, 204-206; Lásd még **Kiss Géza** ormánysági gyűjtése alapján: „*Ha valakinek a kezén ticszöm, (börkeményedés) vagy bedróka (apró kemény barna jegyek) volt, megkerékítették vele Újholdkor keresetlen forgáccsal háromszor ezeknek a szavaknak a kíséretében: - Újhold, új király - hívnak engöm lakadalomba, de én nem mék. - Utána hátradobja a forgácsot a feje fölött. Visszanézni nem szabad.* **Kiss Géza**: *Ormányság...op. cit.* 219.

kiló szalonát. Édesanyám nem akart adni. Kicsi disznót vágtunk és nagy vót a család. De én addig sírtam, ameddig nem adott. Akkor evittem. Ilka néni tüzet rakott a ház közepin, és aszt a két kiló szalonát nyársra húzta és addig sütötte, ameddig zsír vót benne. A zsír rácsepegett arra a fára, a hamura. Aszt a hamut összeszette egy ruhába és aszt monta, hogy otthun főzzem meg háromliter vízbe és evvel mossam minden nap a fejem. Az az ótvar nekem le is pucolódot, de utánna megént kiújult. Utánna hijába sírtam édesanyámnak, hogy aggyon szalonát, kellett a családnak. Így szenvedtem én nagyjány koromig. Ameddig meg nem jött a mestrációm.¹³⁹ Akkor tisztultam meg. (Fancsikí E. - Nevetlenfalu)¹⁴⁰

Kezelésére a vad ibolya vagy császárszakáll (Viola odorata; Erdei ibolya) főzetével való lemosását, s ugyanezen főzet rendszeres fogyasztását, tehát mind külső, mind belső használatát ajánlották, ugyanígy alkalmazták a dijó (Juglandis folium; Dió) levelének főzetét is. Olyan gyógymódot is említettek, amikor az ótvaros gyermek fejét kutyával nyalatták. Alkalmazására azonban már nem emlékeznek, csak a szájhagyomány szintjén él.¹⁴¹

Rüh - úgy tartják, hogy állatoktól, piszkos, állott vízben való fürdőzéskor, illetve a már fertőzött személytől lehet elkapni közvetlen érintkezés útján. Gyógyításának következő módjait ismerték:

Én eccer ekaptam a rihet puja koromba. Fűröttünk a Nagyégerbe, abba a poshatt vízbe. Éccaka csak úgy vakaróosztam, nem tuttam aludni. Édesanyám bekevert egy kis kékkövet tejjel és avval bekente ahun azok a kis piros

¹³⁹ A menzesz mint a gyermekorból a látványos felnőtté érés bizonyítéka, erősen él ma is a köztudatban. Úgy tartják, hogy ilyenkor a szervezet nagy biológiai átalakuláson megy keresztül, s képessé válik addigi krónikus betegségek legyőzésére pl.: ágybavizelés, asztma stb. Másik ilyen eseménynek nőknél a szülést nevezték meg. Úgy tartják, minden szülés megtisztít a betegségektől, egészségesebbé, szebbé tesz.

¹⁴⁰ Nem ismerik az ótvar gyógyításának következő módját: „... Köpés. Ezzel gyógyították az ótvaros sebeket, szemgyulladásokat. Volt köpése gyógyító hatásáról különösen híres tudós asszony is: a szaporcai, akihez messzi vidékekről jártak...” **Kiss Géza:** Ormányság...op. cit. 213.; **Nemes Mihály** a 20. század elején a Máramarosi Uglyában gyűjtött adatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a ruszinok az ótvart rontásnak tulajdonították, és gyógyításának egyetlen módját jegyezte le: a kikiabálást. **Nemes Mihály:** Az ótvar gyógyítása a ruténeknel. Ethn. XVI. 1905. 361-362.

¹⁴¹ A seb és fekély kutyával való nyalatása országszerte fel-fellukkan, s ezt valószínűleg magától az állattól lesték el, bár a gondolat is szerepelhet benne, hogy „kutyának adják át”, vagy „kutyával vitetik el” **Berde Károly:** A magyar nép...op. cit. 234.

pontok vótak. Na éngem az mekkínozótt kegyetlenül, de emúlt túlle. (Szírmai I. - Nevetlenfalú)

*Nyáron vót úgy, hogy rihések vótunk. Ha má egy vót a családba, mind ekapta. Vót aki kénport kevert disznózsírba, avval bekente, de nem használt az semmit. Majd idejit múlta, magátul emúlt.*¹⁴² *(Zsadányi R. - Batár)*

Mindkét esetben drasztikusan maró hatást kiváltó szerekhez folyamodtak.

Lábgomba - helyi elnevezése **vaktetű**. A leggyakoribb előfordulási helye a láb ujjainak köze. Jellemzője az erős viszketegség, elhanyagolt formája fájdalmas, vérzik. A kór megjelenésének okát azzal magyarázták, hogy ősztől tavaszig gumicsizmában jártak. Gyógyítására ajánlották az ecettel való kenegetést, a *székfű* (*Matricaria chamomilla*; Kamilla) illetve *kutyatej* (*Chelidonium majus*; Vérehulló fecskefű) főzetében való áztatást. Katonaviselt férfiak elbeszéléséből kiderült, hogy a hadseregben a közös fürdőzés, a nem szellőző bőrcsizmák egész napos viselete gyakran okozt a láb gombásodást. Ilyenkor gyógymódként, ha az évszak engedte, a harmatos fűben járatják a katonákat. Áliítólag nagyon jó eredményeket értek el vele, azóta alkalmazzák a gyakorlatban is.¹⁴³

Napjainkban bár már hallottak a kór ferőző természetéről, de nem tartják be a fertőzött egyén elkülönítésének szabályait. Csak súlyos esetekben fordulnak vele hivatalos orvoshoz, még mindig az előzőekben felsorolt hagyományos terápiákat alkalmazzák.

Pállás - főként kisgyermek, de a kövér emberek életét is megkeserítő kellemetlenség. *Régen nem vót annyi puder meg krém, mint máma. Amikor kipállott valahun, kivettünk a kemencébül egy kis kiégett földet, összetörtük pornak, oszt beszórtuk ahun kipállott. Legtöbbször a pujának pállott ki a feneke, vagy a combja köszt, de aki nagyon kövér, annak is kipállik a büre. (Kosztya Zs. - Nevetlenfalú)*

¹⁴² **Vajkai Aurél** kilencféle rühöt különböztet meg. **Vajkai Aurél: Népi gyógyítás...** op. cit. 150.

¹⁴³ **Kótyuk Erzsébet** ráti adatai szerint: „Ha gombás betegségtül viszketett a láb, azt jóddal, formalinnal vagy hirkaszírral kúrálták.” **Kótyuk Erzsébet: A népi gyógyítás...** op. cit.

A **méh-** illetve **darázscsípést** már megpróbálják orvosolni. Első lépésként eltávolítják a bőrből a fullánkot, egyszerűen kihúzzák. Majd a csípés helyére *vereshagymát* (*Allium cepa*; *Vöröshagyma*) szorítanak, de volt, aki azt ajánlotta, hogy hét fajta füvet kell összefogni, s azzal bedörzsölni a csípést. Nem konkrét fajokra gondolt, bármilyen fű lehet, amely a baleset színhelyén található.

Fejtetű - a fejtetűről úgy tartják, hogy egyes embereket kedvel. *Akinek édes a vére, azt szereti a tetű. Nekem, ha három napig be van kötve a fejem, már csak úgy hirintáznak benne a tetvek. (Szenkó M. - Nevetlenfalu)* Bár a higiénia hiányát is emlegették előidéző okként, de a rendszeres hajmosást egyáltalán nem tartották kizáró feltételnek. Több esetben találkoztam azzal a véleménnyel, hogy a tetű fejben terem. Úgy képzelik, ha valakit nagy bánat ér, illetve nagy szellemi megerőltetésnek van kitéve, akkor a fejben „*megterem*” a tetű.

Ukrajnában sajnos még napjainkban is szinte járványszerűen terjed időszakonként. Tanárként dolgozva, magam is tapasztalom, hogy minden ellenőrzéskor találunk tetves gyermeket. Az irtást ma már patikában kapható szerrel (pl. Nityfor) végzik, de a visszaemlékezések szerint e szerek megjelenése előtt petróleummal, bolhaporral kezelték, illetve kopaszra nyírták a fejet.

Ruhatetű - ez a fajta élősködő napjainkban már teljesen eltűnt. De még a második világháború után is sok vesződést igényelt az irtásuk. A sztálini légerekből hazatért férfiak hiányos öltözéke is hemzsegett tőle, olyannyira, hogy nem is próbálkoztak az irtásukkal, azonnal elégették azt. Persze, ha nem ilyen drasztikus méretekben jelentkezett, akkor rendszerint a ruhanemű kifűzésével illetve lúgozásával próbálkoztak.

Bolha - A hagyományosan szalmával tömött derékaljak jó táptalajt biztosítottak a kis vérszívóknak. Míg a szalmát nem váltotta fel az üzletben vásárolható, vatelinnel, szivaccsal tömött derékalj, a gazdasszony csak a lepedők tisztán tartásával, a szalma gyakori cserélésével, az ágynemű reggelenkénti gondos kirázásával, szellőztetésével védekezhettek ellenük.

Fagyás - az idősebb generáció tagjai ma is panaszkodnak arra, hogy mikor megjelenik az első tavaszi napsugár, *megrogyan az idő*, elkezd

viszketni a lábujjaik környéke. Ez bizony nem más, mint a régi gumicsizmás, szakadt cipőjű telek emléke. Ez a fájdalmas viszketés emlékeztet rá, hogy *megcsípte a fagy* a lábukat. Ilyenkor savanyú *káposzta* (*Brassica oleracea*; Káposzta) levelét rakják rá, de van, aki a hideg túróra esküszik. Egyesek hideg és meleg víz váltogatásával próbálnak enyhülést találni fájdalmukra. A leírt tünetek azonban csak enyhe fokú fagyásról tanúskodnak. Ismert azonban olyan történet is, mikor a fagykárosodás súlyos volt.

Csuri Zsiga egy nagyon hideg télen dohányt vitt Beregszászba a beváltóba. De ojan hideg vót, hogy lefagyott a lábujja. Aszt mongyák másnap leesett az összes. Én nem láttam, de az biztos, hogy utánna mindég sántított. (Fudella J. - Nevetlenfalu)

Általános jótanácsként emlegették, hogy a fagyott testrészt nem szabad hirtelen melegehatásnak kitenni. Ilyenkor első lépésként hóval dörzsölik be a kritikus helyet, majd fokozatosan melegítik, pl. száraz ruhába csavarják.

Kutyaharapás - Kutyaharapást szőrivel, tartja az általam vizsgált területen is ismert közmondás. Ehhez tartják magukat az itt élők. Ha valakit megharap a kutya, vágnak az állat szőréből, azt forró parázsra dobják és az így keletkezett füstöt kell a sebesültnek belélegeznie¹⁴⁴

Polyáncsuk Erzsébet (Újakli), gyakran gyógyított füstöléssel, és ma is alkalmazza a füstölést kutyától való ijedés gyanúja esetén. Maga így meséli az ilyenkor teendőket: *Akkor annak a kutyának améktül megijjett, a két szeme közül ki ke vágni egy csutak szőrt. Aszt a szőrt rátenni egy fedőre és begyújtani. Arra a fedőre rá ke állni annak, akit megharapott a kutya, rá kell állni a fedőre pucéron, hogy az a füst átjárja az egész testit.*¹⁴⁵

A veszett kutya harapására azonban ez a módszer sem hatásos. A veszett állat sebezte egyént a visszaemlékezések szerint igyekeztek minél előbb elkülöníteni a közösségtől. *Én aszt hallottam, hogy ha valakit megharapott a*

¹⁴⁴ A településen nem ismert a fehér bab alkalmazása kutyaharapás esetén. Lásd: **Greszné Czimmer Anna**: *Adatok a Tiszántúl...op. cit. 6.*; **Bene Zsuzsanna**: *Adatok a népi embergyógyításhoz a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Felsőzsolca, Sajóapátfalva és Arnót községekből.* In: Néprajzi Közlemények. II. 1-2. 1964. 113.

veszett kutya, aszt bezárták egy sötét szobába és nem attak neki semmit csak gy koszorú fokhagymát. Mire megette aszt a fokhagymát, megmutatkozott: vagy kiment belőle a veszetség vagy belehalt. De én eszt csak hallottam, nem tudok rulla, hogy valaki megcsinálta vóna. (Kapta O. - Batár)¹⁴⁶

A veszettséggel kapcsolatos problémaként jelentkezett a lappangási ideje. **Csüri István** (Nevetlenfalu) szerint csak hét év, hét hónap és hét év elteltével jött elő. Még egy történetet is elmesélt arról, amikor egy vőlegénynek épp a nászéjszakáján telt le ez a határidő, és megfojtotta a menyasszonyát. A történetet semmilyen konkrét adattal (hol történt? mikor történt?) nem tudta alátámasztani. Ismernek még egy módszert a kutyaharapás gyógyítására, a vélemények azonban eltértek abban, hogy e gyógymód a veszett kutya harapására is hatásos, vagy csak a „közönséges” kutyaharapást gyógyítja. A módszer a következő: hét *kőrishogarat*¹⁴⁷ (Lytta vesicatoria; Kőrishogár) korpában megfőztek, ebből gyúrtak hét gombócot és titokban beletették a beteg ételébe. A módszer konkrét alkalmazása egyik településen sem emlékeztek

Kék hólyag - megjelenésekor az analógia elvét követve kék cérnát húztak a sebbe.¹⁴⁸ E gyógymódot napjainkban már nem alkalmazzák.

Több adatközlőm a kék hólyaggal a **tallósebet** asszociálta: *Sokszor vót a lábunkon kék hólyag, mi eszt úgy híjtuk - tallóseb. Amikor arattunk vagy markot szedtünk, az a kalász mekszúrta a lábunkot. Ijenkor bekentük zsöndörzsírral vagy tűbe húsztunk kék cérnát és aszt áthúztuk a sebeken Nem tudom mijér, de csak kék cérna lehetett.* (Bocskor D. - Aklj)

¹⁴⁵ **Beke Ödön**: *A kutyaharapást szőrivel gyógyítyák*. Népünk és nyelvünk. Szeged, 1949. 72-85.; **Ébner Sándor**: *Füstöléssel való gyógyítás a nógrádmegyei Patvarcon*. Ethn. XLIII. 1932. 165.; **Madarassy László**: „*Füstöt adni*” Ethn. XLIII. 1932. 165-167.

¹⁴⁶ Nem ismerik a településen a „veszettségféreg „elképzelést, s így a kutya nyelvének alsó felületén lévő ér kivágását sem gyakorolják. Lásd **Magyary-Kossa Gyula** a féreg címszó alatt írja: „*zsir - és kötőszövetből álló köteg a kutya nyelvének alsó felületén, melyet ma is „veszettségféreg,-nek (lissa) neveznek, azon régi hit alapján, hogy a veszetség előidőzésében valami szerepe van. Még nemrégiben is szokásban volt, hogy óvó célból a kutyák nyelve aljából kivágták.*” **Magyary-Kossa Gyula**: *Magyar orvosi...op. cit.* 293.

¹⁴⁷ „*Akit veszett kutya mart meg, annak kőrishogarat főztek vízben, s mint a teavizet, úgy itatták, s a sebet is avval mosták.*” **Zillmann Jenő**: *Népi gyógyászat Havadon...op. cit.* 124.

¹⁴⁸ A Borsá-völgyében is „*kék fejtőt húztak bele*”. **Vajkai Aurél**: *Népi gyógyítás...op. cit.* 146

V. 11. Fertőző betegségek

Sárgaság - a meghatározások szerint e betegséget leggyakrabban gyomorrontás előzi meg. Ha valamilyen ételt mohón esznek, illetve undorral, erőszakkal fogyasztják, az is **sárgaság** oka lehet. Hallottam olyan érvet is, hogy *idegtől is lehet sárgaságot kapni.*¹⁴⁹ Az esetek többségében tisztában voltak azzal, hogy a máj károsodik a betegség folyamán, e tudást azonban már napjainkban szerezték. Ezen új tapasztalatot, az ősi, szinte minden betegség előidézőjeként elfogadott hüléssel asszociálták. *A testvérem azért esett sárgaságba, mer jólakott friss újkrumplival, azután ivott jó hideg vizet és kihűlt a mája. (Csüri E. - Nevetlenfalu)*

A betegség tüneteit a következőképp fogalmazták meg: gyengeséget okoz, hányingert, sokszor hasmenés előzi meg. Ez utóbbit a test természetes tisztulási folyamataként, pozitívumnak tekintik. Tünetéhez tartozik az is, hogy a körömház, a szem besárgul, piros a vizelet és fehér a széklet. Mindezeket a racionális tapasztalat alapján állapították meg.

A betegség gyógyítása ma már szigorúan kórházban történik. Azonban még napjainkban is árulnak tetűt a cigányok a nagyszőlősi kórház udvarában a kór hagyományos gyógyszereként. Lakóhelyükön, *Szőlősvérgardóban, Királyházán* előre meg lehet rendelni. Beszéltem olyan egészségügyi dolgozóval is, aki a 70-es években, súlyos sárgaságban szenvedett és az orvosi kezelés mellett vásárolt tetűt is. Kilenc tetűt sütnek bele pogácsába, vagy kevernek mézbe, illetve lekvárba. A tetű szerepét a gyógyításban nem tudták megindokolni, a hagyományra és a tapasztalatra hivatkoztak.¹⁵⁰

¹⁴⁹ „Általános az a hiedelem, hogy a sárgaság leginkább mérgeződés következtében keletkezik”.

Gönczi Ferenc: *Az emberi betegségek és gyógyításaik a göcseji és a hetési...* op. cit. 354.; Lásd még: „*Az ijedség szivbajt (epilepsziát), sárgaságot okozhat.*” **Vajkai Aurél:** *Népi orvoslás...* op. cit. 25.

¹⁵⁰ Arról, hogy Kárpátalján elevenen él a sárgaság tetűvel való gyógyításának hagyománya olvashatunk a **Penckőferné Panyakó Mária** által Beregújfaluban gyűjtött anyagban is: *”Mikor Idus sárgaságba vót, ott vót egy izsnyétei kisfiú. De azt mondja, nem evett má semmit, nagyon-nagyon beteg vót. És egyszer csak a nagymamája odament, osztán ű látta, a szesztra is látta, miko belegöngyölte. A mézbe vót keverve a tetű. És megette a kisfiú...”* **Penckőferné Panyakó Mária:** *Tűzoltó nagymadár.* Beregújfalui népmesék és mondák. Hatodik Sip Alapítvány. Mandátum Kiadó. Budapest-Beregszász, 1995. 282.

Szabó Ferenc (Nevetlenfalu) mély meggyőződéssel állította, hogy szerinte a betegség leghatásosabb gyógymódja az, ha a beteget jól szembeköpi az, akivel először találkozik. Konkrét esetet is említett.

A csecsemők besárgulását nem tartják veszélyesnek, tapasztalatuk szerint néhány nap alatt elmúlik. A fiatal anyukák már orvostól szerzett tudás alapján, ilyen esetben gyakran teáztatják a csecsemőt, de az idősebb generáció nem tett ellene semmit. Az anyatejjel való táplálást nem pótolták sem teával, sem forralt vízzel. *Emúlt magátúl. (Zsadányi R. - Batár)*

Himlő - bár tisztában vannak vele, hogy többféle himlő létezik, nem tudták világosan és érthetően jellemezni a különböző fajtáit. Megnevezték a **báránymimlőt, szélhimlőt, feketeimlőt**. E himlőfajták között nehezen és számomra máig sem elég világosan tudtak különbséget tenni.

Ezek közül a **feketeimlőt** tartották a legveszélyesebbnek, de tudják, hogy a himlő e fajtája már nem pusztít. Konkrétan nem tudták megnevezni a tüneteit.

A **báránymimlőt** is a régmúlt rettegett betegségei között tartják számon. Egyetlen adatközlő állapította meg, hogy hasonlít a báránymimlőjéhez.

A **szélhimlő** napjainkban is előfordul. Ha azonban valaki átesett rajta, azt többé nem fenyegeti. Fontosnak tartják mihamarabb felismerni a kis folyadékkal telített hólyagokat és a beteget meleg, zárt helyiségben tartani. A tapasztalatra hivatkozva óvtak attól, hogy hideg hatására szétterjedjenek a hólyagocskák, szerintük halálos is lehet. A szoba melegét tartották legideálisabbnak, sőt többen a besötétített helyiségben való tartózkodást javasolták. Úgy tartják sem szél, sem friss levegő, sem fény nem érheti a beteget. A legfontosabb ilyenkor, hogy *kijöjjon. Mer ha az a himlő nem jön ki, az rámegeyen a gyomorra.*- mondta ki az általános, minden említett himlőfajta esetén elhangzó véleményt az egyik lakos (*Fudella J. - Nevetlenfalu*).¹⁵¹

¹⁵¹ **Oláh Andor:** „Ha nem üt ki a himlő, halálos. „A meleg kemence kihúzta neki a himlőt. Ha nem hajtja ki, a belin maradt vóna. Ha a belire mén, akkor vége.” **Oláh Andor:** Újhold ...op. cit. 47; **Magyary-Kossa Gyula** lejegyzí: „...az 1979-iki ugoocsamegyei járvány alkalmával a fertőzött gyermekeknek 3/4 része elpusztult...” **Magyary-Kossa Gyula:** *Magyar orvosí emlékek* ...op. cit. 167.

V. 12. Lelki – szellemi kórok

E kategóriába az olyan betegségeket soroltam, melyeknek bár sokszor a test a szenvedő alanya, de az egyén lelki, szellemi világában a közösség által elfogadott harmonikus rend valamiféle felborulását állapítják meg. Az ilyen típusú betegségeknél tapasztalható legtöbbször az irracionális gyógy módok alkalmazása.

Munkám során azt tapasztaltam, főleg ha kisgyermek nyugtalanságáról, álmatlanságáról volt szó, a diagnózis nagyon hamar a mágikus tényezők felé tolódott: **megigézték,**¹⁵² **megrontották, megijedt**¹⁵³

Bár e tényezőket már a gyermek megszületésétől próbálták elhárítani: piros szalag a gyermek kezén, a látogatók megköpdösték, tollseprűt tettek a gyermek feje alá¹⁵⁴ stb. - ha azonban e bajelhárító cselekedetek mégsem óvták meg a csecsemőt, az esetek nagy többségében a kórok megállapítása a

¹⁵² Az igézés hiedelmkör gazdagsága maga után vonta a szerteágazó szakirodalmat. Pl.: **Diószegi Vilmos:** *Visszafelé számláló...* op. cit. 162-172.; **Gönczi Ferenc** göcseji és hetési gyűjtése: „*Főleg azon egyének igéznek, akik, mint gyermekek, három nagypénteket keresztüliszoptak*”, *akiknek szemöldökük összeér s a kiknek fogaik duplán állnak.*” **Gönczi Ferenc:** *Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji és a hetési...* op. cit. 78.; 346.; Valamint **Gönczi Ferenc:** *Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji...* op. cit. 78.; **Füvessy Anikó:** *A szemmel való igézés gyógyítása ráolvasással a magyar-román egyes nemzetiségű bihari falvakban.* In. *Az együttélés éveze a Kárpát-medencében.* Békéscsaba-Budapest, 1998. 260-263.; **István Lajos:** *Babonás népi gyógyítások Korondon.* Néprajzi Látóhatár. 1995. 3-4 sz. 213-218.

¹⁵³ **Vajkai Aurél** adatai alapján: „*Ijedtség sok betegségnek lehet okozója.*...; **Vajkai Aurél:** *Népi orvoslás...* op. cit. 25.; **Istvánffy Gyula** palóc gyűjtése: „*...ojan beteg lettem (az ijedtségtől), hogy két álló hónapig mindig az ágyat nyomtam.*” **Istvánffy Gyula:** *Adatok a palóc nép babonáihoz.* Ethn. 1892. 352-362.; **Kiss Géza** gyűjtése nyomán: „*Egy hétiig mindön este kirázta utánna a hideg a Pétörünket.(megijedt a boszorkányoktul).*”, **Kiss Géza:** *Ormányság...* op. cit. 19.; **Gönczi Ferenc** írja: „*villámlás, dörgés alkalmával a viselős asszony vigyázzon, ha megijed, gyerekének szája vagy orra, esetleg a feje hasított lesz.*” **Gönczi Ferenc:** *A villámlás, memydörgés és menykő a göcseji nép hiedelmében* Ethn. 13. 1902. 65-79.; **Oláh Andor** ijedéssről gyűjtött adatai Békéscsaba: „*Békés megyében éppúgy, mint országszerte az „ ijedés”-t tartják a leggyakoribb gyermekbetegségnek, az okról nevezik el magát a bajt is., Mikor rágyün, úgy reszket. Utolérte a gyermeket az ijedtség, utolérte a baj, beleállt a frász. A frász is benne volt, úgy megijedi.*... **Oláh Andor:** *Újhold...* op. cit. 137.

¹⁵⁴ **Szendrey Zsigmond:** *A varázscselekvések személye, ideje és helye.* Ethn. XLVIII. 1937. 140-150.; **Kiss Lajos:** *A születéssel, kereszteléssel és felneveléssel járó szokások, babonás hiedelmek Hódmezővásárhelyről.* Ethn. XXX. 1919. 84-91.; *Ormánysági adatok:* „*S hogy az anyai szemén kívül más is vigyázzon, söprűt tettek föl az ágyra a póka mellé.*... **Kiss Géza:** *Ormányság...* op. cit. 162.; **Luby Margit** szerint: „*Igen*

következő volt: megigézték, megverődött. *Ha a puja nagyon sír, ideges, meg van kékülve, akkor megverődött. (Zsadányi R. - Batár)*

A szemverésben, igézésben való hit még ma is nagyon erős a vizsgált településeken, s tapasztalatom szerint egész Kárpátalján, a fiatal generáció körében is, sőt a jelen helyzet azt bizonyítja, hogy *Ukrajnában* a betegségek magyarázata a szemmel való igézés, rontás felé tolódott el. A gyógyítás, mint a magyar nyelvterületen bárhol, itt is *szenes vízzel*¹⁵⁵ történt. Elkészítésének többféle módját ismerik. Az általam lejegyzettek a következők: pohárba vizet merítenek, beledobnak egymás után három meggyújtott gyufaszálat, mindegyik szál bedobásakor erősen rágondolnak a gyanúsított, bajt okozó személyre és elmondják az elhárító imát. Ennek is több változata ismert:

1. *Szem látott, szív vert meg*

Istenem, gyógyítsd meg!

2. *Szentlélek Uristen, szabadítsd meg a gonosz szemektől!*

3. *Szemtől verődött, szívtől igézett,*

Jézus Krisztus gyógyítsd meg!

Következő lépésként a *megverődöttel* megitatnak egy kortyot ebből a vízből, keresztet vetnek a homlokára, keze fejére, *púpjára*, a két lábfejére. A megmaradt vizet felöntik az ajtófélfára, a poharat pedig felborítva, az ajtó sarkában hagyják.

A szenesvízkészítés többi változata sem tér el lényegesen a fentiektől, csupán részleteiben. A római katolikusok, görög katolikusok és ortodoxok szinte kivétel nélkül szentelt vizet¹⁵⁶ használnak az ijedtség gyógyítására, míg a

hatásos óvszer a komámasszony adta piros szalag a gyermek csuklóján. Luby Margit: A parasztlelet...op. cit. 158.

¹⁵⁵ **Pócs Éva:** *Magyar ráolvasások...*op. cit. 257-301.; **Moldován Gergely:** *A román nép varázsköltészete.* Erdélyi Múzeum. 1888. 81-144.

¹⁵⁶ A görög katolikusok, római katolikusok és ortodoxok szinte kivétel nélkül tartanak otthonukban szenteltvizet, melyet vizkeresztől vizkeresztig tárolnak. Az előző évről megmaradt szentelményt a kútba öntik. Lásd még: **Varró Ágnes:** *szentelmények, szakrális tárgyak, szent helyek szerepe a népi orvoslásban Fejér megyében.* In: **S. Lackovits Emőke** (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Veszprém-Debrecen, 1997. 426-430.

reformátusok, akik szintén elég gyakran folyamodnak szenes vízhez, csak súlyosabb esetekben használnak szentelt vizet. Eltérés mutatkozott még abban, hogy van, aki gyufa helyett égő parazsat, cirokszálat vagy kenyeret dob a vízbe.¹⁵⁷

Ha az otthon elkészített szenesvíz nem használ a szenvedőnek, akkor specialistához fordulnak. A *Butáron* élő öntőasszonyhoz, **Zsadányi Rózához** a környék elismert öntőasszonyához.¹⁵⁸ Az öntést *szemártás, ijedés, betegség* ellen végzi.¹⁵⁹ Tudományát nem felmenőitől örökölte, hanem szükségből szerezte. Elsősülött fia *szemveréstül* halt meg. Miután első gyermeke halálát szemverésnek tulajdonította, a második születésekor a környezetében elfogadott, s lelki igényéhez legközelebb álló módszer szerint próbált védekezni a baj ellen: öntőasszonyhoz fordult. Többször tette meg az utat, gyermekét hátára kötve a távoli *Hömlöcre*. Az itt tevékenykedő öntőasszony gyakori fáradozásaiért megsajnálta és ráhagyta tudományát. Ő olyan mély meggyőződéssel végezte a cselekményt, hogy nemcsak családtagjai gyógyítását vállalta, hanem idegenekét is. Mintegy feszültségfeloldó aktusként először hosszan elbeszélget a pácienssel, illetve annak hozzátartozójával. Hisz abban, ha nem nagy a baj, hatásos az is, ha egy frissen levetett, a beteggel közvetlenül érintkező ruhadarabot önt meg.¹⁶⁰ A cselekmény második fázisaként az ágya fölött lógó szentkép előtt letérdelve, rózsafüzérrel a kezében, elmond *három Miatyánkot, három Hiszekegyet, három Üdvözlégyet*. Utána mondja a saját imáját. Az ima szövegét sikerült magnetofonra rögzítenem, az adatközlő beleegyezésével. Szerinte ez a fajta rögzítés nem hatástalanítja a szöveget. *Csak akkor lehet átadni, ha leírnám vagy leiratnám és azt keresetlenül valaki megtalálná. Akit én akarok.*

¹⁵⁷ **Hoppál Mihály.** *Az igézés hiedelemkör alkotóelemei.* Népi Kultúra-Népi Társadalom. Budapest, 1970. 259-285.

¹⁵⁸ **Ébner Sándor** írja: „*Ha valakinek nagyobb baja van "felüti a belső fájás a szívet", vagy már az orvos sem tud segíteni rajta, az ilyen öntőasszonyhoz megy végső segedelemért.*”
Ébner Sándor: *A zselici „csontrakók” és „öntőasszonyok”.* Ethn. XLII. 1931. 147.

¹⁵⁹ **Kiss Géza:** *Ormányság...* op. cit. 214.

¹⁶⁰ „*Ebben is az az ősi szemlélet él, hogy az emberen viselt ruhadarab, mintegy azonosul a viselővel, és a vele végbemenő események hatással vannak gazdájára is*” **Molnár**

A lejegyzett ima:

*Mikor az Úr Jézus a földön járt,
Kiment a Gecsemáné kertbe
Leült egy figefa alá.
Arra ment, arra ment
Három szép szent szűz leány.
Így szól egy belőle:
Mária, szebb a te méhednek gyümölcse
Mint a szép fényes hold,
Aki az égen járt.
Arra ment, arra ment
Három szép szent szűz leány.
Így szól egy belőle:
Mária, szebb a te méhednek gyümölcse
Mint a fényes csillag
Aki az égen járt.
Úgy ne árcson neked (Margitka)
Semmiféle ijedés, betegség, szemártás, igézet,
Mint az Úrjézusnak nem ártott
A három szép szent szűz leány igézete.
Jézus Mária szent nevében ámen.¹⁶¹*

Ezután szenteltvizet önt egy tányérba, kis darab méhviaszt pléhedényben a tűzön felolvaszt, s a forró viaszt a páciens feje fölött beleönti a szenteltvízbe. Az így létrejött figura alakjából állapítja meg a kór okát. Következő fázisként a középső- és mutatóujját összefogva, a szenteltvízbe mártja, s a mágikus fordítottság elméletének megfelelően, kifordított ujjjaival rituálisan lemossa a beteget, három kis keresztet rajzolva annak homlokára, két orcájára, *nyelve fonákára*, két térdére és két lábfejeére. Ezután háromszor szétköp a helyiségben. Következő aktusként a szenesvizet készíti el. A viaszos szenteltvízbe három cirokszálát dob, s elmondja az *Európa-szerte* legismertebb igézés ellen használt ráolvasás-formula helyi változatát:

Gyula: *Népi gyógyítás a bihari boszorkányperekben.* Orvostörténeti Közlemények. 50. évfolyamszám 1969. 8.

¹⁶¹ Jelen – epikus – ráolvasás **Pócs Éva** ráolvasás-gyűjteménye alapján a Találkozások a gonosszal típusba sorolható. Az önkéntelen, akaratlanul megigézett féle variáns. Szükségesnek tartom azonban megjegyezni, hogy a ráolvasásban megtalálható a találkozás, a rácsodálkozás, mint igézetelőidéző formula, de kimarad belőle a Jézus megigézetségére való utalás, valamint a Jordán vizének és a vörös kőnek igézetfeloldó aktusa. **Pócs Éva:** *Magyar ráolvasások...* op. cit 308.; **Erdélyi Zsuzsanna** az idézett ráolvasás szövegét a Ráolvasás archaikus imamotívum című

Szem látott, szív vert meg

Istenem gyógyítsd meg

Befejezésként a felhasznált szenesvizet beleönti egy üvegbe, s páciensének, rendszeresen iszogatását ajánlja, mintegy rituális, belső tisztító folyadékot.¹⁶²

Mivel az adatközlő idős, sokat foglalkozik a halállal, bölcsen az élet természetes következményének tartva azt, egyre többször merül fel benne a tudomány átadásának kérdése. „*Úgy monta nekem az az asszony is, akitül tanultam az öntést, hogy át kell adni. Az unokámnak szeretném, ennek az Évikének. Ez má' ugyis tudja, hogy kell csinálni. Ha meg nem fogja akarni, akko nem bánom, dugjanak a kezembe egy seprűnyelet, annak átadom.*”¹⁶³

A **rontásban** való hit kézzelfogható bizonyítéka a számtalan történet, melyet sikerült lejegyeznem. Példaként az egyik legjellemzőbbet szemléltetem, melyet a *Nevetlenfaluban élő* és tevékenykedő, önmagát már természetgyógyásznak nevező fiatal gyógyítóasszony mesélt, saját magáról.

Mikor én 40 éves voltam, akkor nagyon beteg lettem. Ez a betegség nem Istentől jött, hanem emberek csinálták. Irigy emberek. Ez ojan vót, hogy az energiám hagyott elfele. Az idegeim teljesen kimerültek. Csak feküdtem, nem bírtam. Semmim nem fájt. Mikor hazahoztak engem a kórházból, akkor eljött az egyik rokon, és mondta, hogy más helyen kell keresni a bajt. Nekem ezt csinálta valaki. Ez azelőtt még álmomba se jutott volna eszembe. Csak később emlékeztem vissza, hogy egyszer én kinn sepregettem az udvaron és eljött hozzám egy asszony. (A nevét nem hajlandó elárulni) Én kinn sepregettem az udvaron. Ő adott nekem a kezembe három liliumhagymát. Én nem akartam elfogadni, tiltakoztam, hogy nem akarok most ültetni, szombat este volt. De ő nem tágított. Végül mérgesen elvettem tőle és betettem a kiskertbe. Ő ekkor egy mély sóhaj vett, s megnyugodva mondta: na, neked hoztam. Ezután engem már

fejezetben említi, az Öntőimádság típusnál. Az adatközlő prózában mondja el a történetet. **Erdélyi Zsuzsanna:** *Hegyet hágék...* op. cit. 139.

¹⁶² **Mándoki László:** *A gyógyítás tudomány és a tudomány átadása Balatonszentgyörgyön.* Néprajzi Közlemények. 4. szám. 1959. 78-79.

¹⁶³ Lásd: **Kész Margit:** „*Isten után gyógyítók*” *Ethnica.* 2000. II. 2. szám. 41-42.

kezdett elhagyni az erőm. Láttam, hogy csinálni kell, de nem bírtam. Ez így ment október derekától február 9-ig, 1989-től 1990-ig. Na, akkor engem elvittek egy nénihez Királyházára, aki akkor megmondta, hogy halálra vagyok rontva. Ő engem lemosott.¹⁶⁴ A lemosás után hazavittek, lefektettek. Ez a néni azonban meghalt. Ekkor megjelent nekem az Jézus. Ekkor én átfordultam a másik oldalamra s a földből jött a harangszó. Annyira vékony csengésű, szép csengésű harangszó. Ezzel a harangszóval aludtam el. Akkor ezután elhozták hozzám Zsadányi Róza nénit Batárról. Ő önt. Hozott magával szentelt gyertyát, mi megadtunk neki szentelt vizet. Engem megöntött. És kijött, hogy nekem mi beteg. A szívem egy duccos volt. Teli mirigyekkel. Ezután Rózsika néni térden állva sokáig imátkozott. Amikor imátkozott, én ugyanazt az érzést éreztem, mikor az az asszony a kezembe nyomta a liliumhagymát. De fokozatosan múlt el az érzésem és az ima végére megnyugodtam. Rózsika nénit kilenc nap múlva újra elhoztuk, majd kilenc nap múlva újra. És így fokozatosan a szivemről is ment az a mirigy lefele, jött kifelé a bőr alá, a karomba, egészen a csuklómig. Azt kellett masszírozni. Alig lehetett hozzám nyúlni, annyira fájt. De a szívem tisztult és rengeteget bőfögtem. Nagyon sokat segített Rózsika néni. Utána én megértettem, hogy neken Isten küldte az energiát. (Kádár A. - Nevetlenfalu)

Kádár Anna tehát egy felsőbb hatalom által reá küldött megpróbáltatásként értelmezi az őt ért rontó cselekedetet. Gyógyító módszereiről ő nem beszélt olyan nyíltan és őszintén, mint a Zsadányi Róza. Vele való beszélgetéseim alkalmával éreztem egy kis álszentséget is, és a hozzá forduló betegek elmondták, hogy a gyógyító procedúráinak drága ára miatt többen nem engedhetik meg maguknak, hogy igénybe vegyék tudását. Pácienskörének elmondása szerint nemcsak önt és imátkozik, de gyógyfüveket is ajánl, kézrátétellel és távgyógyítással is próbálkozik. Tény azonban, hogy míg a környezetében élők szkeptikusan viszonyulnak tudományához, addig távolabbi helységekből, még a magyarországi Szabolcs-Szatmár megyéből is fordulnak hozzá gyógyulás reményében.

¹⁶⁴ Mivel a királyházi öntőasszony meghalt és senkinek sem adta át tudományát, az ő tudománya már nem kuantatható.

Elevenen él a rontás másik fajtája: a **megátkozás**.¹⁶⁵ Sokan csak megszokásból mondják az átokformulákat: *A nyavaja jöjjön rád; Hogy döglőnél meg; Döglöttél vón meg háromnapos korodba; A szemed essen ki; Száraggyon le a keze, aki ellopta; A gutta üssön beléd; Az ég roggyon rád; A bűr hüjjön rád, A dög essen beléd; Az Isten verjen meg...stb.*

A legsúlyosabb az **anyai átok**. *Az anyai átok nem hull a porba. (Száráz E. - Nevetlenfalu)* Erről is élő történetet mesélnek a faluban. Az egyik jó módú családból való lány szegény fiút szeretett, akit tiltottak tőle. Az anyja ki is jelentette, hogy inkább a terítőn lássa a lányát, mint e nem hozzáillőhöz adja. A lány az anyja által kiszemelt fiúhoz ment, de még abban az évben terhesen megütötte a villám. Az anya, aki különben vidám természetéről volt ismert, leánya halála óta *búskomor* lett.

A rontás egyik napjainkban is gyakorolt módja a rábójtolás. Főként a görög katolikus vallású *Batáron* üzik napjainkban is.

Amikor még a kolhozba dolgoztam, már a nyugdíj előtt,¹⁶⁶ kimentem ellenőrizni a munkásokat, akik a batári határban kapálták a répát. Gergely Malvinék mellett mentem el, aki ott lakott Batáron, és megálltam, hogy megcsodáljam gyönyörűen virágzó kaktuszát, mely már messzire felhívta a figyelmet. A virág egy vedérben a lépcsőn állt. Másnapra a virág elünt. Gergely Malvin végigszaladt összetett kézzel a faluban, hogy én ellopattam a virágot és ezért rámbőtöl, megtart három keddet és pénteket, de még nagypénteken a kemencébe tüzet rak, úgy fog imátkozni, hogy haljak meg. Én nem törődtem vele. Másnap kiderült, hogy valaki megviccelte és levitte a kertjébe a virágot. Utánna már Malvin is bánta a dolgot. (Celics M. - Nevetlenfalu)

Több történetet szól a rontás egyik napjainkban már ritkán gyakorolt válfajáról, az **öntésről**.¹⁶⁷ Az öntés lényege az adatközlők szerint a következő:

¹⁶⁵ „Az is mondják, hogy ha megátkoz valakit, attól betegséget kap. De nem tudom igaz-e?”
Vajkai Aurél: *Népi orvoslás...* op. cit. 1943. 25.

¹⁶⁶ Az eset 1990-ben történt.

¹⁶⁷ **Oláh Andor** megállapítása: „a rontó vágy a rontó gondolat leggyakoribb közvetítője az „öntés„. Ilyenkor - a néphit szerint - bárkire, ismeretlenre viszik át a betegséget, arra, aki hozzáér a kérdéses tárgyhoz... A továbbiakban több tipikus példát hoz fel az öntés

a beteg személy napfeljőtte előtt különböző gabona (búza, árpa, rozs) magvaival rituálisan lemossa magáról a betegséget, majd a magvakat egy új, tehát még nem használt cserépedénybe tölti, s az edényt hármassal keresztútra helyezi. Aki felrúgja és belelép az öntésbe, az átveszi a betegséget.

Hazajöttünk a bazárrul, de sok asszonyok jöttünk. Akkor nagyon tiltották, hogy üjjünk a szekerre annyi sokan. Málé, zab, forgó, ami csak létezett összefőzték. Ennek a Kovács Jóska bácsinak a nagyanyja. És én beleugrottam... De én nagyon beteg voltam... És akkor engem háromszor megöntöttek. A szívem összekapódott, az aluttvér oda gyűlt, és esztet háromszor kellett megöntenem. És még az az asszony, aki megöntött, azt is mondta, hogy azt a vizet amivel megöntött, avval mossam le magam háromszor a kéz fonákával és napfeljőtte előtt öncsüik ki valahun a mezsgyébe. De közbe számojjunk visszafele: 9 8 7 ..., de hátra ne nézzünk. Így osztán a szívem is jobban lett. (Fudella J. - Nevetlenfalu)

Pszichés kórként kezelik a következő betegségeket is: **búskomor**, **csendesbolond** - így nevezik a depressziós beteget. Okai általában szerelmi csalódás, erős lelki trauma, pl.: közeli hozzátartozó elvesztése, okozza, de okozhatja szellemi megerőltetés is. *Itt a Hegyen sokat tanult egy fiú és búskomor lett. Nem szólt senkihez, csak ült és nézett, egész nap. Ha attak neki enni, evett, ha nem attak, akkor nem. (Pupcsik B. - Aklihegy)*

Az elme meghibásodásának több okát különböztették meg. Szinte minden adatközlőm említette, hogy vannak bizonyos családok, ahol öröklődik az elmebaj.¹⁶⁸

Az örökletes elmebaj mellett, a túlzottan rosszindulatú, másoknak örökké ártani akaró egyénről is úgy tartják: *Megbolondult a gonoszságtul, B. M. is mindég átkozódott, pletykált, örült a más baján, oszt a végin lement az agyárul.* (az adatközlő nem járult hozzá neve közléséhez)

szemléltetésére. **Oláh Andor:** *Újhold...* op. cit. 143.; **Moldován Gergely** a román nép varázsköltészetének vizsgálatakor az öntésről írja: „Öntés... E bajt gonosz indulatú emberek öntik az ember útjába. Csonka, vagy lyukas, mindenféle tisztátalan dologgal telt fazekat dobnak az útra, a ki e helyre lép beleesik a bajba.” **Moldován Gergely:** *A román nép...* op. cit. 83.

¹⁶⁸ **Kótyuk Erzsébet** ír arról, hogy az Ungvári járásban, Ráton is úgy tartják: öröklődik az elmebaj. **Kótyuk Erzsébet:** *A népi gyógyítás...* op. cit. 62.

Bűn elkövetése esetén isteni igazságszolgáltatás is okozhat elmebajt, sőt ilyenkor még azzal is fokozódik a büntetés, hogy nem maga a bűnös bűnhődik, hanem valamelyik közeli ártatlan leszármazottja. Ilyen volt a **Jákó Endre** esete: *A Jákó család jómódi, református család volt. Jákó Endre udvarolt egy katolikus jányinak. Felcsinálta, de nem akarta elvenni. A jányék beperelték, és a fíjú hamisan esküdött a Bibliára. Mikor azután megnősült az első fíjúgyermek szellemileg hibás lett. A faluba mindenki azt beszélte, hogy azért, mer hamisan esküdött az apja. (Vajda O.-Nevetlenfalu)*

Igazi bűn és bűnhődés¹⁶⁹ emlékeként él az 1920-30-as években történt eset *Nevetlenfaluban*. A falu fiatal római katolikus papja, beleszeretett a templom szomszédságában lakó gyönyörű fiatal lányba, **Biriki Mariskába**. A lány teherbe esett, s halva szülte meg gyermekét. A pap nem tudta elviselni bűne terhét, s megháborodott. Mariskát az eset után teljesen kiközösítette a falu. Sosem ment férjhez. Öreg korában kezdett csak beszélni a történekről. Saját elmondása szerint mély vallásosságával próbált vezekelni bűnéért. De a falubeliek visszaemlékezése szerint *ő is lement az agyáru*l.

A jelenlegi kárpátaljai hivatalos orvoslás viszonya a népi gyógyító terápiához szellemi és lelki kórok esetén sokszor ellentmondásos, nagyban függ az adott orvos személyétől. A betegek, hozzátartozók, valamint maguknak az orvosoknak az elbeszéléseiből arra a következtetésre jutottam, hogy bizonyos nem súlyos esetekben, a beteg lelki igényeinek figyelembe vételekor, sokszor maguk ajánlják, hogy forduljon népi specialistához. Az orvosi indoklás az volt, hogy többször tapasztaltak pozitív hatást olyan esetekben, amikor a beteget a saját lelki, szellemi és anyagi terében, a hozzá gondolkodásban, nyelvezetben, hitvilágban közel álló gyógyító kezelte. Meg kell azonban jegyezni, hogy a súlyosabb esetekben szkeptikusan, sőt elítélően fogalmaztak a népi módszerekről.

¹⁶⁹ **Oláh Andor** ír arról, hogy a bánattól is megzavarodik az ember. **Oláh Andor:** *Újhold...op.cit.* 135.

V. 13. Születés

Mivel már **Gémes Balázs** leírja a népi gyógyászatról közölt meghatározásban, hogy a terhesség és a szülés minden mozzanata¹⁷⁰ is vizsgálat tárgya kell legyen a néprajzilag kutatott népi gyógyászatnak, ezért fontosnak tartom közölni a kutatott falvak ez irányú hagyományait. Az egészséges paraszti társadalomban a születést, ugyanúgy mint a halált, az élet természetes folyamatának tartották. Normális esetben a házasságra lépők egy éven belül örülhettek a közös gyümölcsnek, a gyermeknek.¹⁷¹ Ha minden ezen iratlan szabály szerint haladt, nem vették körül a várandós asszonyt különös kényeztetéssel. Sőt úgy tartották és tartják napjainkban is, hogy a fizikai munka végzése a könnyebb szülés garanciája.¹⁷² Érvényben voltak azonban, és nagyrészt napjainkban hatnak bizonyos tiltások, melyek a gyermek fizikai épségét, testi szépségét hivatottak garantálni: a terhes anya nem kívánhat meg semmiféle ételt, mert az a magzat elveteléséhez is vezet, ezért iratlan törvény még napjainkban is, hogy a terhes anya akár idegentől is kérhet bármilyen élelmet, amelyet megkíván. A terhesség alatt a nő nem rúghat szőrös állatba, mert szőrös lesz a gyermeke, fizikailag torz személyt nem nézhet meg, mert hasonló gyermeket szül majd, lángoló tüzet sem nézhet, mert az újszülött lángoló folttal a testén születik.

¹⁷⁰ **Gémes Balázs:** *A népi orvoslás ...op. cit. 20.*

¹⁷¹ A születés témaköréről bőséges szakirodalom szól, azért a teljesség igénye nélkül említek meg néhányat: **Kapros Márta:** *A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén.* Studia Folkloristica et Ethnographica 18. Debrecen, 1986; **Fügedi Márta:** *A gyermek a matyó családban.* Miskolc. 1988.; **Hoppál Mihály:** „*Anya és gyermek*” a magyar folklórban. - *A hiedelemvilág etnoszemiotikai megközelítése.* In: Orvostörténeti Közlemények: Suppl. 11-12-. 1979. 89-109.; **Szendrey Zsigmond - Szendrey Ákos:** *Szokás. (Születés és gyermekkor).* In: Magyarország néprajza IV. Budapest, 1937. 155-169.; A kárpátaljai hagyományanyag gazdagságát bizonyítja **Kótyuk Erzsébet:** *A népi gyógyítás...op. cit. 23-41.*; **Deáky Zita:** *Népi vallásosság a szülés körüli szokásokban.* In: **S Lackovits Emőke** (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Veszprém-Debrecen, 1997. 431-443.

¹⁷² **Kapros Márta** írja: „*Munkába menni kellett! Ebből adódóan semmi könnyítés nem járt az állapotosnak. Utolsó napokban is végezte a legnehezebb munkát...*” **Kapros Márta:** *A születés...op. cit. 158.*

Mikor elérkezett a szülés ideje, bábát hívtak, aki néha egyedül, néha a család idősebb asszonyainak közreműködésével segédkezett a szülésnél. Nehéz szülés esetén a fő hangsúly az anya megmentésére irányult. Az öt települést szolgáló legutóbbi két bábára emlékeznek vissza a lakosok.

A negyvenes évekig Horváth Mariska néni vót a bába. Ő itt lakott Nevetlenbe. Én hetet nálla szültem, az utolsót, Ferit, 1949-ben Márcella néninél. Oroszi Márcella Akliba lakott és amikor Horváthné meghalt, ű lett a bába.¹⁷³ Vót neki iskolája is. Mikor éresztem, hogy jönnek a fájások, üzentünk utána, hogy jöjjön. Ejött a testvérem is Mariska, űk vótak itt. Ferit má könnyen szültem. Az első kisfijával vót nagyon nehéz. Az meg is halt, hijába híjtuk ki Halmibul az orvost. Mire Pali, az uram, kihosza ökörszekerre, má megszülfem halva. A bába kijárt még utánna pelenkát mosni, fürösztelni, akinek nem vót ugy senkije, még főzött is. Nem fizettünk neki, mer kapott az államtul fizetést, akinek móggya vót rá, adott neki ajándékot: egy vászonyabroszt, vászonykendőt, pokrócot, amit szüfünk. Szegény világ vót akkor. (Száráz E. - Nevetlenfalu)¹⁷⁴

Ha azonban nem sikerült a fiatalasszonynak az első évben teherbe esnie, erre felfigyelt a falu társadalma. Megindult a pletykáfkodás, gyanúsítgatás. Az esetek nagy többségében az asszonyt hibáztatták meddőségéért. Teherbe esést elősegítő tanácsként a bőséges táplálkozást, pihenést ajánlották. *Én sokkájig nem estem teherbe fele. Mer ugyi sokat dógosztam. Akkor aszt monta édesanyám, hogy most már figyejtek magamra. Egész télen nem is csináltam én semmit csak ettem, pihentem. Állapotos is lettem. De Magduci után nem tuttam már állapotba esni. Már nem tuttam magamot kímélni. (Budaházi M. - Nevetlenfalu)*

¹⁷³ Nem tudtak rá válaszolni, hol és mennyi ideig tanult a bába. A bábaoktatásról ír **Fekete Sándor**: *A bábaoktatás története Magyarországon*. Orvostörténeti Közlemények. 55-56. 1970. 175-186.

¹⁷⁴ Napjainkbn kb. 50 USD körül mozog egy komplikációtól mentes szülés tarifája.

Mégis az volt a jellemző, hogy nem tudták szabályozni a gyermekek számát. Általánosan elfogadott fogamzásgátlási módszerként említették a szoptatást.¹⁷⁵

Más fogamzásgátló módszerről: megszakított közösülésről, önmegettartóztatásról, a méh közösülés utáni kiöblítéséről nem beszéltek szívesen. Mindig másra háritották a közlés jogát.¹⁷⁶

Bár ismertek eseteket mikor a nem kívánt terhességtől próbáltak megszabadulni, de ezt minden esetben elítélték Isten büntetésétől félve. *Vót itt egy asszony, Fancsiki Zolinének az anyja, az úgy megtette magát, hogy belehalt. Itt maratt a két árva puja. Ement valakihez, titkolták űk aszt, oszt belehalt. Nem kell az Isten akarattyával szembeállni. Az én édesanyám mindég aszt mont, hogy aki puját csinál el, annak a másvilágon aszt meg kell enni utána.*” (**Ferenci J.** - Aklihegy)¹⁷⁷

Jelenleg *Ukrajnát* is sújtja a drasztikus népességfogyás terhe. Az 1-2 gyermekes családmódel a jellemző. A legelterjedtebb születésszabályozó módszer sajnos az abortusz. A köztudatban általában természetesnek tartják, nem ítélik el. Jelenleg, a 60-as évektől *Nagyszőlőson* szűlnék az asszonyok.

¹⁷⁵ Az idősek értetlensége a szoptató anya teherbe esési arányait napjainkban figyelembe véve valóban érthető. A magyarázat ebben az esetben abban rejlik, hogy a szoptatást a hivatalos orvosok, bábák időbeli keretek közé sorolják, háromórás ciklusokra osztva. Megfosztva ezzel az anyai hormonok természetes működését.

¹⁷⁶ A fiatalabb generáció már felvilágosultabb és közlékenyebb e téren.

¹⁷⁷ A továbbiakban a csecsemő és gyermekbetegségekről azért nem szólok újra, mert a dolgozatban a különböző betegségfajták ismertetésekor a gyermekek gyógyítását is rögzítettem.

VI. Állatgyógyászat

Kárpátalja gazdaságföldrajzi sajátosságai - a mezőgazdasági hasznóföldek talajtani adottságai, a mérsékelt kontinentális éghajlat, mely megfelelő hőmérsékletet, elegendő csapadékot, valamint a vegetációs időszak kielégítő hosszát biztosítja - megteremtették a feltételeit a komplex állattenyésztő-földművelő vagy földművelő-állattenyésztő gazdaság működéséhez.

E nagytáj földrajzi fekvésénél fogva több övezetre osztható. Ezeket az övezeteket azonban nemcsak a domborzatformák és a földképzlet szerkezete különbözteti meg egymástól, hanem a lakosság különböző csoportjainak történelmileg kialakult gazdasági szakosodása is. A földművelés és állattenyésztés arányainak pontosítása lehetőséget ad a régió gazdaságföldrajzi övezeteinek meghatározására. Mindezen szempontokat figyelembe véve tehát, megkülönböztetünk:

1. alföldi régiót,
2. előhegyek és alacsonyabb vonulatok vidékét (középhegységre jellemző övezetet),
3. Kárpátok borította magashegyi területet.

Az alföldi területeken, ha extenzív keretek között is, de komplex gazdálkodás folyt, míg a közép- és magashegységi vidékeken a gazdasági élet alapja az extenzív vándorpásztorokodás volt, amelynek vezető ágazata a lombos erdők övezetében a sertés- és a szarvasmarhatartás, a havasokon pedig a juhászat.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Lásd: **Mihajlo Tivadar**: *Tradicijne szkotarsztva ukrajinszkih Karpat drugaji polovini XIX - persoji polovini XX szta.* Vidavnicstva „Karpati”. Uzshorod, 1994. 27-46.; **Dám László**:

Az általam vizsgált települések az alföldi övezetbe tartoznak, s itt az állattenyésztés és a földművelés aránya optimálisan oszlik meg. Az itt élő emberek megélhetését tehát évszázadok óta e két ágazat biztosította, ami azt eredményezte, hogy minden erejükkel, tapasztalatukkal és tudásukkal azok intenzitását igyekeztek növelni.

Évszázadokig állattartásból élő nép lévén a magyarság sorsát nagyban meghatározta állatállományának minősége és mennyisége.¹⁷⁹ Az állatok száma még a huszadik században is parasztságunk vagyoni helyzetének egyik fokmérője volt. *„E tényező művelődéstörténetileg kellőképpen megokolja, hogy parasztságunk néha nagyobb gondot fordított állatainak egészségére, mint a saját magáéra.”*¹⁸⁰ Ugyanez a következtetés vonható le a kárpátaljai ukrán nyelvű szakirodalomból is.¹⁸¹ Az 1895-ben megjelent *„Etnograficeszkij ocserk ugrorusszkih”* című munkájában **Zsatkovics** arról ír, hogy a ruszinság az emberi megbetegedéseket eleve elrendeltnek, Isten ítéleteként fogadja, viszont állata megbetegedésekor képes hosszú utat megtenni azért, hogy hozzáértő emberre akadjon. De szól arról is, hogy a hivatalból kirendelt állatorvos szolgáltatását nem veszik figyelembe.¹⁸²

Kétségtelen, hogy minden állattartó gazda rendelkezett bizonyos gyógyító tudománnyal, de a gyógyítás specialistái általában az állatok nagyobb csoportját rendszeresen felügyelő személyek: pásztorok, gulyások, csikósok, kondások voltak. Az ő tudásukra támaszkodtak legtöbbször. Van azonban arra is számos példa, hogy egy-egy értelmesebb parasztgazda vált ki tudományával.

Kárpátalja kulturális régiói: In: **Boros László** (szerk.): *Kárpátalja. Észak-és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 6.* Nyíregyháza, 1999. 165-169.

¹⁷⁹ **Győrffy István:** *„A magyarság a nyelvi adatok szerint a bolgár-török érintkezés óta foglalkozik marhatenyésztéssel.”* **Győrffy István:** *Állattartás.* In: *A magyarság tárgyi néprajza.* Királyi magyar egyetemi nyomda. Budapest, II. k. Reprint. 1991. 109.; **Paládi-Kovács Attila:** *A magyarországi állattartó kultúra korszakai.* MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest, 1993.

¹⁸⁰ **Hoppál Mihály-Törő László:** *A népi állatgyógyászatról.* In: *Népi gyógyítás Magyarországon.* Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 7-8. Budapest, 1975. 54.

¹⁸¹ **Szadvári, Bahtin, Dudás, Kirilenko, Szabó, Csonka, Csuma:** *Veterinarna medicina Zakarpatja na mezi tiszjacsaliit.* Uzshorod, 2000.

¹⁸² **Mazurok O. E.:** *Jurij Zsotkovics. Etnograficeszkij ocserk ugro-russzkih.* Paragraf 19. Novini Zakarpatja, 16. zsovtnya 1993. 3.

„Alapelveiben a népi állatorvoslás megegyezik az emberorvoslással, a gyógyító eljárások mögött hasonló lélektani, történeti, etnológiai tényezők lappanganak. Általában azonban a népi állatorvoslás sokkal ésszerűbb, többször veszi igénybe a hatható drogokat, mint az embergyógyítás.”¹⁸³ **Vajkai Aurél** megállapítása a népi állatorvoslás lényegéről napjainkig helytálló. Az általam gyűjtött állatgyógyászati anyag lejegyzésekor rendszerezési problémákkal találtam szembe magam. Irányadónak **Vajkai Aurél**: Népi gyógyászat a Borsavölgyében című munkájának állatgyógyászatról szóló fejezetét tartottam. Állatorvoslás címszó alatt **Vajkai** állatfajták szerint tárgyalja a különféle betegségeket. Én ugyanezt az eljárást követtem. De mivel a betegségekkel kapcsolatos anyagot csak a helyi tudásanyagra alapozhattam, ezért csak azokat a betegségeket tárgyalom, melyeket a kutatott falvakban megneveztek: tehát ismernek és gyógyítanak.

A munkámhoz felhasznált Állattenyésztés és Mezőgazdasági Lexikon¹⁸⁴ nagy segítségemre volt a betegségek azonosításában. Mert a népnyelv sokszor sajátosan nevez meg bizonyos betegségeket, illetve a hivatalosan elfogadottól teljesen más kategóriába sorolja őket. Az alábbiakban tehát az általam kutatott terület hagyományosan elterjedt állatfajtáinak¹⁸⁵ általánosan ismert és gyógyított állatbetegségeit ismertetem.

¹⁸³ **Vajkai Aurél**: *A magyar népi orvoslás...op. cit.* 1948.

¹⁸⁴ *Állattenyésztés és Mezőgazdasági Lexikon*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1911.

¹⁸⁵ **V. I. Ilko**: „1911-ben a négy kárpátaljai vármegyében 326790 szarvasmarha, 57715 ló, 294933 juh 119522 sertés volt.”, **V. I. Ilko**: *A kapitalizmus fejlődése a mezőgazdaságban*. In: *A boldogság felé (Kárpáton túl vázlatos története)*. Á. Sz. Groszman (szerk.): Kárpáti Könyvkiadó. Uzshorod, 1975. 49.

VI. 1. A szarvasmarha betegségei

Az állattartás legjövödelmezőbb ágazata a paraszti gazdálkodás keretei között a 19-20. században is a szarvasmarha volt. Ez az állatfaj jelentette a paraszti gazdaságok alapját, hiszen ez szolgáltatta a földművelésben nélkülözhetetlen igaerőt, ez termelte a legértékesebb trágyát.¹⁸⁶

A vizsgált mikrorégióban a kolhozosításig¹⁸⁷ nagyon szegénynek számított az a család, ahol nem tartottak tehenet. Hiszen nemcsak az éléskamrát jelentette, de szántásnál, igavonásnál is be lehetett fogni. A fiatal házasoknak is első gondja volt, ha nem kaptak hozományba, hogy egy kis tehénkét *ragasszanak*. A kolhozrendszer idején megszűnt a hagyományos paraszti gazdálkodás élettere, s néhány csökönnyösen ragaszkodó gazdát kivéve, nagyon lecsökkent a tehenállomány. Elsősorban az állat takarmányozása nem volt biztosított, hiszen egy család, 25 ár földet művelhetett saját akaratából. Kaszálókat sem adtak, esetleg árokpartokat, kanálispartokat jelöltek ki, de abból is kevés családnak jutott.¹⁸⁸

A gazdák visszaemlékezései szerint Kárpátalja hegyvidékein eredetileg az egyszínű, általában barna szarvasmarha volt elterjedve. Jellemző volt rá az apró termet, magassága nem volt több egy méternél, de emellett igénytelen és aránylag jó tejelő volt. Megemlítették, hogy a hegyvidéken járva még ma is megtalálható egyes ruszin gazdáknál a faj jellegzetes vonásait viselő egyed.

¹⁸⁶ **Dám László:** *Magyar népi állattartás és pásztorkodás.* Néprajz egyetemi hallgatóknak. Debrecen, 1995. 182.

¹⁸⁷ **Ruszin Emil:** „Az 1946–1950-es években Kárpátalján erőszakosan végrehajtották a mezőgazdaság szocialista átalakítását...1949. január 1-re már 428 kolhozt tereltek össze Kárpátalján, amelyekben a terület parasztságának majdnem fele tevékenykedett, kintódott az évezredes hagyományoktól teljesen eltérő körülmények közepette.” **Ruszin Emil:** *Magyarok a Kárpátalján. A félmült üzenete.* Kiadja az SZGTI. Budapest, 1991. 63.; A kolhozosítás okozta személyes tragédiák a vizsgált falvakban is, de egész Kárpátalján külön kutatást érdemelnének, mint a kommunizmus talán legtöbb családot tragédiába sodró rémtettei.

¹⁸⁸ E megszorító intézkedéseknek köszönhetően Kárpátalján, az alföldi járásokban (Ungvári járás délnyugati része, Munkács járás délnyugati része, Beregszászi járás teljes egészében, a Nagyszőlősi járás nagyobbik, délnyugati része, a Huszti járás kis része: a Felső-Tisza-völgye) rövid idő alatt drasztikusan csökkent a szarvasmarha állomány. Az ötvenes évekre 52300 db-ból 258000 db-ra. Lásd: **Ragyanszke Zakarpátja v cifrah.** Ungvár, 1960. 85.

Mindezt azzal magyarázták, hogy a hegyvidéken mindig szűkiben volt a szemes takarmány, inkább a szénán tartás volt jellemző, valamint az időjárás is zordabb néhány fokkal - s ez igénytelenebb faj alkalmazkodott a körülményekhez. A síkvidéki magyar gazdák lenézték ezt a fajta marhát. A vizsgált mikrorégióban úgynevezett *magyar fajtát*¹⁸⁹ tekintették rangosabbnak. E fajta feje hosszú, keskeny, szarvai rendkívül hosszúak, teste erősen csontozott, szikár, lábai hosszúak és erősek. Fejlődése lassú, de nagyon kitartó állat. Igavonásra kiváló. Tejelése nagyon gyenge. Napjainkban már egyetlen példánya sem található az általam megismert falvakban. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az első világháborúig az alföldi régió fölművelő népe fontosnak tartotta a jószág igavonó teljesítményét.

A visszaemlékezések szerint, ezen őshonos fajták mellett már a „*csehek alatt*”¹⁹⁰ megjelentek a külföldről behozott fajták. Először a szimentáli, piros-tarka fajtákat, majd a hollandi, fekete-tarka, holstejnfríz, fajtákat hozták be Kárpátaljára. Míg a szimentáli fajtát elfogadták és ma is tenyésztik, addig a holland fajtától napjainkban is idegenkednek. Elrettentő példaként említik azt, mikor a 70-80-as években egyes kolhozokban felsőbb utasításra az összes szarvasmarha-állományt holland fajtára cserélték, s mivel e faj a mi éghajlatunk alatt nagyon fogékony a tüdőbajra, az egész állományt ki kellett irtani. Jelenleg a gazdáknál a különböző fajok keresztezései tenyésznek.

¹⁸⁹ **Kacovszkij Ján** írja, hogy a magyar marha volt elterjedve a Nagyszőlősi, a Beregszászi és nagyobb részt az Ungvári járásokban. **Kacovszkij Ján:** *Jákoj porodi (fajti) rogátij szkot rozvoditszjá u nász ná Podk. Ruszi?* Nyíva. Uzshorod, 1930. N-1. 8-9.; **Györfly István:** „*A magyar marha szolgáltatásai között első helyen áll az igavonó erő, másodikon a hús és utolsó helyen említendő a tej.*” **Györfly István:** *Állattartás... op. cit.* 109.

¹⁹⁰ **Ruszin Emil:** „*1919. május elején ugyanis cseh és román csapatok szállták meg Kárpátalját, amelyet a versailles-i békediktátum 1919. szeptember 10-én az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársasághoz csatolt. A terület is új nevet kapott: Podkarpatszka Rusz.*” **Ruszin Emil:** *Magyarok a Kárpátalján.* A félmúlt üzenete. Kiadja az SZGTI. Budapest, 1991.11.; **Fedinec Csilla** írja: „*1919. Május 8. A csehszlovák megszállás alatt levő Ungváron az eperjesi, az ungvári és a huszti ruszin tanácsok Augusztin Volosin elnökletével tartott közös gyűlésükön megalakították a Központi Orosz (Ruszin) nemzeti Tanácsot. (Centralna Ruszka Narodna Rada)...A Tanács kimondta a Csehszlovákiához való önkéntes csatlakozást. A határozatot az Augusztin Volosin vezette több mint száztagú küldöttség adta át T. G: Masaryk köztársasági elnöknek Prágában.*” **Fedinec Csilla:** *A kárpátalja magyarság történeti kronológiája 1918-1944.* 53-54.

Napjainkban a tehéntartás újra reneszánszát éli. Vannak családok, ahol az év néhány hónapjában az eladott tej, túró, tejföl jelenti az egyetlen bevételi forrást pénzben. Az értékesítés a településen, illetve a királyházi vagy nagyszőlősi piacon történik. A nevetleniek hosszú ideig a tej értékesítését tekintve előnyben voltak a szomszédos települések lakóihoz viszonyítva. A Nagyszőlősről, Királyházáról, Feketeardóból¹⁹¹ bejáró hivatalnokok szívesen vásárolják helyben a tejet és a tejtermékeket, illetve azok a termelők, akik nem tudják helyben eladni termékeiket, a hajnalban induló vonattal beviszik a már említett városok piacára. Azonban néhány éve Öregakliban a református egyház működtet egy mini sajtkészítő üzemet. A működéshez szükséges teljes felszerelést az egyik holland református egyház hívei adományozták a községnek. Bár a működtető gazdák olcsón vásárolják fel a tejet, létükkel mégis biztonságot nyújtanak a termelőknek.

Az állattartó gazda általános jellemzője volt minden korban az állata iránti aggodás. Ha nem aludt az istállóban valaki, a gazda úgy sosem feküdt le, hogy ne nézze meg jószágait, s felkeléskor első útja szintén hozzájuk vezetett. A vigyázó szemek azonnal észlelték, ha valami nem volt rendjén. A betegségeket vagy maguk vagy gyógyító specialisták által próbálták orvosolni. A vizsgált területen a következő szarvasmarha betegségeket ismerik.

Fúvódás¹⁹² - az egyik leggyakrabban előforduló kór. Okát a következőkkel magyarázták: *Ha nem vigyáznak a tehenre, az teleeszi magát friss, ződ lucernával, vagy lúherével, attul felfujódik, de még ha harmatos, az a legrosszabb. (Szirmai I. - Nevetlenfulu) Régen az Égerbe lehetett kaszálni aszt*

¹⁹¹ **Botlik József - Dupka György:** "Szőlös, Szevljus, 1946-tól ukránul Vinohradyiv, ukrán, ruszin-magyar-orosz város, az Alföldre lépő Tisza közelében, a Fekete hegy lábánál... lakossága 1991-ben 24275, ebből magyar 3400..." „Királyháza: 1946-tól ukránul Koroleve. Túlnyomó részben ukránok, ruszinok lakják. Lakossága 1991-ben 10000, ebből magyar 2000..." „Feketeardó 1946-tól ukránul Csornattisziv, ukrán, ruszin-magyar vegyes lakosú település. Lakossága 1990-ben 2240, ebből magyar 658..." **Botlik József - Dupka György:** *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest. 1993. 160. 155. 146.

¹⁹² **Vajkai Aurél:** *Népi orvoslás...op. cit.* 160.; **Oláh Andor** tuniccei gyűjtése alapján említi a marha heveny fúvódása esetén „A bőr alá kerül egy kis szél A vértől van az. Mikor a vér lejön, akkor aszt kiadja.” **Oláh Andor:** *Újhold...op. cit.* 45.; **Gyórfy István:** *A kérődő állatok, ha a hirtelen erjedő takarmányból sokat esznek, felfújódnak. Ilyenkor a juhok megkergetik, a szarvasmarháknak pedig hegyes vassal: tokossal, trokárral, körpölllyel a bendőjébe szúrnak.”* **Gyórfy István:** *Állattartás...op. cit.* 140.

a sást. Aszt attuk a tehennek széna hejett, amiko rossz év vót, nem tuttunk kaszálni. Ahogy oszt ű harapja, eszi aszt a sást, azon egész nyáron mászkálnak azok a mérges pókok, és a sáson is rajta van az a méreg és az fefújja, a bal horpassza úgy felfújódik mint a dob. (**Bocskor Á.** - Akli)

A vélemények minden esetben megegyeztek abban, hogy minél előbb ismerik fel a bajt, annál könnyebben menthetik meg az állatot. A fűvódás következő gyógymódjait ismerik:

oltott mészre vizet öntenek, megszűrik, s az így kapott fehér folyadékot kb. egy liternyit, beleöntik az állatba;

Ugyanígy járnak el a tejjel is, melyből három litert is beleöntenek; 5-6 vereshagymát (*Allium cepa*; Vöröshagyma) cikkekre vágják, s beletömik a szájába - *Ahogy az aszt megette aszt a hagymát, röktön ekezett bőfögni. Kibőfökte a szelet.* (**Danku L.** - Batár); a vakondtúrásból vett földből gombócot csináltak, s azt etették meg vele - *Keresett egy kis földet, ojat amijet a vakkanduk túr ki, abbul csinált egy gombócát és lenyelette aszt a gombócát a tehenne. Hogy a szelet, ami ezárja, az a föld megnyissa az utat.* (**Szirmai I.** - Nevetlenfalu)

Egy másik gyógymód szerint *dohánylevelet* (Nikotínia; Dohány) főztek meg, annak levét öntötték a beteg jószágba.

Leghatásosabbnak a trokárt¹⁹³ tartják - *Próbálkosztam én meszes vizzate meg mindenre. De szerintem legjobb a trokár. Aszt beleütni. Aszt mingyá ott, ahun a horpassza van. Nézni kellett a bal első lábát. Me bal ódarra ke vágni. És akkor ott ahun van a horpassza, összejön, a három erbe belevágni. Kétunnyira. Úgy nézni, hogy az első lábával egyiránt. Ha meg nincs trokár, ütöttünk bele egy kést. Betekertük egy rongyba, hogy csak annyi láccoggyon, amennyit bele ke szűrni. De a trokár is csak akko segít, ha a levegő nem megy*

¹⁹³ „Trokár francia eredetű szó, csapolásra, főleg mell és hasüregi izzadmányok levezetésére szolgáló orvosi műszer.” *Idegen szavak szótára 2.* **Bakos Ferenc - Péntek János - Teiszler Pál** (szerk.): Kriterion Kiadó. Bukarest, 1979. 349.

az íz¹⁹⁴ alá, a bőre alá. Akko semmi baja nincs. De améknék alá megy a levegő, az sényli, sényli, de csak le ke vágni. (**Máté B.** - Nevetlenfalu)

Nemcsak az állatorvos, hanem a kolhozok pásztorai sőt még egyes gazdák is fel voltak szerelve szurcsappal, s azt bármikor alkalmazni tudták. De a műveletet szükség esetén rongyba tekert bicskával, árral, is el tudták végezni.¹⁹⁵

Csömör - Okát a nagy mennyiségű, túl hirtelen fogyasztott takarmánnyal magyarázzák. Úgy tartják, hogy a csömör a *tehen lábába áll bele. Lebémul a lába, nem tud menni.* Ebben az esetben megvágják a farkát és a gerincét. *Akkor kifojik az a sok rossz vér belőle, ojan sárvizés vér.*¹⁹⁶ E mellett próbálkoznak még langyos víz, székfű főzet (Matricaria chamomilla; Kamilla) forralt bor, pálinka, szódabikarbónás ecetes víz itatásával is, ugyan úgy, mint az embernél. A vélemények megegyeztek abban, hogy az ilyen állatot egy-két napig koplaltatni kell, és nagyon jó hatása van annak is, ha néhány napon keresztül többször megjáratták.

Kérődzési zavarok - ezt úgy próbálták orvosolni, hogy egy másik, egészséges állat szájából kivették a *kérőjét* és a beteg szájába tették, de volt, aki pálinkát öntött bele.

Étvágytalanság - Általános étvágyjavítóként használják a *tormát* (Amoracia melongena; Torma) *Le ke dugni a torkán*, valamint a pálinkát: *A pájinkátul eszik, mint a veszett, csak bele kell önteni.* (**Bocskor Á.** - Akli)

Azonban úgy tartják, hogy bármilyen betegség velejárója lehet étvágytalanság, pl.: **szájfájás, korjuk, csömör.** Tehát az étvágytalanság utalhat többféle betegségre. Így első lépésként a megállapított kórt kell gyógyítani. Ha

¹⁹⁴ **Lóránd Klára** szerző szerint íz meghatározása nem alkalmazható a régióban mivel itt íz alatt a bőrt értette az adatközlő. „Az íz tulajdonképpen a fene betegségnek egy olyan fajtája, amely a szájban pusztít. „**Lóránd Klára:** Adalékok a fene és az íz...op. cit. 161.

¹⁹⁵ **Mandibura M. D.** ír arról, hogy a huculok a felfűvódott tehenet először a fülétől a farkáig megdörzsölték, majd vért engedtek a füléből, végül pedig más tehenből frissen fejt tejet öntöttek bele. **Mandibura M. D.:** *Huculszkoje poloninszkoje hozjajsztvo vtoroj polovini XIX- nacsala XX v.* Karpatszkiy szbornyik. Moszkva, 1972. 115.

¹⁹⁶ **Luby Margit** gyűjtésében Bíró Sándor pásztor panasolja, hogy büntetik a hatóságok, ha vért ereszt a jószág nyakából vagy farkából. **Luby Margit:** *Fogyó legelőkön... op. cit. 174.*

azonban nem tudják megfejtani a betegség racionális okát, akkor az irracionális szférában keresik az okot és a gyógymódot.

A **rontás** egyik ismérve a bágyadt, étvágytalan jószág, melyen az ismert racionális gyógymódok nem segítenek. E témakörben rengeteg személyes történet alakult ki, s a néphit e területének aktív továbbélését bizonyítja az, hogy napjainkban is erősen hisznek benne. Szemléltetésül bemutatok egy második világháború előtti időkből való, meg két napjainkból származó rontástörténetet.

Egy tavasszal, miko kiengettük a tehenet, nem akart enni, csak nézett, bámészkodott. Má nem tuttam vele mit csinálni. Ementem Cili nénihez. Na ... izé emontam neki a bajom: ojan jó tehen vót, most meg má nem eszik. Én meg pedig mindent attam neki. De hogy én nem szeretném eladni, mer ojan szelid, jó fejős. Ű meg aszt monta, hogy mennyek haza, vegyem a tehen láncát és akasszam fel a füstre. Hogy ott hadd füstölőggyön. Addig füstöjjem, ameddig haza nem jön a csordából a tehen. Én meg úgy is csináltam. Miko hazajött a tehen ekezdet szálani, ette lassan a szénát, meg az abrakot is. Azut oszt má rendesen evett. De még a vót az érdekes, hogy a faluba egy asszony (nem árulta el nevét), akivel én eccer összevesztem, beteg lett. Aszt monták megégett.
(**Fudella J.** - Nevetlenfalu)

A mai történetek különlegessége az, hogy maga a falusi állatorvos fordult „tudóshoz.”

Most valamék évbe az állatorvas tehene nagyon rúgós vót, és aszt hitte, hogy az a tehen meg van rontva. Ehijta Péterfalvárul a tudóst és az levette a rontást. (**Oláh O.** - Akli)

2003. júniusában végeztem néprajzi adatgyűjtést *Nevetlenfaluban*, mikor családom ott élő tagjai, - akik érettségizett, középiskolát kitűnően végzett emberek-, elpanaszolták, hogy mind a három tehenük hirtelen rúgóssá vált és elapasztotta a tejet. Miután az állatorvos semmilyen betegséget nem tudott megállapítani, mindnyájan meggyőződéssel állították, hogy állataikat megrontották. Azért is megdöbbenő volt ez számomra, mert eddig ezek az

emberek teljesen elzárkóztak az irracionális világtól, tagadták a természetfeletti létet.

Száj - és körömfájás - járvány jelzővel illették a betegséget, tehát tisztában voltak azzal, hogy az állatok egymást fertőzik meg.

A betegséget magát így jellemezték: *Tisztára felömlött a jószág szája. Ojan fehér vót, mint az a fehér gyócs. Az egész szája. Nem lehetett étetni. Csak ojan finom lisztet, vagy eszt-aszt. Vót úgy, hogy hetekig nem tudott rendesen enni. De vót ojan, hogy csak egy hétig vót beteg. A patája köszt is ojan gennyes vót. Lázás vót az a jószág. (Szabó F. - Nevetlenfalu)*

A kór megállapításakor első lépésként a beteg állatot elkülönítették a többtől. Ha kijárt a csordába, addig nem engedték újra ki, míg meg nem javult. Gyógyszerként tejfeles kékkővel kengették a beteg testrészt.¹⁹⁷

A magyarok alatt járt a száj- és körömfájás. A jószág száján vótak ojan hójagok, meg nyálalt. A körme köszt meg rothatt. Aszt kékköves tejfelle kentük. De vót akijé nem gyógyult meg soha. Még a körme is képes vót leesni. A magyarok alatt az ijét be kellett jelenteni a kösségházán, és tanú jelenlétiibe fűbeütni és leönteni petróva és elégetni. Aszt nem vót szabad megenni, vagy még a burit se lenyüzni. A dögtéren aszt e kellett égetni. Má az oroszok alatt az emberek gyomra vót a dögtér. (Máté B. - Nevetlenfalu)

Visszaemlékeznek arra, hogy a kolhozrendszer idején is volt száj-és körömfájás a 70-es évek elején. Néhány napig nem volt szabad a munkásoknak elhagyni a kolhozfarm területét. Nem tudják, mi lett a betegségben elhullott jószág sorsa.

Tetű - A megkérdezett gazdák véleménye megegyezett abban, hogy leggyakrabban a sovány, fiatal és ápolatlan állatokon élőködnek tetvek. A tetű tehát a gondatlan gazda állatára jellemző. Gondos ápolással, az állatok

¹⁹⁷ **Rudik Sz. K.** utal arra, hogy a csumákok (fuvárosok) már évszázadokkal ezelőtt is alkalmazták azt a módszert, hogy a száj- és körömfájásban (a betegség szláv neve, melyet Kárpátalján a magyar ajkú lakosság is gyakran használ - *jacsur*) megbetegedett állat nyálával bekenték az egészséges száját. Ennek eredményeként az állatok egyszerre betegedtek meg, és a legerősebbek életben maradtak **Rudik Sz. K.:** *Tvarimictvo i likivalna szprava u period kozackaji dabi.* Veterinarnaja gazeta. 1998. N11-16. 4.

tartózkodási helyének rendszeres tisztán tartásával hatékonyan lehet védekezni a tetvek elszaporodása ellen.

„A gazdának arra oda ke figyelni, hogy ne legyen tetves az a jószág. Mer az a tetű leszíjja. Aszt a kis ártatlan kicsi állatot szereti legjobban. Az nagyon megsényli, nem fejlődik úgy, ahogy kellene. Arra egy gazdának oda ke figyelni, hogy mindég tisztába legyen az a jószág, a szőrit is mindég kefélni, pucolni ke.” (Pupcsik B. - Aklihegy)

Ha ennek ellenére mégis tetűt találtak a jószágban, védekezésként *dohánylevél* (Nikotinia; Dohány) főzetével mosogatták.¹⁹⁸

Szörféreg - Úgy tartják, a szörféreg a tehén tüdejét támadja meg, ilyenkor köhög a jószág. Az állat mocsaras legelőkön legelve, illetve az ott kaszált sástól vagy szénától fertőződhet meg.

Aszt a férget a jószág megeszi és az belemegy a tüdejibe. Akkor az a jószág ekezd köhögni, fojik a taknya, nyála. Az oszt sényli, sényli, de belepusztul. (Szirmai I. - Nevetlenfalu)

Lépfene - Gyógyíthatatlan betegségként kezelik. A megfigyelés és a tapasztalat mondatta a gazdákkal azt a megállapítást, hogy e betegség mint a gutaütés vagy mint a szívinfarktus végez az állattal, vagy pedig pár napig is elkínozza. Ez utóbbi esetben az állat étvágyát veszti, reszketés fogja el, szájából és orrából igen gyakran kellemetlen szagú nyálka folyik, láza hirtelen felemelkedik. Gyógymódját nem ismerik.

A lépfene az ojan ragáj vagy mi. Benne van a levegőbe. Az eviszi a jószágot. (Danku L. -Batár) A lépfene ojan mint a szívinfarktus. Aszt nem lehet gyógyítani. (Szirmai I. - Nevetlenfalu)

Korjuk - *A korjuk az ojan, hogy az állat nyelvin van egy lyuk. Valami ojan keményet evett ami kimarta neki. A nyelve hátsó részit. (Szabó F. - Nevetlenfalu)* Máléliszttel (Zea mays; Kukorica) dörzsölgették és kékköves tejjel kezegették.

¹⁹⁸ Nem ismert a vizsgált falvakban a következő eljárás: **Győrffy István:** *”A borjú tetve ellen Félégyháza vidékén fehér agyagból langyos vízzel híg sarat csinálnak s ezzel kenik be a borjú testének eltetvesedett részét. Két nap múlva a megszáradt sarat a beleszáradt tetvekkel együtt lecsutakolják.” Győrffy István: Állattartás....op. cit. 140.*

Tályog - Veszélyes betegségnek tartották.

Az ojan vérbetegség. Régen izéve kengették...faggyú zsírokkal, a bárán faggyu zsírjával. Mer a nyakán van neki telés, belűrű. Belűrűnнен telik a nyaka. Ez a faggyú zsír oszt kifokasztotta. De az nagyon veszéjes. Nem egy jószág belepusztult. (Szirmai I. - Nevetlenfalu)

Volt aki farkasalma (Aristolochia clematitis; Farkasalma) megfőzött levelét rakta a tályogra, majd körbetekerte egy ronggyal. Ebben az esetben tehát ugyanúgy járt el, mint az emberen előforduló kelések kezelésekor. De igazán hatásos gyógymódját nem ismerték. *A tájog az nagyon veszéjes. Nekem vót egy ojan. Csinálhattam én avval akármit, nem lett jobban. Leváktuk. Van amék átviszi, de az ritka. (Máté B.- Nevetlenfalu)*¹⁹⁹

Szemfájás-a szembetegségek okaként elsősorban a külső hatást: ütést, szúrást, mekköpi a légy, nevezték meg. Ilyen esetben megvárták míg magától begyógyul. Ha azonban az öngyógyulás nem következett be, *kezdet behájogosodni a szeme*, tehát a hályog megjelenését is külső hatás okának tekintették, megpróbálták orvosolni: petróleummal kenték be, de ha ez sem segített, kristálycukrot, porrátört üveget vagy finom földport fújtak az állat szemébe.²⁰⁰

Köröm begyulladás - körömfájásban csak a rendetlen gazda jószága szenved, tartották és tartják ma is. Mert az istállózott szarvasmarhák körmei nem kopnak eléggé, túlnőnek és néhány hónap alatt eltorzulnak: fölfelé görbülnek vagy keresztben egymás fölé nőnek, oldalra csavarodnak. Ennek

¹⁹⁹ Nem ismerik a tályoggyökér használatát. A növényről bővebben lásd: **Kóczyán Géza - Szabó István - Szabó László: A helleborus - (hunyor-) fajok ...op.cit.** 125-154.

²⁰⁰ **Luby Margit** írja, hogy az állat hályogos szemére a szopós vadnyúl gyomrából kivett oltót megszáritották, azt porrá törték és belefújták. De használták erre a célra a porrá tört üveget is. **Luby Margit: Fogyo legelőkön... op. cit** 174.; „Igen valószínű, hogy a hályogra használt gyógymódban nem annyira a felhasznált anyag a fontos, hanem az, hogy a finom porrá tört anyagot belefűjják az állat szemébe, s az oda bekerült idegen anyag -ez esetben por- igen izgatja az érzékeny szövet. Újabb gyűjtésekből tudjuk, hogy ez a gyógyeljárás napjainkban is él faluhelyen, azzal a különbséggel, hogy most porrá tört cukrot vagy üveget használnak ugyanazzal a céllal. Ez a példa is mutatja egyes gyógyító eljárások szívós továbbélését.” **Hoppál Mihály - Törő László: A népi állatgyógyászatról.** In: Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 7-8. 1975. 56.

eredményeként az állatok lesántulnak, tejük csökken és rossz a súlygyarapodásuk.

Amikor az a jószág nem jár ki, akkor lenöl a körme. Egy rendes gazda aszt lássa, és levágja a hegyit. Mer ha nem vágja le, akkor törést kap, és fáj annak a jószágnak. Nehezen tud begyógyulni. Ojanko tejeles kékküvel ke kenegetni, meg pucolgatni ke. (Borcsik J. - Nevetlenfalu)

Féreg a tehénben - A bögöly a meleg tavaszi és nyári hónapokban petéit a szarvasmarha szőrére rakja le, főleg a hason és a lábvégen. A belőlük kikelő lárvák a következő tavaszon a hát és ágyék bőre alá fúrják be magukat, majd áprilistól-júniusig kibújnak, és a földre esnek.

Nyáron a pöcsik megköpi a tehenet és a bőr alatt nagy férgek kőlnék ki. A legelőn a férget a seregélyek szedték ki, amit nem, azt kinyomtuk és tejeles kékküvel kentük be. (Szirmai I. -Nevetlenfalu.)²⁰¹

Sömörög - Okát leggyakrabban a higiénia hiányával magyarázták.

Aszt az állatot tisztán ke tartani. Mer ha nem vigyáz rá az a gazda, mindenféle bajt kaphat. Kaphat például bőrbetegséget is mint például a sömörög. Az ojan, hogy kipirossodik, megvastagadik az állat bőre. Viszket neki kegyetlenül. De ha vakarja, akkor meg képes elevenre vakarni. Ijenkor a legjobb dohánlevelet (Nikotinia; Dohány) megfőzni és avval mosogatni. (Bocskor D. - Öregakli)

Tőgydaganat - a tehén tőgyének bármilyen elváltozására azonnal reagáltak, mivel ez a tejhozamot befolyásolta. A tőgy dagadását külső behatás: ütés, szúrás, csipés okozhatta, valamint az, ha nem fejték ki rendszeresen a tejet. Arra, hogy a tejet teljesen kifejjék, főként ellés után kell nagyon vigyázni. Ezért néhány hétig az általános kétszeri (reggel, este) fejés helyett, háromszor, tehát délben is fejnek.

Vót ojan, hogy megdagadt a tőgye. Avval nagyon szépen ke bánni, mer az rúg-vág ha hozzáérsz. Aszt a dagatt tőgyet mosogatni ke. Sós vízzel, ecetes vízzel, szappanyos vízzel. Ami éppen vót. De az a víz langyos legyen. És

²⁰¹ Nem ismerik a féregre való ráolvasást. Lásd **Luby Margit**: *Fogyó legelőkön ...op.cit.* 171-173.

finoman, óvatosan mosogatni, mer az a tehen nem hagyja magát. (Polyáncsuk E. - Újakli)

A tőgydaganatot napjainkban is e jól bevált házi módszerrel kezelik, s csak akkor fordulnak állatorvoshoz, ha ez nem segít.

Véres tej - Volt, aki így magyarázta: *A véres tej attul van, hogy megüti a másik. Ijenkor veszéjes, mer megszakad egy szál a tej erbe. (Máté B. - Nevetlenfalu)* A parasztgazda kórokmagyarázata jól bizonyítja, hogy állandóan figyelni jóságát, s a betegség megjelenésekor, nem könyvből szerzett anatómiai ismereteket fogalmaz meg, hanem saját elképzelését realizálja.

Az egyik fiatal gazda arról van meggyőződve, hogy a véres tejet és a véres vizeletet egy bögölyfajta csípése okozza. Ismeretét könyvből szerezte.

Az októl függetlenül legfontosabbnak tartják ilyenkor a véres tej kifejesét, ami után *fonnyadó zsírral* kengették meg a beteg tőgyet.

A racionális kórokkelfogást irracionálissal is kiegészítik.

*Ha a fecske átrepül a tehen alatt, vagy ha leverik a fecskefészket, a tehen véres tejet ad.*²⁰² **Máté Erzsébet** (Nevetlenfalu) máig emlegeti, mikor 1937-ben, első osztályos korukban, az egyik osztálytársa, **Holozsi Dani**, a tanárnak arra a kérdésére, hogy miért nem szabad levérni a fecskefészket, azt felelte: *Mert vért ad a tehen.*

*A véres tej az lehet attul is, hogy valaki megroncsa a tehenet. Nekünk eccer vót egy ijen. De anyám ement a tudódhoz és oszt jobban lett a tehen. De én már nem tudom mit kellett ezér csinálni mer még puja vótam. (Szirmai I. - Nevetlenfalu)*²⁰³

Büdös tej - úgy tartják, megbüdösödhet a tej akkor, ha rendszertelenül fejjik a tehenet, *belebüdösödik*. De lehet rontás eredménye is. Konkrét esettel azonban nem találkoztam. Tapasztalatból tudják, hogy a jellegzetes ízű és

²⁰² „A magyarok úgy tartják, hogy véreset ad a tehen akkor is, ha a pirosbegyű fecske (füst fecske) fészket leverik... A románok viszont azon a hiten vannak, hogy a fészkeleverés nem számít, de ha a pirosbegyű fecske átrepül a tehen alatt, akkor véres lesz a tehen teje.” **K. Kovács László**: *Tejvarázslás a Borsavölgyében*. Ethn. LVI. 1945. 53

²⁰³ Több, véres tejet eredményező rontástörténetet közöl **Jung Károly**: *Táltosok, ördögök, garabonciások. (Bevezetés népi hiedelmeink -habonáink- világába)* Fórum Könyvkiadó. Ujvidék, 1995. 140-141.

illatú takarmány hatással van a tejre is. *Ha mongyuk sillót eszik az a jószág, akkor aszt érezni a tejen is. Ojan büdös lesz tülle.* (**Bodnár Gy.** - Nevetlenfalú)

Ellés - Nagy eseménynek számított a parasztszalád életében, ha a tehén megellett. Kétkedve emlegették azt a hiedelmet, hogy amelyik tehén reggel *fojatott*, az reggel ellik, amelyik délután, az este vagy éjszaka. Az üzekedés napját pontosan bejegyezték a kalendáriumba, s mikor közeledett az ideje, sokkal jobban odafigyeltek a jószágra. A gazda éjszakánként is kijárt felmérni a helyzetet. Bizonyos előjelekből már következtetni tudtak arra, hogy mennyi idő van hátra.

Amikor tapot az a jászág, nyuktalan, nézeget ere-ara. A megyibül csüng a nyálka. Akkor má tuggyuk, hogy nem sok van neki hátra. De valamék tehen nagyon könnyen ellik, valamék meg ne aggy lsten, hogy megejjen. Úgy, mint az asszonyokná. (**Bodor J.** - Aklihegy)

Az ellés az esetek 70-80 %-ban szerencsés lefolyású volt. De volt eset, mikor a gazdának be kellett avatkoznia, s elő kellett vennie minden tudományát. A következő rendhagyó esetek történtek meg a valóságban.

Nem bírt megelleni a tehen. Vót ojan. Oszl lival húsztam kifele a bornyut. Rákötöttük a madzagot a két lábára, mer először a két első lába jön ki. Miko erőködött a tehen, atta a fájást, akkor husztunk rajta egyet. Így oszl valahogy kihúztuk belőle, de abbul a bornyubul már nem lett semmi, megdöglött. De a tehen megmaratt. (**Csúri L.** - Nevetlenfalú)

Nekem vót ojan, hogy farra ellett. De még az semmi, hanem a két első lába benne vót a tehen tőgyibe. Aszt oszl hijába husztuk. Át kellett fordítani a gerincire. De aszt má magamba nem tuttam. Híjtam több embereket. Azok segítettek oszl kihúzni. (**Pupcsik B.** - Aklihegy)

Ellés után fontosnak tartják, hogy kijöjjön a *mássá*. Amíg ki nem jön, addig a gazda nem mozdul a tehén mellől. Ennek azért tulajdonítanak olyan nagy jelentőséget, mert máig is él a hiedelem, ha a tehén megeszti a méhlepényt, elszárad tőle. *Ha az a tehen megeszti a mássát, attul eszárud, ojan száraz lesz, mint a száraz kóró.* (**Máté B.** - Nevetlenfalú)

Az má nagy baj, ha nem jön belőle kifele a mássa. Ojankor kendermagot (Kannabis sativa; Kender) attunk neki. Az kihajcsa eccerre. Mektörvel is

lehet, de megeszi az egészbe is. Májma má nincs kendermag, máma adunk neki búzát (Centaurea cyanus L; Búza), de nem ojan jó mint a kendermag. (**Danku L. - Batár**)

Előhasú tehennek a feje vizit ke adni. Miko jön a feje vize (magzatvíz), asztat megfogni egy viderbe, és odaadni annak a tehennek, hogy igya meg. Attul hamarabb ellöki a mássát. (**Bocskor Á. - Öregakli**)

Ismert még ilyen célú felhasználása a *marhatök, takarmánytök* (Cucurbita; Tök) megszáritott és porrá tört héjának, valamint az állat meleg pokrócokkal való betakarása és langyos vízzel való itatása. De mechanikai módszerekkel is próbálkoztak: téglát kötöttek a méhlepény egy kinn lévő darabkájára.

Miután természetes úton vagy némi kis beavatkozással megtisztult a tehén, a méhlepényben található két kis fehér vajszerű darabkát, melyet nem neveznek külön néven, megetetik vele, hogy zsíros legyen a teje. Ezután a méhlepényt azonnal elássák a trágyadombon.²⁰⁴

A borjú - Az ellés sikeres lefolyása után az újszülött borjút veszi körül kényeztető szeretettel a család, s mindent megtesz egészségének biztosítása érdekében. Általános, hogy miután egy-két óra múlva lábra áll a kis jószág, s anyja takarosán lenyalta, különzárják az ólnak egy külön erre a célra elkerített sarkába, egy *kecbe*, hogy ne szopja az anyját, mert tapasztalatból tudják, ha úgy szokja meg a tehén, hogy a borja szopja, fejkor nem adja majd le a tejet. A borjút háromszor itatják naponta, az első próbálkozások a gyámoltalanabb egyedeknél tanulással telnek. A gazdasszony az ujját dugja először a szájába, hogy az ösztönös szopó inger beinduljon. De van olyan borjú, amelyik azonnal tudja a dolgát. A borjúnak adott tejbe egy-két tojást, vagy fél maréknyi cukrot is tesznek, hogy ezzel is növeljék tápértékét. Az óvó gondoskodás az irracionális szférára is kiterjed. Már megszületése után piros szalagot kötnek a nyakába igézés ellen.

²⁰⁴ Nem ismerik azt a cselekményt, miszerint: „Mikor a tehén megellik, hogy a pokláját könnyebben elvesse, olyan innivalót kap, amilyent első ellése alkalmával kapott.”
Richter M. István: *A szegény ember tehene*. Ethn. XVI. 1905. 96-100.

Nekünk miko megszületett a kisbornyú, apám mindég kötött a nyakába egy piros szalagot. Azér, hogy meg ne igézzék. Mer van akinek rossz a szeme. Kéccer van választva az annyátul. Annak úgy szabad megmutatni valamit, ha háromszor felnézett az égre és hátraköpött. Ijen vót itt a vén Kodéj. (Fudella J. - Nevetlenfalu)

A borjú további sorsa a család szándékától függött. A kolhozosítás előtt a bikaborjút kiherélték, s ökörként hasznosították. Az üszöt megtartották nevelésre, vagy eladták.

Bő tej biztosítása - a tej és a tejtermékek nagyon fontos szerepet töltek és töltenek be ma is a kárpátaljai nép táplálkozásában, s az árusításából származó jövedelem sokszor a család egyetlen pénzforrása. Érthető tehát, hogy a tehéntartó gazdák mindenképpen fokozni akarták a tejhozamot. Azzal mindenki tisztában volt, hogy a tej minősége és mennyisége elsősorban a takarmány minőségétől és mennyiségétől függött. *A tehen a szájáru ad. (Szárz F. - Nevetlenfalu)* Csökkenhet a tejhozam a különféle már említett betegségek következményeként. Ha azonban a takarmányozást megfelelőnek tartották, s konkrét betegséget sem állapítottak meg, az okot a hiedelemvilág lényeinek működésével magyarázták. Mivel ezzel a tényezővel már eleve számoltak, különböző mágikus cselekedetekkel megpróbálták elhárítani. Ismert több tiltó cselekedet a tejhaszon megőrzésével kapcsolatban. Mindenekelőtt az ellés napját tartották kritikusnak. Ezen a napon nem szabad volt semmit kiadni a házból, nehogy a tej is elapadjon. Ez a szokás mai napig erősen tartja magát. Fiatal tehéntartó gazdák is rossz néven veszik, ha az ellés napján valaki bármit kölcsön kér tőlük. A következő hiedelmek napjainkban már nem ilyen általánosan ismertek.

Miko mekfejtük a tehenet, aszt a tejet nem szabad vót fújni. Aszt monták, hogy efújjuk a tehenbül a tejet. (Polyáncsuk E. - Újaki)

*Hallottam, hogy a tejbe nem szabad éles tárggyal nyúlni, mer evágódik a tej.*²⁰⁵ (**Voloscsuk M.** - Újakli)

Édesanyám mindég aszt monta, hogy a zsajtárt nem moshassa ki más, csak az, aki feji a tehenet, mer emegy a tehen teje. (**Pipás M.** - Nevetlenfalu)

A hiedelem szerint okozhatták a tej elapadását állatok alakját felvett emberek.

Nem adott a tehen lefele tejet, nem adott. Na édesapám meg nagyon bosszankodott, na gondolta, meglesi, mijér nem aggya lefele, eddig mindég leatta. Tudod, akkor az istállóba vót feverve úgy. Télen ott szoktak aludni, hogy sok jószág vót ugyi, hogy valamék el ne szabadujjon. Ojan éfélkor a tehen szépségesen felállott. Viharlámpa vót ugyi, lehetett látni. Eccer csak bejött egy csikó, aláment a tehen alá és ekeszte szopni. Édesapám meg leugrott, elővette a villát, a vasvillát, jól everte a csikót. Kiment az a csikó az ólbul. És másnap ojan beteg a csordás, hogy borzasztó. Mer csordások laktak itt, de ojan beteg vót aszt monták, tiszta kék meg ződ. Hát édesapám everte. De mi eszt nem montuk akkor senkinek. És azér, amijér nem montuk el, a csordás nem jött többet szopni a tehenet. (**Fudella J.** - Nevetlenfalu)

Édesapámtul hallottam, hogy eccer nekijek elapatt a tehennek a teje. Az a jó tehen nem atta a tejet. Ű meg kinn alutt az ólba. Eccer bejött egy macska az ólba. Aláment a tehen alá és ekeszte szopni. És akkor űk hamar leburították egy teknőve. Hát az má ment menekült vóna, de nem tudott, mer ráültek. Éfél után miko levették aszt a teknőt, hát egy vénasszony vót alatta. Macska képibe ment be az ólba. Jól seggbe rugdosták, mer az vette el a tehentül a tejet. (**Danku L.** - Batár)

Okozhatta még a tej elapadását **rontás** is. Az állatok megrontásával sokszor vádolták a csordást, tehát azt a személyt, aki a legtöbbet tudott az állatokról, azok betegségeiről, gyógymódjukról. Egyrészt hálásak voltak neki, mikor egy-egy konkrét esetben segített, másrészt viszont az átlagon felüli

²⁰⁵ „Feltehetőleg a vaskor óta élő hiedelem, hogy a savanyú tej felaprításához nem szabad vaskést használni, mert véres lesz a tej. Ezért az Alpok és a Kárpátok juhászai a legújabb időkig fakést vagy egyéb faeszközt tartottak e célra.” **Paládi-Kovács Attila**: *A magyarországi állattartó...* op. cit. 346.

tudásával kiszabadította a palackból a meg nem értés, az irigység szellemét, s az állataikkal történő megmagyarázhatatlan eseményekkel kapcsolatban azonnal kész volt a diagnózis: a tudományos, ördögös csordás rontotta meg.²⁰⁶

Hadd álljon itt példaként egy kissé hosszú formában elmesélt, de a témával kapcsolatos több hiedelemmotívumot tartalmazó történet.

Miko megellett a tehenünk, a csordás odajött mintha valaki kűtte vóna. Kért az uramtul egy üveg bort. Hijába kacsingattam az uramra, adott neki. ... Miko kimegyek fejni, hát nem ad az én tehenem, csipp-csopp. Aszt mongya az uram, hogy a bornyú kiszopta. Az nem szopik ojan sokat, nekem ne beszélj! Most is erontottad a tehenet. De én nem hagyom annyiba. Émetem egy tudóshoz. Aszt monta, hogy vigyek egy kenyeret, meg egy liter tejet, de amikor megyek nálla fele meg vissza, senkihez ne szójjak semmit, de semmit. Háromszo indutam e, de mindég utamat állták. Na megbeszéltem az uramma, hogy evisz szekérre. Odafele jó is vót minden, de miko jöttünk hazafele az uram hamarabb elindult mint én. De ű aszt nem vette észre. Mer úgy meg vót már ű is varázsolva. ... Na de má nem tuttunk mit csinálni. Elattuk a trehenet. Ott oszt, ahova elattuk, 30 liter tejet is adott egy nap. Ott má nem fokta a rontás.
(Gergely M. - Batár)

A tejhaszon visszavételekor alkalmazandó, már általa is többször kipróbált cselekményt ismertetett **Polyáncsuk Erzsébet**

Ha nem ad a tehén tejet, akkor kifejni belőlle amennyit még ad, és kimosni vele a zsajtárt. És eszt beleönteni a vécébe. Közbe aszt kell mondani: ojan legyen annak a teje, aki elvette az én tehenemtül, mint amijen bűdös ez a szar. És jól mekkeverni a vécét. Akkor megbűdösödik annak a teje.
(Polyáncsuk E. - Újakli)

A csordás tudományába vetett hitet példázza a következő történet is.

A csordás kifele vitte a mezőre a lámpást. Érted. Ahogy hajtották ki. Me ott laktunk ugyi, ahun most a bót van, ott vót a csordásnak a háza. És ott laktak. Falusi ház vót az ugyi, és a csordás meg abba lakott. És akko, miko ment kifele, akko így a kötője alá vette az izét, az égő lámpást. És akko úgy

²⁰⁶ Lásd: **Luby Margit**: *Fogyó legelőkön...op. cit* 175-176.

ment ki a legelőre. És akko körűjárta ott a legelőt, már esztet édesapámék monták, hogy csinálta. Körűjárta. És akko közbe leszúrta a bottyát is, tudod. És az nem ment sehova az a jószág. Még ha vezették vón e, akko se ment sehova. (**Fudella J.** - Nevetlenfalu)²⁰⁷

Már szóltam az ellés napjáról, mint az állat mágikus sebezhetőségének különösen kiemelt napjáról. Ilyen napnak tartották a boszorkányok napját, szent György napját is.²⁰⁸

Régen szent György nap éccakáján indultak el hét falu határjába ezek a nők, ezek a boszorkányok. Akik rontottak. De ez még maji napig is van, hogy mennek rontani. Szent György nap éccakáján indunak e ezek a rontók. Mennek és közbe aszt mongyák: szedem a tejt vajját, de nem mindet. És akkor oszt alig ad tejet és rúg, rúg az a jószág. (**Jakab A.** - Nevetlenfalu)²⁰⁹

Keresztet szoktunk tenni az istállóba szent György nap éccakáján. Hogy a boszorkányok ne tuggyanak bemenni. Az istálló ajtójára tettük, má messzirű lássák. És kellett még egy imát is mondani, mindegy mijet, csak imát. Fekete szénnel tettük a keresztet, hogy ne tuggyanak bemenni. Má a kereszt aszt jelenti, hogy nem mehet be a rontó. (**Pénzes R.** - Aklihegy)

A csordásnak terménnyel fizettek: nyolcadossal.²¹⁰ Minden gazdtól járt neki még évente egy fejés tej is. Általában a falu legszegényebb rétegéből került ki a csordás.

²⁰⁷ A földbe szúrt bottal való jószágőrzésről tudnak Erdélyben, a Tiszántúl falvaiban, Békésben...stb. Lásd **Gunda Béla**: *A mágikus jószágőrzés*. In: A rostaforgató asszony. Műzsák. Budapest, 1989. 57.

²⁰⁸ A György naphoz kapcsolódó számos hiedelemről ír **Tivadar Mihajlo**: *Tradicijne szkotársztva ...op. cit.* 560.; **Gulyás Éva** szerint „Szent György napja a naptári év egyik legismertebb boszorkányjáró napja Luca mellett. A szentgyörgynapi boszorkány” elsősorban a tehén megrontására, a tejhaszon elvételére törekszik...” **Gulyás Éva**: *Szent György napi szokások, hiedelmek*. In: **S. Lackovits Emőke** (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. II. Veszprém-Debrecen, 1997. 227.

²⁰⁹ „...az offenzív varázslatnak (magyar műszóval: rontás) egy igen ismert módja a haszon elvétele, vagy harmatszedés.” **Róheim Géza**: *Magyar néphit...op. cit.* 45.; Lásd még: **Munkácsi Bernát**: *A harmatszédéssel való kuruzslások és rontások*. Ethn. XII. 1903. 110-112.

²¹⁰ **nyolcados**: „kb. 16 liternyi ürmérték szemcsés anyagnak a mérésére” *Új Magyar Tájszótár* 4. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2002. 127. Lásd: **Bódi Erzsébet**: *Pásztorbérek Karcagon*. Műveltség és hagyomány XV-XVI. Debrecen, 81-93.

A bika a községé volt. Nyáron kinn legelt a csordával, télen a község fizetett egy gazdának, aki istállójában tartotta a falusi bikát. A külön erre a célra elkülönített *bikakaszálóról* takarmányozta az apaállatot. *Nevetlenfaluban* a régi *bikakaszáló* még ma is őrzi nevét, bár hosszú évtizedek óta az iskolai futballpályának használják.

Az ökör-A kolhozalapítás előtt, aki csak tehette igyekezett ökröt nevelni magának, de volt rá példa, hogy cseréltek üszőborjúra.²¹¹

Az ökör gulyába járt, kinn volt a gulyalegelőn májustól András napig (november 30-ig), ha az idő engedte. A gulyalegelőre jártak a lovak is.

Akinek igavonó állata volt, az legelőjogot vásárolt a községtől, amely örökre szólt. A gulyásnak is terménnyel fizettek. Akinek nem volt legelőjoga, az bérletet fizetett, mert kellett a pénz vályúra, a gulyás házának javítására. Amelyik állat dolgozott (aratáskor, szántáskor), azt csak éjszakára hajtották ki legelni. De azzal ott aludt a gazda. Ezek a *tilalmasba*²¹² legeltek. Csak ezeknek volt szabad ott legelni. E szabályok betartását felügyelték a legelőgazdák, akiket a falu választott. Ők szedték a bérletet, s ők gondoskodtak a legelő rendbentartásáról. A legelőgazda választás napjainkig fennmaradt, bár az idősebb gazdák fájlatják, hogy a fiatalok nem érzik annyira szívügyüknek a legelők felügyeletét, nem megtiszteltetésként, hanem teherként viszonyulnak e tisztséghez.

Ami az ökröt illeti, nem találok rá speciálisan jellemző betegséggel. A tehénnél felsorolt betegségek támadták meg az ökröt is.

Az ökörnek szánt bikaborjat, két-háromhetes korában herélték ki. A műtétet a megkérdezettek emlékezete szerint **meskáróló**²¹³ végezte, aki

²¹¹ **Csiszár Árpád:** *Az ökörtartás a szatmár-beregi kisparasztság életében.* In: A beregi népelet. Ethnica Kiadás. Debrecen, 1998. 192-213.; **Bodó Sándor:** *A magyar paraszti termelés igaerejének története.* Debrecen, 1990.

²¹² **Tilalmas:** olyan jó minőségű legelő, melyet csak a munkába fogott jószág legelhet.

²¹³ **Szadvari-Bahtin-Dudás-Kirilenko-Szabó-Csonka-Csuma:** *Veterinarna medicina ...op.cit.* 8.

Tiszapéterfalváról vagy Nagyszőlősről járt be a falvakba. Ideálisnak tartották a beavatkozásra a tavaszt, aminek racionális magyarázatát adták. *Akko még nincs olyan meleg, meg a légy se köpi.* (**Bocskor D.** - *Akli*) Igába hároméves korában fogták be az ökröt. Az ökör jellemzésekor általánosan megemlítették azt, hogy a kiherélt állat nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb mint a bika, magasabbra nő, a csontozata erősebb, munkabírása nagyobb. De azért számtalan baj leselkedett az ökörré is.

Ha baj vót a jószágga, a gujás mingyá üzent haza. Ecce nekünk is vót úgy. Mer nekünk két legelőjog vót. Vót nekünk két szép tinó ökör. Kinn háltak, oszt még hideg vót, május. És kövér, két kövér tinó vót. A faggyú ráfagyott a belekre, úgy, hogy belepusztult. Mintha most is látnám, apám hogy sírt. (**Múté B.** - *Nevetlenfalu*) A tragédia okát a gazda tehát abban látta, hogy a kövér ökreinek beleire ráfagyott a faggyú, a zsír, s ez az emésztést megakadályozva, pusztulásukhoz vezetett.

Gulyás ügyelt fel az ökrökre tavasztól ősziig. Ez a felügyelet azt jelentette, hogy a jószág a legelőn is éjszakázott. A gulyás, és általában a családja, szinte teljesen el volt különítve a falutól. Háza vagy a legelőn volt, vagy a falu szélén. Őt, mint az állatgyógyászat szakemberét, mint tudományos embert tartották számon. Íme néhány példa a gulyás mágikus tudásával kapcsolatban.

Az én apósom gujás vót. Kinn vótunk mi is valameddig, kinn laktunk a mezőn. Oszt miko jött az a szent György, az ojan boszorkányos éccaka, előtte ű mindég etűnt. De nem tuttuk mijér. Eccer oszt emonta. Ű ojanakor fement az erdőbe gombát szedni, Az arдай erdőbe. Én nem tudom hun tanált ijen korán gombát, de ű így monta. De még miko ment befele az erdőbe, le kellett vetkezni tiszta pucérra. Így pucéron kellett szedni a gombát. És miko mekszette aszt a gombát, akkor jött haza. Aszt a gombát megégették és heletették egy valamijen fazékba, és annak a gombának a füstyivel keresztülfüstölte, vagy na izé körűfüstölte aszt a szabadon háló guját. Akko oszt az

*nem ment sehova éccaka. (Szármái I. – Nevetlenfalu)*²¹⁴

*Én mindég itt laktam a templom mellett. Hát oszt má gyanús vót nekem, hogy szent György előtt a gujás mindég vitt a templombul tömjént. De má mondom én eszt meglesem. Oszt miko evitte, utánna is mentem. Úgy mentem utánna, hogy ne vegyen észre. Eccer oszt látom, hogy hozza a tömjént oszt füstöli körűfele a csordát. Én odamentem. Mer én nem féltem. Na mondom: most mongya meg mit csinál, mer én nem tudom mit csinállok. Ű erre, arra, de oszt megmonta. Azér csinálta, hogy megvarázsojja a jószágot, oszt ne... na, hogy ne mennyenek sehova se. (Fudella J. – Nevetlenfalu)*²¹⁵

Vót itt egy ojan gujás, az öreg Hajduk, hogy csak leszúrta a bottyát és rátette a kalapját, a marha nem ment sehova se egész nap. (Máté B. - Nevetlenfalu)

Az ökrrel kapcsolatos gyógyító eljárásokat természetesen csak a valahai ökrösgazdáktól sikerült lejegyeznem. Ma már Kárpátalján nem tartanak ökröt. Az általam megismert falvakból kb. az 50-es évek végén szűnt meg véglegesen az ökörtartás.

²¹⁴ **Gunda Béla:** „A füstölés, körbejárás gyakori Erdély pásztorainál. A század elején több vidéken (Gyergyó, Lapos völgye, Szilágyság) mielőtt a pásztor kezére adták volna az állatokat, az asszony meztelenül megkerüli őket. A meztelenség a néphit szerint elriaszt.” **Gunda Béla:** *Mágikus ...op. cit.* 61.

²¹⁵ **Gunda Béla:** „...egybetartja a nyáját a mágikus kör, amely nem más, mint valamiféle láthatatlan akol, amelyből nem lehet kitörni, de tolvaj, farkas, rossz szellem, betegség sem érheti el a jószágot.” **Gunda Béla:** *Mágikus... op. cit.* 60.

VI. 2. A ló gyógyítása és babonás hiedelmei

A gazdák visszaemlékezései szerint *Kárpátalja* síkvidékein Trianonig leginkább nagy testű, hidegvérű lovakat tartottak. *Régen nállunk is ojan nagy lovak vótak, mint most, ha átmegyünk Magyarországra. Aszt is szoktuk mondani valakire hogyha ojan nagy, vastag lábú, hogy ojan, mint a muraközi lú. (Juhász E. - Akli)*

A hegyvidéken viszont a kis termetű, *hucul lovat*²¹⁶ tenyésztették. Napjainkban az alföldi részen a két faj nagyarányú keveredése, míg a hegyvidéken továbbra is a hucul tájfajta jellemző.

A lovak száma az általam vizsgált mikrorégióban a tehén- és ökör állományhoz viszonyítva elenyészően csekély volt.²¹⁷ Ez talán azzal magyarázható, hogy a ló igényes állat és drága, valamint azzal, hogy az ökör sokkal nagyobb munkabírású és igénytelenebb igásállat volt, tehát tartása sokkal ésszerűbbnek bizonyult. Csak a módosabbak engedhették meg maguknak egy-egy pár ló tartását. Bár a világban a gépek felváltják az igavonó állatokat, vidékünkön éppen az elmúlt évtizedben növekedett a falvak lóállománya. A földek magánkézbe kerülése után egyre többen próbálkoznak földművelésből eltartani családjukat. Mivel az ehhez szükséges gépeket anyagi okok miatt nem tudják megvásárolni, ezért az évszázadok óta bevált eszközre:

²¹⁶ **Thiringer Vilmos:** „*A Kárpátaljával az anyaországhoz vizsakerült turjaremetei ménésben tisztavérű huzultenyésztés folyik. Ennek az értékes ősi hegyi lófajtának a hazája a Kárpátok végtelen erdőségeivel borított hegyvidéke, ahol a járhatatlan erdei utakon és szakadékokban való járás a rohanó hegyi patakok medrén való átkelés és a hegyekbe való feljutás más lófajtával meg sem kísérelhet.*” **Thiringer Vilmos:** *Magyarország lótenyésztése.* In: **Beke László** (szerk.): *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai.* 1941. 32.; **Bonkáló Sándor:** „*A kis hucul ló (huculik) igen erős, kitartó és munkabíró. Ételenszomján 12 órán keresztül egyforma teljesítményre képes, amit a világháborúban a katonai szakértők is megállapítottak.*” **Bonkáló Sándor:** *A rutének...op. cit.* 68.; Szerencsére Kárpátalján napjainkban is újra felértékelik a hucul lovat. A helyi sajtóban is egyre többször olvashatunk e *kárpátikumról.* Lásd pl.: **Kovács Elemér:** *A türelmes hucul ló.* In: *Bereginfo.* 2003. május 12-18. 7. évf. 19. sz. Beregszász, 6.

²¹⁷ „*A megyei mezőgazdasági főosztály állattenyésztési osztályának adatai szerint Kárpátalján jelenleg 14100 lovat tartanak nyilván. Ebből 1681 tartozik különféle mezőgazdasági vállalkozásokhoz, a lakosság jelenleg 12439 lóval rendelkezik.*” **Baráth - Schuller-Popovics:** *Drága táltosok.* In: *Kárpátalja* III. évf. 17. (119.) sz. 2003. április 25. Ungvár, 4.

lóerőre hagyatkoznak. A régi és az új lovasgazdától vettem át tapasztalataikat a lovak hagyományos gyógyításáról.

Patkolással járó bajok - a legtöbb probléma lovak esetében talán vasaláskor történt. Szinte állandóan ott éreztem a levegőben a feszültséget a kovács és a lovasgazdák között. Ezt egy tipikus esettel szemléltetem.

Na meg én hogy jártam. Evittem a lovat a kovácshoz, de nagyon sijtettem. A kovács meg részeg vót. Ű meg verte, verte, de nem tulta, hova veri, nem jött ki ódalt a szeg, mer annak ki ke jönni. Belevert az elevenbe. Mekkapt a lú a lábát, de hát az anékül is kapdossa a lábát. Miko kiindúltam, akkor megsántult egy kicsit a lú. Azut oszt ment, nem sántít. Mire kimentem én a mezőre, nézem má sántít. Mondom, lehet csak közel van a szeg, másnap még jobban sántított. De sajnáltam a patkót levenni, mer ezekke a kovácsokka nehéz fetenni. Este bemegyek én az istállóba, a lábát a lú felemeli, de má lázas. Én tudom, hogy az oszt bele is döglük. Leszettem rulla a patkót. Hát mikor veszem az egyik szeget, egy jó két ujjnyi véres gennyes vót. Má neki telt. Én tettem bele abba a jukba egy kis kékkút. Az a csunyaság oszt kifokatt neki a körömházná. Még most is láccik, de má kezd lenőlni. Egy év múlva az oszt neki le fog menni tejjesen. (Csúri L. - Nevetlenfalú)

Ez a történet is jól szemlélteti, hogy egyes gazdáknál, bár nem saját tulajdonuk már a jószág, hanem a kolhozé, mégis benne él az állat iránti aggodás ősi ösztöne. A kolhoz kovácsa viszont, aki fiatal ember, ezt már nem érzékeli. Lelketlen tárgyakként kezeli a lovakat, akiket kénytelen megpatkolni.

Keh - Érdekes véleményt állapítottak meg a kehről. Olyan betegségnek tartják, amelyen minden lónak át kell esnie csikó korában. Ismertető jelei: a ló orrából vizes nyálka folyik, a nyakánál a mirigyek megduzzadnak, majd szerencsés esetben néhány nap múlva kifakadnak. Említették azonban, hogy van makacs lefolyású keh is, mely ellepi az állat egész testét, s bele is pusztulhat.

Amék lú azon átesik, az többet nem kapja meg. De sokszor van úgy, hogy belepusztul. A keh az a lú torkába van. És aszt feköhögi. Aszt nem lehet gyógyítani, annak magátul kell, hogy kipucológgyon. (Bocskor D. - Öregakli)

Bár gyógymódját nem ismerték, a tapasztalatra hivatkozva felhívták a figyelmemet arra, ha a beteg lovat istállóban, száraz takarmányon tartják, akkor a keh szimptomái felerősödnek, ha azonban friss levegőn, zöld takarmányon tartják, ez pozitív hatással van a lóra, sőt rövid ideig a tüneteket is megszüntetheti. Persze a kehes ló munkabírása a betegség kifejlődésével egyenes arányban csökken.

Bélcsavarodás, csömör - A ló emésztési zavarait nehezen emészthető, fagyos, penészes, romlott takarmány okozhatja, illetve az, ha valamiből túleszi magát. Úgy tartják, hogy a ló nem fúvódik fel, ha túleszi magát, hanem bélcsavarodást kap. Ilyenkor csutakolással, dörzsölgetéssel próbálnak rajta segíteni. A megfigyelésen alapuló paraszti logika érvényesül az alábbi történetben.

Nekem vót eccer egy lovam. Nagyon beteg lett. De az beleállt a lábába. Nem bírt felállni. Mi aszt agyonütöttük. De miko megnéztem a bélit, az össze vót csavarodva. Tejjesen, má nem lehetett vóna rajta segíteni. (Bence S. - Batár) Általánosan találkoztam azzal a hiedelemmel, hogy ló esetében a több betegség, mint például a bélbetegségek, lábfájdalmat okoznak. E megfigyelést valószínűleg az indokolja, hogy a ló ilyenkor leesik a lábáról, lefekszik, nem bír felállni.

Fog - A ló fogának kihúzására, melyet a kovács végzett, csak olyan esetben került sor, ha az állat foga meglazult. Ez megtörtént olyankor, ha pl. a síkos úton elesett. De az ilyet ritka esetnek tartották. *Még vót ojan, hogy a kovács kihúszta a lúnak a fogát. Avval a nagy fogóval, amivel a körmit vákta. Kitátották a száját, vasat duktak bele, kipeckelték és kihúszták. De már aszt a lovat nem tartották sokáig. Már aszt a gazda menekítette efele a hásztul. Elatta a cigányoknak. (Bence S. - Batár)*

Csukcsömör - A gondatlan gazda lova szenved e betegségben *A lúnak a patáján felül van az a behajlás. Na ott oszt miko sár van, begyül az a sár. Az nagyon kieszi. Ha nem pucojja állandóan az ember. Mer a lú az mekköveteli a tisztaságot. Ha meg má kiette a sár, aszt avval a fonnyadó zsírjával kentem be neki. Attul meggyógyult. (Fancsiki B. - Neveltenfalú)*

Tüdőgyulladás -Hüléstől, iszapos vagy penészes takarmánytól kapja meg a ló. Ilyenkor kedvetlen, le nem fekszik, hanem folytonosan áll, felmegy a láza, a szeme elvörösödik, és gyakran köhög.

Van ojan is, hogy a lúnak tüdőgyulladása van. Mint az embernek. Csak az a baj, hogy az a lú nem tudja megmondani. Aszt egy rendes gazdának látni ke. Ijenkor az a lú kedvetlen, lázas, szinte ég elfele, van ojan, hogy kirázza a hideg, izzad. Az ijet be ke vinni az istállóba, jól lealmozni neki, még egy pokrócot is rá lehet teríteni. De vizet, ha adunk annak, csak longyos vizet szabad adni. Régen nem tuttuk másképp. Máma má ehíjjuk az állatorvast, az ad neki inekcijót. (Fancsiki B. - Nevetlenfalu)

A tüdőgyulladást és a kehet gyakran nem tudták világosan elhatárolni.

Vizeletválasztási problémák - Rendszerint a hím vagy a herélt lovaknál fordul elő, kancáknál ritkaság. Az ilyen állat vizelési ingert érezve gyakran erőlködik, mégsem tud vizelni.²¹⁸ Veszélyes kórként tartják számon. „Amikor az a lú nem tud vizelni, az má nagy baj. Ojankor csak erőlködik, de nem megy.” (Csüri L. - Nevetlenfalu) Gyógymódként a húgycső irritálásával próbálkoznak. Meghámozott, besózott vöröshagymát dugnak bele. Ez a módszer ma is használatos, magam is többször szemtanúja voltam alkalmazásának. 2002. januárjában saját lovunknál is alkalmaztuk, de sajnos nem sok sikerrel. (Saját tapasztalat)

Lótartással kapcsolatos hiedelmek - szerintem a lóállomány csekély számával magyarázható, hogy a lovakhoz fűződő hiedelemanyag szegény. Csupán egy használható adatot sikerült lejegyeznem.

Édesapám magyarászta, hogy mikor ellett a lú, akkor verték egy vesszővel. Hogy könnyebben ejjen. De ojan vesszőve tudod, nem akármijenne. Ojan vesszőve, améket éjjélkor kellett tanálni ojan hejen, ahun kígyó meg béka verekedett. Úgy monták: fújták a követ. Oszta ha ijet látott valaki, akko egy vesszőve közzéjük kellett csapni. Nem kellett félni. Azut oszt a vessző ojan

²¹⁸ Cs. Pócs Éva: „Ha a ló vizelete eláll, eleven csomó segítségével indítják meg (Kiskunlacházán, Kiskunhegyesen eleven csomó, Mezőhegyesen eleven görcs, Öcsényben eleven büttök). Pócs Éva: Kötés és oldás...op. cit. 585.

varázslatos lett, hogy segített az ellésbe. Meg kellett vele csapdosni a kancát.
(**Máté B.** - *Nevellenfalu*)²¹⁹

A történet sajátossága, hogy a megnevezett lakos itt nem a néprajzi szakirodalomban ismert kígyókőről tesz említést, hanem az ugyanolyan szituációban (kígyó és béka verekedésének színhelyén) található vesszőről.

²¹⁹ A kígyókőről szóló néprajzi szakirodalom igen gazdag. **Nemes Mihály:** *A rutén néphit köréből.* Ethn. XII. 1901. 356.; **Punykó Mária** gyűjtéséből is kiderül, hogy Beregújfaluban is ismert ez a motívum, de ott általános gyógyszerként használják a kígyókövet. "...*De ha száz csuszó nem vót, egy se! És ugy fujták a követ. Csak amyi eszem nem,vót, azut monta anyám, hogy aztat nekem meg kellett várni, és mikor elmentek a csuszók, elvinni, és ez olyan orvosság, hogy kelés vagy bármilyen ilyesmi van akárkin, vagy a szeme fáj, megkerakitette vón, és na az használt vóna. Nagy orvosság vót.,* **Punykó Mária:** *Tűzoltó nagymadár...* op.cit. 282.

VI. 3. A juh hagyományos gyógymódjai

A hagyományos juhtartás nem volt jellemző a vizsgált falvak egyikében sem, mivel e települések *Kárpátalja* síkvidékén terülnek el. A gazdák racionális magyarázatát adták ennek, mikor azt bizonyították, hogy a bőventermő síkvidéki földeken nem ésszerű a juhtartás.²²⁰

A kolhozosítás előtt két módos zsidó család tartott juhokat, *Veiszek* és *Róthék*, valamint a kisbirtokos *Hadadyk* és a *Szírmaik*. E családok juhállománya sem volt azonban nagy. Fő céljuk a gyapjútermelés volt, ezért a jobb minőségű, finom vékony szálú gyapjat adó merinói²²¹ juhot tenyésztették.

A juhász nem helyből került ki, hanem a hegyvidékről hozattak hozzáértő egyéneket, akiket felfogadtak. E néhány juhászcsalád itt is telepedett le. A falvak lakossága, kivéve a hegyvidékről betelepített *Újaklit*, nem ismerte tehát a juhtartás hagyományos módszereit, eszközeit. *Újakli* ruszin lakossága, bár eredeti lakóhelyéről magával hozta e hagyományt, mégsem folytatta. Ma is nosztalgiával emlegetik azt, mikor az év bizonyos szakaszaiban lejöttek a hegyvidékről a ruszin juhászok „*brinzái*” árulni.

A kolhoz idején felsőbb szervek parancsára, nagyüzembe vezették be a juhtenyésztést, már helybeli juhászok közreműködésével, akik az akkorra már teljesen gyökeret vert *bekerült* juhászoktól megtanulták a mesterséget. A cél itt is a gyapjú nyérése volt, a juhtej feldolgozásának technikáját csak egy-két

²²⁰ **Tivadar Mihajló** ír arról milyen fontos szerepet játszott a hegyvidék gazdaságában évszázadok óta a juhtartás. **Tivadar Mihajló:** *Tradicijne szkotarsztva...op. cit.* 74-77.; Lásd még: **Timár Pál:** „*Máramaros megyében csak a közönséges magyar juh tenyészik. Nyaralása a községi nyomáson, de leginkább a havasokon van. Téli tartása a legkezdetelegesebb....*” **Timár Pál:** *Mezőgazdaság.* In: **S. Benedek András** (szerk.): *Máramaros megye. Honismereti írások a Monarchia korából.* Reprint. Hatodik Sip Alapítvány. Mandátum Kiadó. Budapest-Beregszász, 1997. 41.

²²¹ **Tivadar Mihajló** Kárpátalján három jellemző juhajtást különböztet meg: közönséges juh, rackát és merinóit. Utal arra, hogy a 20. század első évtizedeiben a nagybaktai kísérleti állomáson (Beregszász mellett található) megpróbálták karakül juhokat tenyésztetni, de nem jártak sikerrel. **Tivadar Mihajló:** *Tradicijne szkotarsztva...op. cit.* 82-84.; Lásd még: **Schandl József:** „*A Kárpátalján és Erdélyben domináló rackának nemesítése, gyapjútermelésének növelése és finomítása igen csak hálás feladat lenne.*” **Schandl József:** *Magyarország gyapjútermelése.* In: **Beke László** (szerk.): *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai.* Budapest, 1941. 34.

juhász sajátította el azért, hogy családja számára különlegességként készítsen brinzát, de ez egyáltalán nem volt jellemző.

A juhnyírás fortélyait is megtanulták, s végül már *Nevetlenfaluból* is jártak *Oroszországba* juhot nyírni, ahol egy-egy szezon alkalmával rövid idő alatt megkereshették itthoni évi keresetüket. Jelenleg *Svájcba*, illetve *Spanyolországba* járnak többen, három vagy hathónapos időközökre nyírni.

Adatfeltáró munkám időpontjában már nem tartottak az általam vizsgált településeken juhot, ezért a még élő öreg juhászok tapasztalatára hagyatkozhattam.

Kergesség²²² A kergesség gyógyításáról szkeptikusan beszéltek maguk a juhászok is. Bár volt, aki végzett koponyalékelést. Ezt az ősi módszert a következőképp végezte az idős **Borcsik János**:

Vót ojan, hogy kering, keringős. Az agyán vót neki egy hójag. Az agyon. És ha sikerült azt a hójagot levenni onnét, akko megmaratt. De az ritka eset vót, hogy megmaraggyon. Mi foglalkosztunk avval is, hogy operáltunk. Aszt mi tuttuk már, hun van a hójag. Például: hogyha jobbra fordult az a jószág, akkor mi tuttuk, hogy az a jobb ódalon fekszik, és ha barra fordult az a keringős ju, akko mi tuttuk, hogy a bal ódalon van az. Mi egy rendes kesse kiváctunk egy picit darabot a fejen. Mi má asztat tuttuk. Ha sikerült és levettük aszt a kis hójagot onnat, és akkor aszt a kis csont darabot visszatettük szépen. Akko levarrtuk.. egy ojan etyszerű anyaggal, oda levarrtuk a gyílapjuhoz. Úgy levarrtuk, hogy az levegőt ne kapjon. ... És ott állott addig az idejig, ameddig az vissza nem forrt oda. (Borcsik J. - Nevetlenfalu)

A következő történetet az *Újaskliban* élő **Kovács István** mondta el, aki több évtizedig volt az öt község állatorvosa. *Nekem elmonták a régi juhászok, hogy kel csinálni. De én eszt nem engettem, és nem is csináltam. Miko jött az a kergesség, tapogatták kifele a fejit. Kitapogatták a fejit, hun a puha. És akkor*

²²² „Juhpásztoraink kitűnő gyógyító emberek is voltak, nemcsak a heréléshez értettek, hanem tudományukban maradt fenn napjainkig a koponyalékelés eljárása. A kerge birka koponyáját egyszerűen bicskával lékelik meg s szedik ki agyvelőjéből a kórokozó férget. Gyógytudományuk minden területen híres.” **László Gyula**: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944. 333. Lásd még: **Luby Margit**: *Fogyó legelőkön....op cit.* 204.; **Dám László**: *A magyar népi állattartás és pásztorkodás*. Debrecen, 1995. 77.

ott megnyírták. Kékkővel bekenték, mer nekijek nem vót más. Azon a hejen kivágták, aszt a hójagot, aszt a keringős hójagot ottan kiengették. Vót amék sikeres is vót, de vót amék nem. (**Kovács I. - Újakli**) **Kovács István** mint hivatalos állatorvos, nem ítéli el a népi gyógymódokat az állatgyógyászatban. Elismeri egyes gyógyítók szakértelmét és tiszteli őket. Bizonyos gyógymódokat, főleg az empirián alapuló racionális módszereket maga is alkalmazza. A mágikus módszerekkel szemben vannak fenntartásai, de nem ítéli el azokat egyértelműen.

Betegségmegelőző hiedelemként ismerik még npjainkban is azt, hogy az étkezések idején az asztaltól csak azon az oldalon szabad kijönni, ahonnan beültek, mert különben sok lesz a keringős juh.

Szörféreg²²³ E betegséget úgy képzelik el, hogy a juh tüdejét apró férgek támadják meg, s azok irritálják az állandó köhögést. Gyógymódként említették a kékkővel összekevert só nyalatását, de volt, aki házilag főzött pálinkával itatta a jószágot.

Giliszta A nem rendesen gyarapodó, gyakran köhögő állatnál gilisztát állapítottak meg. Ellenszereként egy kukoricaszemnyi kékkövet nyelettek az állattal.

*Attul a kis kékkűtül elpusztult az a giliszta. Mi má láttuk a piszkába, hogy jön ki. (Borcsik J. - Nevetlenfalu)*²²⁴

Sántaság Helyileg **büdössántának** nevezik. Okát abban látják, hogy a rendetlen gazda nem vágja le időben az állat körmét, s az így felgyülemlett piszoktól gennyes gyulladás lép fel, amely ha elhanyagolják, az állat pusztulását is okozhatja. **Borcsik János** tapasztalt olyan esetet, mikor az ő nyájába is került véletlenül büdössánta. De azt kihangsúlyozta, hogy véletlenül

²²³ „Jószágnak is gyakori betegsége a féreg. „Szörféreg”: mikor tavasszal kimegy a jószág, a bőre alatt van bogár.” **Oláh Andor: Újhold...op. cit.** 151.

²²⁴ **Tivadar Mihajló** a Rahó környéki juhászokról írja, hogy azok „élő szörnek” nevezték a gilisztát. Tapasztalatuk szerint a juhok a kutya bélsarában lévő élősködőktől fertőződtek meg. Ezért első lépésként a kutyát gyógyították. Néhány napig éhgyomorra egy-egy kanál mézet adtak a juhok hűségees örzőjének. A fertőzött juhokat viszont már nagyon nehéz volt kigyógyítani, ezért a legközelebbi adandó alkalommal, általában ősszel, kiselejtezték és eladták. **Tivadar Mihajló: Tradicijne szkotarsztva...op. cit.** 369.

ott megnyírták. Kékkővel bekenték, mer nekijek nem vót más. Azon a hejen kivágták, aszt a hójagot, aszt a keringős hójagot ottan kiengették. Vót amék sikeres is vót, de vót amék nem. (Kovács I. - Újakli) **Kovács István** mint hivatalos állatorvos, nem ítéli el a népi gyógymódokat az állatgyógyászatban. Elismeri egyes gyógyítók szakértelmét és tiszteli őket. Bizonyos gyógymódokat, főleg az empirián alapuló racionális módszereket maga is alkalmazza. A mágikus módszerekkel szemben vannak fenntartásai, de nem ítéli el azokat egyértelműen.

Betegségmegelőző hiedelemként ismerik még npjainkban is azt, hogy az étkezések idején az asztaltól csak azon az oldalon szabad kijönni, ahonnan beültek, mert különben sok lesz a keringős juh.

Szörféreg²²³ E betegséget úgy képzelik el, hogy a juh tüdejét apró férgek támadják meg, s azok irritálják az állandó köhögést. Gyógymódként említették a kékkővel összekevert só nyalatását, de volt, aki házilag főzött pálinkával itatta a jószágot.

Giliszta A nem rendesen gyarapodó, gyakran köhögő állatnál gilisztát állapítottak meg. Ellenszereként egy kukoricaszemnyi kékkövet nyellettek az állattal.

*Attul a kis kékkűtül elpusztult az a giliszta. Mi má láttuk a piszkába, hogy jön ki. (Borcsik J. - Nevetlenfalu)*²²⁴

Sántaság Helyileg **büdössántának** nevezik. Okát abban látják, hogy a rendetlen gazda nem vágja le időben az állat körmét, s az így felgyülemlett piszoktól gennyes gyulladás lép fel, amely ha elhanyagolják, az állat pusztulását is okozhatja. **Borcsik János** tapasztalt olyan esetet, mikor az ő nyájába is került véletlenül büdössánta. De azt kihangsúlyozta, hogy véletlenül

²²³ „Jószágnak is gyakori betegsége a féreg. „Szörféreg”: mikor tavasszal kimegy a jószág, a bőre alatt van bogár.” **Oláh Andor: Újhold...op. cit.** 151.

²²⁴ **Tivadar Mihajló** a Rahó környéki juhászokról írja, hogy azok „élő szőrnek” nevezték a gilisztát. Tapasztalatuk szerint a juhok a kutya bélsarában lévő élősködőktől fertőződtek meg. Ezért első lépésként a kutyát gyógyították. Néhány napig éhgyomorra egy-egy kanál mézet adtak a juhok húséges őrzőjének. A fertőzött juhokat viszont már nagyon nehéz volt kigyógyítani, ezért a legközelebbi adandó alkalommal, általában ősszel, kiselejtezték és eladták. **Tivadar Mihajló: Tradicijne szkotarsztva...op. cit.** 369.

hozták oda, nem nála betegedett meg. Büszkén emlegette, hogy gondos ápolással sikerült meggyógyítania az állatot.

Nekem behosztak, az én csoportomba kettőt. És én észrevettem asztat, hogy hát az nem jól van. Sehogy se. Me hát mongyuk nálam ijen nem vót. Én arra vigyásztam. Én napirenden aszt nésztem, hogy az nekem nem teccik. Elébb biccenteni kezdett valahogy, ide-oda. És én megfogtam aszt a jószágot, és észrevettem, hogy ennek nem jól van a körme. Körömtül adódik ez elő. Belűrű. Leváktam a körme hegyit. Lepucoltam. De még akko se. Nem teccik, sántít. Mijér sántít? Én akkor még lejjebb vágtam. És leváktam a körmit addig, ameddig vér nem jött belőlle. És akko vettem észre, hogy itt nagy baj van. Ott má gennyes vót a köröm belül. És én akko mentem tovább. Szettem aszta a körmöt lefele addig, ameddig én elevent nem értem. Én aszt oszt letakarítottam, lepucoltam illedelmesen. Habár nehéz vót aszt a jószágnak kibírni. De muszáj vót. (Borcsik J. - Nevetlenfalu)

A továbbiakban, az állatgyógyászatban szinte panáceként használt kékkű (Cuprum sulficum; Rézgálic) tejeles keverékét kente az eleven sebre, egy ronggyal körbekötötte, bocskort varrt rá rossz bőrből, és e procedura után az állat néhány nap múlva lábra tudott állni.²²⁵

Törés - Törés esetén általában nem foglalkoztak az állat lábának gyógyításával. Ha néhány napos fiatal bárány járt szerencsétlenül, azt két bot között sínbe tették, arra hivatkozva, hogy az ijennek még gyenge a csontya, hamar összeforr. De felnőtt állat esetén kirívó esetnek számított a gyógykezelés. Azért erre is van példa:

Vót nekem a nyájba egy rettenetes kos. Több vót egy mázsátul. Egy apaállat. A meg beleugrott a berenába. Becsuszott a berena közzé neki a lába és eltört a sípcsonya. Egy drága apaállat. Gyorsan egy darab deszkát vettünk, egy rövid léckát. Eligazítottuk a csontot ami e vót törve, mer hát el vót törvel, mer csak úgy csüngött a lába. És akkor mi aszt deszka közzé raktuk. Még madzaggal körülcsavartuk. Aszt még egy rongya betekertük és egy madzaggal

²²⁵ Luby Margit is többek között a kékköves tejfölt említette a bűdössántóság gyógymódjaként. Luby Margit: *Fogyó legelőkön...op. cit.* 207-208.

hozták oda, nem nála betegedett meg. Büszkén emlegette, hogy gondos ápolással sikerült meggyógyítania az állatot.

Nekem behoztak, az én csoportomba kettőt. És én észrevettem asztat, hogy hát az nem jól van. Sehoty se. Me hát mongyuk nálam ijen nem vót. Én arra vigyáztam. Én napirenden aszt nésztem, hogy az nekem nem teccik. Elébb biccenteni kezdett valahogy, ide-oda. És én megfogtam aszt a jószágot, és észrevettem, hogy ennek nem jól van a körme. Körömtül adódik ez elő. Belűrű. Leváktam a körme hegyit. Lepucoltam. De még akko se. Nem teccik, sántít. Mijér sántít? Én akkor még lejjebb vágtam. És leváktam a körmit addig, ameddig vér nem jött belőlle. És akko vettem észre, hogy itt nagy baj van. Ott má gennyes vót a köröm belül. És én akko mentem tovább. Szettem aszta a körmöt lefele addig, ameddig én elevent nem értem. Én aszt oszt letakarítottam, lepucoltam illedelmesen. Habár nehéz vót aszt a jószágnak kibírni. De muszáj vót. (Borcsik J. - Nevetlenfalu)

A továbbiakban, az állatgyógyászatban szinte panáceként használt kékkű (Cuprum sulficum; Rézgálic) tejeles keverékét kente az eleven sebre, egy ronggyal körbekötötte, bocskort varrt rá rossz bőrökből, és e procedura után az állat néhány nap múlva lábra tudott állni.²²⁵

Törés - Törés esetén általában nem foglalkoztak az állat lábának gyógyításával. Ha néhány napos fiatal bárány járt szerencsétlenül, azt két bot között sínbe tették, arra hivatkozva, hogy az *ijennek még gyenge a csontya, hamar összeforr.* De felnőtt állat esetén kirívó esetnek számított a gyógykezelés. Azért erre is van példa:

Vót nekem a nyájba egy rettenetes kos. Több vót egy mázsátul. Egy apaállat. A meg beleugrott a berenába. Becsuszott a berena közzé neki a lába és eltört a sípcsonya. Egy drága apaállat. Gyorsan egy darab deszkát vettünk, egy rövid léckát. Eligazítottuk a csontot ami e vót törve, mer hát el vót törvel, mer csak úgy csüngött a lába. És akkor mi aszt deszka közzé raktuk. Még madzaggal körülcsavartuk. Aszt még egy rongya betekertük és egy madzaggal

²²⁵ **Luby Margit** is többek között a kékköves tejfölt említette a bűdössántaság gyógy módjaként. **Luby Margit: Fogzó legelőkön...op. cit.** 207-208.

körbekötöttük. És az úgy vót egy jó hónapig. Akko kibontottuk, és annak semmi baja nem lett tovább. (Borcsik J. - Nevetlenfalu)²²⁶

Kullancs - A kullancs nem okozott a juhásznak nagy fejtörést. Ha észrevette az állatban, általában farka tövében, hasa alatt bújt meg, petróleummal bekente.

Rüh²²⁷ - A rühöt is szégyenletes betegségnek tartották. A rosszul gondozott, piszkos állat jellemzője volt. Ha azonban minden elővigyázatosság ellenére is észlelték, tejfeles kékkővel, vagy terpentinnel kenték be a beteg állat testét. A későbbiekben és ma is használt gyógyszer rüh ellen a kreolin, melyet a nagyszülősi állatpatikában szereznek be.

Idősebb juhászok hallottak olyan esetet, mikor valaki szánt szándékkal fertőzte meg a másik nyáját.

Hallottam ojat, hogy a rihet átvitték a másik nyájba. A ritül ojan a jószág, mintha cserepes vón a bőre. Asztat szépen lekaparták, összekeverték egy kis sóval és eszörták a gyepre. A ju ugyi szereti a sót, az futott rá. Az aszt fenyalta egy szálíg. Az meg is kapta. És az belürü jött ki. Az még rosszabb. Vótak ijen emberek is, de nem itt minállunk. (Nagy P - Nevetlenfalu)
Általánosan elfogadott hiedelem a térségben, hogy mind az ember, mind az állat esetében, a bőrön külsőleg jelentkező betegségek pl. himlő, rüh, a belső szerveket is megtámadják, azokon ugyanúgy jelentkeznek. Többször hallottam azt a megállapítást, hogy nem is a bőrön látható jegyek a veszélyesek, hanem a belső szerveket megtámadók, a láthatatlanok.

Himlő - nagyon félték e betegségtől, s tisztában voltak vele, hogy ragályos. A himlős juh eleinte magas lázt kap, azután 3-4 nap múlva az állat bőrén kiütések, hegesedések jelennek meg. Szájából és szeméből nyálka folyik.

²²⁶ Kárpátalja hegyvidékein a juhok töréseit ecetes vízben lágyított agyaggal burkolták, majd két lécz közé téve, ronggyal betekerték. Míg meg nem gyógyult, naponta vízzel öntözték a lábat, hogy az agyag ki ne száradjon. Az agyag használatát azzal magyarázták, hogy az leszívja a lázat, megakadályozza a gyulladás továbbterjedését. *Meszjacoszlov na 1906 god.* - Ungvár (Uzsgorod), 1905. 96-97.

²²⁷ "Egyszerűen orvosolták azt a birkát, amelyiknek megkeményedett a bőre- bekenték rühzsírral. A rühzsír készítésének titkát a juhászok egymásnak adták át, és nem szívesen árulták el a kívülállónak." **Hoppál Mihály – Törő László: A népi állatgyógyászatról...op. cit. 54**

körbekötöttük. És az úgy vót egy jó hónapig. Akko kibontottuk, és annak semmi baja nem lett tovább. (Borcsik J. - Nevetlenfalu)²²⁶

Kullancs - A kullancs nem okozott a juhásznak nagy fejtörést. Ha észrevette az állatban, általában farka tövében, hasa alatt bújt meg, petróleummal bekente.

Rüh²²⁷ - A rühöt is szégyenletes betegségnak tartották. A rosszul gondozott, piszkos állat jellemzője volt. Ha azonban minden elővigyázatosság ellenére is észlelték, tejsavas kékkel, vagy terpentinnel kenték be a beteg állat testét. A későbbiekben és ma is használt gyógyszer rüh ellen a kreolin, melyet a nagyszőlősi állatpatikában szereznek be.

Idősebb juhászok hallottak olyan esetet, mikor valaki szánt szándékkal fertőzte meg a másik nyáját.

Hallottam ojat, hogy a rihet átvitték a másik nyájba. A ritül ojan a jószág, mintha cserepes vón a bőre. Asztat szépen lekaparták, összekeverték egy kis sóval és eszörték a gyepre. A ju ugvi szereti a sót, az futott rá. Az aszt fenyalta egy szálíg. Az meg is kapta. És az belűrű jött ki. Az még rosszabb. Vótak ijén emberek is, de nem itt minállunk. (Nagy P - Nevetlenfalu)
Általánosan elfogadott hiedelem a térségben, hogy mind az ember, mind az állat esetében, a bőrön külsőleg jelentkező betegségek pl. himlő, rüh, a belső szerveket is megtámadják, azokon ugyanúgy jelentkeznek. Többször hallottam azt a megállapítást, hogy nem is a bőrön látható jegyek a veszélyesek, hanem a belső szerveket megtámadók, a láthatatlanok.

Himlő - nagyon félték e betegségtől, s tisztában voltak vele, hogy ragályos. A himlős juh eleinte magas lázat kap, azután 3-4 nap múlva az állat bőrén kiütések, hegesedések jelennek meg. Szájából és szeméből nyálka folyik.

²²⁶ Kárpátalja hegyvidékein a juhok töréseit ecetes vízben lágyított agyaggal burkolták, majd két lécz közé téve, ronggyal betekerték. Míg meg nem gyógyult, naponta vízzel öntözték a lábat, hogy az agyag ki ne száradjon. Az agyag használatát azzal magyarázták, hogy az leszívja a lázat, megakadályozza a gyulladás továbbterjedését. *Meszjacoszlov na 1906 god.* - Ungvár (Uzsgorod), 1905. 96-97.

²²⁷ "Egyszerűen orvosolták azt a birkát, amelyiknek megkeményedett a bőre- bekenték rühzsírral. A rühzsír készítésének titkát a juhászok egymásnak adták át, és nem szívesen árulták el a kívülállónak." **Hoppál Mihály - Törő László: A népi állatgyógyászatról...op. cit.** 54

körbekötöttük. És az úgy vót egy jó hónapig. Akko kibontottuk, és annak semmi baja nem lett tovább. (Borcsik J. - Nevetlenfalu)²²⁶

Kullancs - A kullancs nem okozott a juhásznak nagy fejtörést. Ha észrevette az állatban, általában farka tövében, hasa alatt bújt meg, petróleummal bekente.

Rüh²²⁷ - A rühöt is szégyenletes betegségnak tartották. A rosszul gondozott, piszkos állat jellemzője volt. Ha azonban minden elővigyázatosság ellenére is észlelték, tejsavas kékkővel, vagy terpentinnel kenték be a beteg állat testét. A későbbiekben és ma is használt gyógyszer rüh ellen a kreolin, melyet a nagyszőlősi állatpatikában szereznek be.

Idősebb juhászok hallottak olyan esetet, mikor valaki szánt szándékkal fertőzte meg a másik nyáját.

Hallottam ojat, hogy a rihet átvitték a másik nyájba. A ritül ojan a jószág, mintha cserepes vón a bűre. Asztat szépen lekaparták, összekeverték egy kis sóval és eszörták a gyepre. A ju ugyi szereti a sót, az futott rá. Az aszt fenyalta egy szálíg. Az meg is kapta. És az belűrű jött ki. Az még rosszabb. Vótak ijén emberek is, de nem itt minállunk. (Nagy P - Nevetlenfalu)
Általánosan elfogadott hiedelem a térségben, hogy mind az ember, mind az állat esetében, a bőrön külsőleg jelentkező betegségek pl. himlő, rüh, a belső szerveket is megtámadják, azokon ugyanúgy jelentkeznek. Többször hallottam azt a megállapítást, hogy nem is a bőrön látható jegyek a veszélyesek, hanem a belső szerveket megtámadók, a láthatatlanok.

Himlő - nagyon félték e betegségtől, s tisztában voltak vele, hogy ragályos. A himlős juh eleinte magas lázat kap, azután 3-4 nap múlva az állat bőrén kiütések, hegesedések jelennek meg. Szájából és szeméből nyálka folyik.

²²⁶ Kárpátalja hegyvidékein a juhok töréseit ecetes vízben lágyított agyaggal burkolták, majd két lécz közé téve, ronggyal betekerték. Míg meg nem gyógyult, naponta vízzel öntözték a lábat, hogy az agyag ki ne száradjon. Az agyag használatát azzal magyarázták, hogy az leszívja a lázat, megakadályozza a gyulladás továbbterjedését. *Meszjacoszlov na 1906 god.* - Ungvár (Uzsgorod), 1905. 96-97.

²²⁷ "Egyszerűen orvosolták azt a birkát, amelyiknek megkeményedett a bőre- bekenték rühzsírral. A rühzsír készítésének titkát a juhászok egymásnak adták át, és nem szívesen árulták el a kívülállónak." **Hoppál Mihály – Törő László: A népi állatgyógyászatról...op. cit.** 54

Előfordult az is, hogy himlős vót. Az ragadós betegség vót. Mi aszt ojanko, miko megláttuk, aszt röktön fűbe ütöttük. De aszt mi röktön el is ástuk. Még a kutyának se attuk. Elástuk. Elástuk a Hármás határba. (Nagy P. - Nevetlenfalu)²²⁸

Sebes száj - Ha észlelték, hogy sebes az állat szája, naponta többször belevizeltek.

Vérbetegség - E betegség okát a túlzott jóltápláltsággal, s a szerintük ezzel egyenes arányban álló túl sok vér keletkezésével magyarázták. Gyógymódja hasonlít az embereknel alkalmazott köpölyözéshez, de a módszer itt drasztikusabb.

Példávuł egy jó, szép kishárán szépen fejlődött az annya hasába. Miko mekszületett is szépen szopott, amennyit csak bírt, tej vót ugyi. Felhízott. És ecce csak dűlt efele. Észrevette az ember, hogy mi a hejzet. Foktam a kést, a filit kétfele hasítottam azon az ódalon, amék ódalon láttam, hogy mék ódarra hűz a betegség. Beváktam egész tűjig. Kétfele váktam a filit. Fojt a vér abbú. És én egy kis idő múlva láttam, hogy az a bárán jobban van. Mer egy juhásznak mindenre van ideje, csak arra nincs ideje, hogy valamit csinájjon. (Morvai P. - Batár)²²⁹

Lépfene - Fertőző betegség. Egyes esetekben gutaütésként azonnal végez az állattal, míg máskor több napig kínozza. Étvágát veszti, reszketés fogja el, orrából és szájából bűzös szagú nyálka folyik.

Egyedi kórokozót állapított meg **Borcsik János**. Egy lépfenét mekka az a jószág, ha nagy szárazság, száraz idő bejön. És ű mekka, ha nem iszik kellő időbe. Ez a lépüre megy. Ez a lépüre hat. A szomszástul kapja meg a lépfenét. Eszt má

²²⁸ **Luby Margit** sokat tudó juhásza, Császár Sándor himlőt is oltott. **Luby Margit: Fogyó legelőkön...op. cit.** 202-203. Lásd még: **Dám László: Magyar népi...op. cit.** 77, **Hoppál Mihály és Törő László** a népi állatgyógyászatról írt ismertetőjükben említik: „... himlő ellen pedig a mai értelemben vett védőoltás kezdetleges, de ugyanolyan hatásos módját alkalmazták. Az idősebb pásztorok kis üvegcsében eltették az oltóanyagot, amelyet minden évben megújítottak. Maguk készítette oltótűvel aztán az anyahimlővel beoltott egyetlen birkáról le lehetett oltani két- háromszáz másikat is,„ **Hoppál Mihály –Törő László: A népi állatgyógyászatról...op. cit.** 54.

²²⁹ „gyakori vót a juhászoknál, ha a birka hágyadtnak látszott, hogy eret vágtak rajta, „megvéreztették”. A vér fekete színéből meg tudták állapítani, hogy már beteg az állat.” **Hoppál Mihály – Törő László: A népi állatgyógyászatról...op. cit.** 54.

gyógyítani nem lehet. Eszt csak előlegessen lehet gyógyítani. (**Borcsik J. - Nevetlenfalu**) - Tehát nincs tisztában a lépfene ragályos voltával, de gyógymódját nem ismeri, csupán megelőzőként ajánlja, hogy állandóan igyon a juh.

Métely - Bár azzal nem voltak tisztában, hogy a métely okozója féreg, azt azonban jól megfigyelték, hogy akkor kapja meg az állat, ha iszapos, sáros legelőn legel. A beteg állatra jellemző, hogy elveszti étvágyát, napról-napra fogy, hibat székel, köhög, a végén pedig menthetetlenül elpusztul. A mételyben elpusztult állat levágása és szétdarabolása alapján állapították meg, hogy a betegség az állat máját és tüdejét támadja meg. Ilyenkor e szerveket elásták. **Szirmai István** említette Nevetlenfaluból, hogy az apja bár nem sok sikerrel, de megpróbálkozott a métely gyógyításával. Csípős paprikát kevert házi pálinkába, s abból kb. egy decinyit beleöntött a beteg állatba.

Borcsik János így emlékszik vissza a métely kiváltó okára: *Tavassza ement a hó. Régen aszt montuk, március a nyüzó hónap. Mer akkor már a takarmány is szükibe vót. És akkor ement a hó és maga után hagyta aszt az iszapot. Az úgy néz ki, mintha pókhálós vón az a legelő. Iszapos. Ameddig arra nem jön eső, avval szedi le a jószág. Avval szedi fel a métejt. Aszt nem vón szabad. Ameddig az nem kap, az a legelő esőt, hogy az aszt lemossa. És az a métej meglepi neki a máját, tüdejét. Az ojannal a juhász nem sokat tudott csinálni. Esetlegessen megnyüzni.*²³⁰

Motoszka - Megállapították, hogy rendszerint fiatal állatnál fordul elő. A beteg állat sokat prűszköl, forgolódik, étvágyát veszíti és leromlik. Ilyen esetekben megpróbálják valahogyan kihajtani belőle.

*A motoszkat aszt a legelőn szedi fe. Aszt nem veszi észre az ember, csak má akko, amiko benne van az a jószág. Az orrán keresztű megyen fe az agyára ez a motoszka. Kis féreg forma. Amiko észrevettük, akko szagultattunk vele valami bűdösset: mongyuk dohányt. És valamikor segített. (**Juhász E. - Akli**)*²³¹

²³⁰ **Vajkai Aurél:** *Népi gyógyászat...op. cit. 173.;* **Tivadar Mihajló:** *Tradicijne szkotarsztva...op. cit. 372.*

²³¹ „Császár Sándor eret vág a birka szemén.” **Luby Margit:** *Fogyó legelőkön...op.cit. 209.*

gyógyítani nem lehet. Ezt csak előlegesen lehet gyógyítani. (**Borcsik J. - Nevetlenfalú**) - Tehát nincs tisztában a lépfene ragályos voltával, de gyógymódját nem ismeri, csupán megelőzőként ajánlja, hogy állandóan igyon a juh.

Métely - Bár azzal nem voltak tisztában, hogy a métely okozója féreg, azt azonban jól megfigyelték, hogy akkor kapja meg az állat, ha iszapos, sáros legelőn legel. A beteg állatra jellemző, hogy elveszti étvágyát, napról-napra fogy, híg széklet, köhög, a végén pedig menthetetlenül elpusztul. A mételyben elpusztult állat levágása és szétadarabolása alapján állapították meg, hogy a betegség az állat máját és tüdejét támadja meg. Ilyenkor e szerveket elásták. **Szirmai István** említette Nevetlenfaluból, hogy az apja bár nem sok sikerrel, de megpróbálkozott a métely gyógyításával. Csípős paprikát kevert házi pálinkába, s abból kb. egy decinyit beleöntött a beteg állatba.

Borcsik János így emlékszik vissza a métely kiváltó okára: *Tavassza ement a hó. Régen aszt montuk, március a nyúzó hónap. Mer akkor már a takarmány is szükibe vót. És akkor ement a hó és maga után hagyta aszt az iszapot. Az úgy néz ki, mintha pókhálós vón az a legelő. Iszapos. Ameddig arra nem jön eső, avval szedi le a jószág. Avval szedi fel a métejt. Aszt nem vón szabad. Ameddig az nem kap, az a legelő esőt, hogy az aszt lemossa. És az a métej meglepi neki a máját, tüdejít. Az ojannal a juhász nem sokat tudott csinálni. Esetlegessen megnyúzni.*²³⁰

Motoszka - Megállapították, hogy rendszerint fiatal állatnál fordul elő. A beteg állat sokat prüszköl, forgolódik, étvágyát veszíti és leromlik. Ilyen esetekben megpróbálják valahogyan kihajtani belőle.

*A motoszkát aszt a legelőn szedi fe. Aszt nem veszi észre az ember, csak má akko, amiko benne van az a jószág. Az orrán keresztű megyen fe az agyára ez a motoszka. Kis féreg forma. Amiko észrevettük, akko szagultattunk vele valami bűdösset: mongyuk dohányt. És valamikor segített. (**Juhász E. - Akli**)*²³¹

²³⁰ **Vajkai Aurél:** *Népi gyógyászat...op. cit.* 173.; **Tivadar Mihajló:** *Tradicijne szkotarsztva...op. cit.* 372.

²³¹ „Császár Sándor eret vág a birka szemén.” **Luby Margit:** *Fogyó legelőkön...op.cit.* 209.

Fűvódás - A juh ugyanúgy felfűvódhat mint a szarvasmarha. Ebben az esetben is használták a meszes vizet, de említették, hogy voltak juhászok, akik fiatal *ficfa* (*Salix*; Fűzfa) hajtását összedörzsölték, s azt nyelették el a felfűvódott állattal, illetve az sem volt ritka eset ilyenkor, hogy felkantározták az állatot. *Nehéz esetbe fe is kantározták. Vót egy darab fa. Beletette az ember a szájába. Egy kis darab fát, és akkor egy madzaggal körülkötötte a fejit. Úgy, hogy legyen nyitva a szája. Hogyhát a levegőt ne befogott szájjal engeggye, hanem az jöjjön. Jöjjön a levegő belőlle kifele.* (**Borcsik J.** - *Nevetlenfalu*)²³²

Hasmenés - A hasmenés okát hüléssel, rossz minőségű takarmány fogyasztásával magyarázták. Gyógymódként kormos vizet itattak vele, vagy elszenesedett fadarabot dobtak elé, hogy azt rágja a beteg állat.²³³

Ellés - A juhok ellése az állat általános értékénél fogva nem számított olyan nagy eseménynek mint a szarvasmarháé vagy lóé. Általában az ellésnél nem adódtak problémák, de volt eset, amikor segítségnyújtás kellett. S a gondos juhász ilyenkor is feltalálta magát. **Borcsik János** császármetszést is kipróbálta a valóságban.

Vót ojan ju, amék farra ellett. De se lába, semmi. Csak a fara. Na hát asztat visszatenni ugyi, aszt kitapogatni. Me hát a junál kicsi a megye, csak két ujjal nyúltunk bele. Kikerestük a két lábát és husztuk kifele. Nehéz esetbe vót ojan, hogy feváltuk a hasát. Kivettük a kisbáránt, oszt a hasát meg visszavarrták. Szépen, úgy ahogy aszt kellett, cérnával. (**Borcsik J.** - *Nevetlenfalu*)

²³² „Nagy Sándor úgy gyógyítja a fűvódást, hogy száraz port tesz a birka szájába, míg Császár S. vakondtúrásból vett földet dug a birkába.” **Luby Margit**: *Fogyó legelőkön...op. cit.* 202.; Lásd még: **Dám László**: *Magyar népi...op. cit.* 78.

²³³ Kárpátalja ruszin lakossága a hasmenést *cservinka* néven nevezi. Egyes magyar falvak is átvették ezt a megnevezést, de a kutatott településeken nem. Gyógyítására a hegyvidéki juhászok főtt zabkásába néhány főtt tojást és szénne égetett puhafa (nyír, hárs) darabokat tettek, ezt etették a juhokkal. De alkalmaztak tölgyfakéreg főzetéből készült beöntést is. *Narodnij kalendár na peresztupnij 1932 r.* Uzshorod, 1931. 91-92.; Lásd még: **Motrencsuk Sztepan**: *Cservinká rogotaga szkotá.* Szelo. Uzshorod. 1937. N-11. 2.

Ha azonban mégsem maradt meg az anyaállat, másik anya alá tették az újszülött bárányt. De nem mindig fogadta el. Ilyenkor különböző fortélyal éltek.

Vót ojan eset, hogy az egyik junak megdöglött a fija. A másik junak megszületett nyomba utánna kettő. Na mit lehetett itt csinálni, hogy ennek is legyen fija améknek epusztult. De röktön. De annak is aki ellette. Akkor errül a kisbáránrul, amék megdöglött lehusztuk a bürt, gyönyörűen megnyúztuk. Úgy, hogy szépen. Ahogy az létezik egy bárán. Annak a file meglegyen. Annak a szája...na cakkon pakk. A lába. Csak itt vót kiasítva a hasa ajsa. De eszet is összevarrtuk. És akkor levettük attul az anyátul az egyik báránt, amék kettőt ellett. Eszt a nyúzott bürt ráhusztuk. ... És az az anya efogatta. Tovább az övé vót. (Morvai P. - Batár)²³⁴

A juhtartás hiedelmei - Mivel az általam kutatott településeken csupán néhány évtizedes hagyományra tekintett vissza a juhászat, érthetően a hozzá fűződő hiedelemanyag mennyiségében nem közelíti meg a hegyvidéki juhászok „tudományát”.²³⁵ Néhány motívumot mégis sikerült lejegyeznem.

Úgy tartják, ha az ellős anyaállat hasa hegyes, akkor kos várható, ha viszont lapos, síma, akkor jerke. Ez a hiedelem megegyezik a viselős asszony hasa formájára vonatkozó hiedelemmel. De találkoztam még napjainkban is azzal a hiedelemmel, hogy bizonyos években jellemzően csak nőstények, míg máskor inkább hím utódok jönnek a világra. Ezt a többi állatfajnál, sőt még az embernél is jellemzőnek tartják. A jelenséget nem tudták megmagyarázni., a tapasztalatra hivatkoznak

Valószínűleg a hegyvidéki juhászoktól vették át a következő cselekményt, amelyet a kolhozjuhok kihajtásakor is elvégeztek.

²³⁴ **Tivadar Mihajló** is említi, hogy mikor az anyajuh nem fogadta el az újszülött bárányt, a Técső környéki juhászok hozzádörzsölték az anya bundájához, hogy átvegye annak szagát. **Tivadar Mihajló: Tradicijne szkotarsztva...op. cit.367.**

²³⁵ **Tivadar Mihajló** részletesen feldolgozza a Kárpátok népének állattartásra vonatkozó hiedelmeit. **Tivadar Mihajló: Tradicijne szkotarsztva...op. cit. 376-406.**

Miko tavassza²³⁶ hajtottuk kifele a juhok, akko kötöttünk a legszebbik kosnak a filire három cikk fokhagymát. Azér kötöttük rá, hogy az anyákból ne szeggyék ki a tejet a boszorkányok. Mer azok féltek a fokhagyma szagától.
(Borcsik J. - Nevetlenfalu)

Eccer nekem. az orosz György nap²³⁷ éccaka született egy kisbárán. De akkor éccaka csak az az egy született. Nézem, hát fíjú is meg jány is. Nahát... érted. Mind a kettő vót neki. De mondom nem vágom le, nézzük meg mi lesz belőle. Nem is vót avva semmi, csak eccer látom, hogy az a bárán szereti a tüzet. Mer én ha tüzet raktam, mindég ott vót. Mer ugyi a szabadba kinn raktam tüzet. Máskor meg lefekütt a gubámra. Ráfekütt, mint akinek esze van. Meg a szeme is mindég járt, nézett. Má nem tuttam vele mit csinálni. Csináltam egy keresztet. Csak két botbul. Osz megmutattam neki. Ekezdett nagyon ugrálni, eszalatt. Na mondom, értem má, mi van. Meg a többi bárány is ekezdett akkoriba nagyon döglenni. Én oszt eszt az ördögöst agyonvágтам, odaattam a kutyáknak. **(Borcsik J. - Nevetlenfalu)**

A lejegyzett szöveg jól szemlélteti azt, hogy a természetben előforduló rendhagyó, számukra érthetetlen eseteket a vizsgált települések lakói is a természetfeletti erők működésével magyarázzák.

²³⁶ A kutatott falvakban és a többi kárpátaljai síkvidéki magyar faluban is a tavaszi kihajtás május elsejére esik. **Róheim Géza** szerint: „Kelet- és Nyugat-Európa folklóre-jának vízvázalasztó vonala, hogy a tavaszi évkezdő jellegű szokások május elsejére esnek-e vagy április 23-ára, azaz Szent György napjára.” **-Róheim Géza: Magyar néphit...op. cit.** 263.

²³⁷ Borcsik János itt a Gergely naptár szerinti György napról beszél, amely május 6-án van.

VI. 4. A sertés hagyományos gyógymódjai

A magyar nép állattartásában fontos szerepe volt a sertésnek.²³⁸ A visszaemlékezések szerint a kutatott falvakban, de egész *Kárpátalján* is, a 20. század elején a mangalica volt az uralkodó sertésfajta. *A mangalica ojan göndör szőrű disznó vót. Az bírta a hideget jól. Télen nagy szőre nőtt, nyáron meg levedlette. Hamar meghízott. Csak annak kevés vót a malaca. Azut oszt hoztak be ojan sima bőrű, fehér fajtát. Ez meg nagyon kényes vót. Eszt nem lehetett kinn tartani, csak az ólba. De húsos vót, a mangalica meg inkább zsírdisznó vót. Most má nem tartanak mangalicát. (Szabó F. – Nevetlenfalu)*

A 20. századi hagyományos népi táplálkozás alapját képezte a sertés zsírja, szalonnája és húsa, így van ez napjainkban is. Minden darabkáját hasznosítják. Általában egy disznót vágtak évente, s azt kellett beosztani úgy, hogy a nehéz fizika munkák idejére: szántásra, aratásra is jusson, vagyis úgy, hogy szinte egész évben kitarson. Mindenki nevelt tehát magának egy hizót. A nagyobb gazdák többet is. Jelenleg jellemző, hogy többet is vágnak, s fagyasztóládákban tárolják a húst.

A disznót tavasztól őszig kondába járatták. Kora reggel, csordahajtás után, a kondás túlkölésére kihajtották a disznókat a legelőre, este pedig várták haza. Ősszel általában András napig (nov. 30-ig) járt ki a konda a határba. A kiválasztott sertést ezután fogták hizlalásra. Rendszerint karácsony előtt került sor a vágásra.²³⁹ Napjainkban a sertéstartás teljes mértékben az ólra szűkült.

De azut oszt má ojan vót, mintha tapasztották vón rá a húst. (Máté B. - Nevetlenfalu)

A legjobban hizlaló takarmánynak a kukoricát tartották és tartják ma is. Szemesen is etették, de mivel a paraszti háztartásokban felhalmozódott az étkezési és szaporítási célra alkalmatlan burgonya, hosszú ideig való tárolást nem tűrő alma, ezért jellemzőbb volt, hogy a kukoricát megdarálták, s

²³⁸ Szabadfalvi József: *A sertés Magyarországon*. Ethnica Kiadó. Debrecen, 1991.

²³⁹ „Amint láttuk, a paraszt disznótartásnál a tenyésztés irányítása, gondja kifejezetten a gazdáé, esetleg megoszlik a gazda és a kondás között, de sohasem nehezedik egyedül a kondásra”. Csiszár Árpád: *A beregi sertésenyésztés*. Ethn. LXXXII. 1971. 178-191.

burgonyával, almával összefőzve etették fel. Tulajdonképpen ez a takarmányozási mód a legjellemzőbb még napjainkban is. Csak a piacra szánt egyedek tenyésztésével foglalkozó gazdák adagolnak néha tápot a takarmányba. Mivel annak beszerzése főként *Magyarországról* történik, ezért nem általános gyakorlat. A többség hagyományosan tehén- illetve kecsketejjel dúsítja a moslékot.

*Mi mindég ojan disznókat neveltünk mint egy bornyú. Ígykesztünk hamar rászoktatni a szemesre. Már a kismalac elibe is löktünk egy kis árpát. A nagy előtt meg mindég oit állt a szemes málé. Régge meg este attunk neki moslékot, tettünk bele sűrűt: összefőszttük a krumplit vagy almát, de jobb a krumpli, darával. Attú nagyon hízott.*²⁴⁰ (**Danku L. - Batár**)

A gazdák tisztában voltak azzal, hogy csak jó természeti adottságokkal rendelkező, egészséges kantól várhatnak megfelelő utódokat. A kan, ugyanúgy mint a bika, a községé volt. Az is kijárt a kondával. Napjainkban egyes gazdák foglalkoznak kan tartásával, s azt pénzért elhajtják a kocához. Íratlan törvény, ha első alkalommal *nem vesz malacot* a koca, másodszorra, sőt harmadszorra a kan tulajdonosa nem kér fizetséget. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy amelyik koca egy kantól harmadszorra sem lesz vemhes, ahhoz más apaállatot hívnak. Úgy gondolják: *Nem pászolnak össze.*

A kocánál a *rűhetést* úgy ismerték fel, hogy az állat ilyenkor nyugtalan, tör, zúz, étvágytalan. *Fialás* után a koca 20-30 nap múlva szokott újra *rűni*. A kocát évente kétszer malacoztatták, mivel vemhessége 120 napig tart. A vemhes kocát megkülönböztetett figyelemmel vették körül, jobban etették, almozták. Napjainkban csak egyes családok vállalják a sertésszaporítással járó veszélyeket. Sokan inkább tavasszal megvásárolják a télire való hízót.

²⁴⁰ „Az intenzív sertéstartás alapvető takarmánya a burgonya és a kukorica”. **Szabadfalvi József:** *A sertés Magyarországon...* op. cit. 142.; Nevetlenfaluban és Batáron nem volt nagy hagyománya a sertések makkoltatásának, mivel e falvaktól elég messze estek az erdők. A gazdák visszaemlékezése szerint, csak nagyon inséges időkben jártak makkot gyűjteni takarmányként. Nem így Akliban, Újakliban, Aklihegyen. E településekhez közel lévő erdőségek alkalmat adtak a makkoltatásra. Lásd: **Csiszár Árpád:** *Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken.* Agrártörténeti szemle. XV. 1974. 234-246.

Aki kismalacot tartott, az a néhány hetes kanokat kiheréltette. A herélést rendszerint specialistára bízták. Az öt község elismert herélője, **Szilágyi Mihály** nevetlenfalusi parasztgazda volt..

Egy éles kesse fevágta neki, miko kivette a tökit, a szájába bagót rágott és aszt a nyillást szétnyitotta és jól beleköpött a bagós nyálbul. Ez fertőtlenítette. (Szabó F. - Nevetlenfalu)²⁴¹

Jelenleg már általában állatorvos végzi a műveletet, de van amelyik ügyesebb gazda is megpróbálkozik vele. A műveletet kórházból beszerzett orvosi szikével végzi, s patikában vásárolt tinktúrával fertőtleníti.

Napjainkban is lenézik azonban azt a családot, ahol nem tartanak legalább saját szükségletre egy disznót. Ezért minden portán tisztában vannak a sertéseket leggyakrabban fenyegető betegségekkel.

Étvágytalanság - Úgy tartják, hogy vannak egyes egyedek, amelyek születésüknél fogva étvágytalanok vagy válogatósak. A vizsgált településeket még nem fertőzte meg napjaink soványkultusza, még az emberben sem szeretik azt, aki válogatós, *nyiszlett*, a disznóban egyenesen tragédiának tartják. Ezért mindent megtesznek annak érdekében, hogy fokozzák az állat étvágyát.

Általános étvágygerjesztőként ajánlották a napjainkban is alkalmazott *csonárt* (*Urtica dioica*; Csípős csalán). Mind főtt, mind nyers állapotban esküdtek rá, hogy csodát művel. *A csonártul ojan étvágya lesz, hogy megessen még a vasszeget is. (Szabó B. - Nevetlenfalu)*

Valószínűleg megfigyelés eredményeként jöttek rá, hogy a sós, savas étel étvágygerjesztő hatással bír. A *Szovjetunióban* egyik elterjedt étvágygerjesztési szokás volt a sóshering etetése, annak olcsósága ezt elérhetővé tette. Mára a halkonzerv magas ára miatt az efféle étvágygerjesztés nem jellemző. Megmaradt azonban a házilag tartósított paradicsomlé²⁴², savó, aludttej etetése,

²⁴¹ **Csiszár Árpád** is lejegyzí: „*A köpés a betegség megelőzésére szolgál Bereg megyében heréléskor is. A herélő kondás a művelet elvégzése után rendszerint beleköp a sebbe.*”
Csiszár Árpád: *A beregi sertéstenyésztés...op. cit. 486..*

²⁴² Egyes családokban, ahol kocákat tartanak, a gazdasszony 20-30 üvegnyi paradicsomlevet direkt erre a célra minden évben tartósít. Úgy gondolkodnak, hogy a paradicsom úgylis megterem (ilyen célra főleg a piacon nem értékesíthető, selejtes növényt használnák), a saját munkájukat sosem számítják fel.

melynek étvágygerjesztő hatást tulajdonítanak. A baromfitrágyát is ajánlották e célból.

Az étvágytalanság okaként említették még azt, mikor a disznó *rűhetne*.

Van ojan, hogy azér nem eszik, mer kívánnya a kant. Akkor ojan mint a bolond. Azut emullik az rulla, megént jó lesz. De addig csak visít. Meg kipirul a megye, nem eszik. Tiszta bolond. (Danku J. - Batár) A visszaemlékezések szerint kocát senki a faluban nem ivartalanított.

A megismertek sorában talán egyedi esetnek hangzik az a hiedelem, mely szerint az étvágytalan disznót olyan edényből kell etetni, amelyikbe valaki belepisilt. (*Jakab A. - Nevetlenfalu*)²⁴³

Himlő - Olyan járványos kórnak tartják, amely ellen nem tudtak védekezni. Egyik napról a másikra jelentkezik, piros foltocskák jelennek meg a jószágon, lázas, s végül elpusztul. Tisztában vannak vele, hogy napjainkban oltanak e rettegett kór ellen, de még ez sem ad teljes védettséget. Itt is a szinte panáceként alkalmazzák megelőzőként a *csónárt* (*Dioica urtica*; Csípős csalán) mint általános erősítő szert. Amelyik disznó sokat eszik belőle, nehezebben kap meg bármilyen betegséget - vonták le a következtetést.

Bénaság - Veszedelmes járványos kór, mely sokszor megtizedelte a falu disznóállományát. Sokáig nem tudtak ellene védekezni, napjainkban kötelező a védőoltás, de mivel ez is fizetett szolgáltatás, nem minden állattartó gazda oltatja be jószágát, így kb. 2-3 évente felüti fejét a kór. A beteg jószágot általában elfogyasztják vagy kereskedőknek adják el, akik sosem ellenőrzik a hús állapotát, viszont a falvakat járva paksamétányi nyomtatványt hordoznak magukkal állatorvosi pecséttel és aláírással, bizonyítva azt, hogy az állat egészséges. A betegség keletkezésének okát sem tudták. *A benne van a levegőben* kórokmegállapítással talákoztam legtöbb esetben.

A bénulás az nagyon rossz betegség. Most má ótanak ellene. De régen nem. Én nem tudom, aszt monták, benne van a levegőbe. Meg, hogy

²⁴³ **Jurij Csori** a Munkácsi járásban jegyezte le azt a hiedelmet, mely szerint a levágott kandisznó véréből valamennyit eltesznek, s ha étvágytalan a hízó, e vért vízzel feloldják és megitatják az állattal. Hisznek benne, hogy étvágygerjesztő hatása van. **Jurij Csori:** *Zsiva isztorija*. „ELARA” Mukacsevo, 2000. 212.

Románijából hozza a szél. Tuggya a jó ég. Akko a disznó nem tudott járni, oszt megdöglött, ha idejibe le nem vágják. (Kovács E. - Nevetlenfalu)

Tüdőgyulladás - A tüdőgyulladást felismerte az egyszerű parasztgazda is. Ilyenkor a disznó étvágytalan, fekszik és feltűnően erősen lélegzik, *léhog*, olyan erősen, hogy az oldala is gyorsan és látványosan mozog. Jellemző tünetként említették még a magas lázat, *ég elfele*, valamint azt, ha köhög a disznó.

Nekünk vót egy disznó. Szép nagy vót má, de nem akartuk levágni. Eccer csak kehel a disznó. De nekem nem teccik. De kehel. Attam neki székfütejét, de csak kehelyt. Le kellett vágni. Ugyi régen nem vótak orvasok, mint máma. Ad egy inekcijót oszt kész. De régen nem vót. Csak úgy gyógyítottuk, ahogy tuttuk. (Bocskor Á. - Akli)

Hagyományos gyógymódja a langyos víz, esetleg savó itatása, de a gyógyulásra kevés esetben tudtak példát mondani. A végkövetkeztetést így vonták le: *Megégett a tüdeje.*

Az adatközlők tisztában vannak vele, hogy az idejében felismert betegség antibiotikummal sikeresen kezelhető. E módszertől egyesek azért ódzkodnak, mert, ha mégis levágásra kerülne a sor, az így kezelt állatot nem tartják fogyasztásra alkalmasnak.

Köszvény - Ismertetőjeleként említették azt, hogy az állat sokszor nem bírt lábra állni. Oka a falusiak véleménye szerint a gondozásban keresendő. Ha az ól nincs kellően tisztában tartva és az állat a saját piszkában kénytelen feküdni, köszvény alakul ki nála.

A melegtül kapta meg. A meleg ganétul. Télen. Akkor oszt nem bír járni, a térgyin csúszott. De oszt nem lehetett gyógyítani, esetlegessen úgy, hogy mindég ki kellett pucolni az ólat. Szép tisztára. Mer hijába mongyák, hogy a disznó szereti a koszt. Ez nem igaz. Figyeld meg, amék tisztán van tartva, az nem is beteg annyit. (Mályár T. - Újakli)

A már kialakult betegség gyógymódját nem ismerik.

Mérgezés - Mivel a disznót falánk állatként tartják számon, ezért gyakran észlelnek nála mérgezési tüneteket. Ennek elsőfokú jele az

étvágytalanság, súlyosabb esetekben piros foltok megjelenése az állat testén. Hagyományosan az ilyen állatot a vajköpülés után megmaradt íróval itatták, napjainkban, mivel már csak elvéve köpülnek vajat, bár kevésbé tartják hatásosnak, de az író felváltotta a savanyú tej. Úgy tartják: amelyik disznó ezt issza, az meg is gyógyul, de amelyik nem hajlandó inni, az menthetetlenül elpusztul.

Amék nem itta, annak vége. Mer a disznóba nem lehet önteni mint a tehenbe meg a lúba. A disznó megfúna röktön. (Pupcsik B. - Aklihegy)

Törés - Gyakran előfordul, hogy az anyaállat rálép a néhánynapos malacra. Ilyenkor nem esnek a gazdák kétségbe, jó szorosan bekötözik és minél fiatalabb a malac, annál nagyobb az esélye arra, hogy észrevétlenül összeforrjon a csontja. Ha azonban kifejtett állatról van szó, a törés itt minden esetben kényszervágást eredményez.

Fialás - A naptárba vagy Bibliába gondosan bejegyzett dátum alapján a családot nem érte váratlanul a fialás. Az első malac mindig nehezen jön a világra, de a többi 5-10 percenként könnyen születik. A gazda vagy gazdasszony azonban mindig igyekszik jelen lenni az eseménynél, mert a koca könnyen ráfekszik a malacokra, agyonnyomja őket. Ha télen, nagy hidegben történik a fialás, igyekeznek az apróságok számára meleget biztosítani. Régebben a marhák által felmelegített ólba vitték, napjainkban mesterségesen, hőszugárzóval melegítenek nekik, de volt rá példa, mikor néhány napig behordták őket a fűtött konyhába.²⁴⁴

Fialás idejének szabályozására a következő hiedelmet sikerült lejegyeznem: *Mindég nagy baj vót nálunk, mer a koca mindég éccaka fijalt. De sose nappal. Aszt mongya nekem a szomszéd, hogy mit csinálunk mi egész éccaka, hogy ég a villony. Emontam neki, hogy mi a baj. Ű meg kiröhögött. ... Ha a disznót, má a kocát, regge visszük a kanhoz, akko éccaka fijal, de ha este,*

²⁴⁴ „Ha a koca téli időben fialt, azt is az istállóba tettük, hogy a malacok meg ne fagyjanak.”
Farkas József: *Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához.* Studia Folkloristica et Ethnographica. Debrecen, 1982. 116.

akko regge fíjal. Na ebbe van valami, mer mi mindég regge vittük. Attú én mindég most má este viszem, és mindég nappa fíjal. (Kapta M. - Batár)²⁴⁵

Igézés - Mélyen él még napjainkban is a hit, hogy a disznót gyorsan fogja az igézet. Főként az anyaállat és malacai vannak kiteve e veszélynek. Többször keletkezett jószomszédok, ismerősök között életfogytiglanig tartó harag igézés gyanúja miatt. Ha már megtörtént a baj, a disznónak is készítenek szenesvizet, az ember igézésénél leirt módon, s megitatják az állattal, de ha nem issza meg, akkor ráöntik.

Földi ember számára láthatatlan személyek is okozhatnak bajt az állatnak. Ezt bizonyítja a következő történet: *Van úgy, hogy kiengedem a disznót, de a szent Istennek nem akar bemenni. De nem és nem. Mintha benn lenne a rossz lélek. Én oszt veszek ojankor parazst, oszt belököm az ólba. Azut a disznó is bemegy. Mer ott van valaki. Csak én nem látom. De ű érzi. A disznó érzi. (Kosztya Zs. - Nevetlenfalu)*

²⁴⁵ A mikrorégióban nem ismert a **Vargyas Lajos** által lejegyzett hiedelem: „*Ha a disznó görög, fakanalat szúrtak a tornácha a kalicka fölé.*” **Vargyas Lajos: Adatok a makádi néphítész.** Ethn. 1945. LVI. Budapest, 60-64.

VI. 5. A kecske népi gyógymódjai

A kecske²⁴⁶ és szamártartásnak nincsenek hagyományai a vizsgált településeken, kivéve Újakli²⁴⁷. A kecske megvetett, lenézett állat volt a síkvidéken. A hegyvidéki ruszinság jellemző állatának tartották. Tenyésztőit kigúnyolták és csupán a tüdőbetegek számára tartották fontosnak a kecsketej fogyasztását.

Fenn az Oroszszágon vót kecske. Űk télen benn tartották a házba, még ojat is hallottam. Kinn legelt a sok kecske a juhokkal. Mikor ide kesztek jönni ezek az oroszfalusijak, azoknak vót kecskéjek. Hoszták magokka a kecskét, a sok puját, meg a nagy szegénységet. (Szabó F. - Nevetlenfalu)

Újakliban élő adatközlőim szerint a kecske számára nagyon fontos a friss levegőn való szabad mozgás. Az ólon tartás nem tesz jót neki: túlnő a körme, elhájasodik. Tapasztalatból tudják, hogy a túlnőtt köröm nemcsak akadályozza az állatot a mozgásban, de könnyen beszakadhat, ami fájdalommal jár, és ugyanakkor fertőzések melegágya is lehet. A túlzsirosodott állat viszont sokkal fogékonyabb a különböző betegségekre mint a normál súlyú egyedek. E betegségmegelőzésre irányuló tanácsok mellett a kecskének olyan jellegzetes betegségét is említették, mit a fűvódás. A takarmány mennyiségének és minőségének gondos vizsgálata azonban kiküszöböli ezt a betegséget. Ha azonban mégis megtörténik a baj, a tapasztalatok szerint általában nem foglalkoznak a gyógyításával, levágták az állatot.

Napjainkban azonban egyre többen tartanak kecskét, főként igénytelensége miatt. Míg ezelőtt a közönséges szürke kecske volt elterjedve, addig mára ezen igénytelen, de kevesebb tejet szolgáltató fajt felváltották a külföldről behozott bővebben tejelő fajok pl. a száni kecske. A kecskét rendszerint kétszer fejik naponta, az ellés előtti néhány hét kihagyás után, míg

²⁴⁶ **Viga Gyula:** *A hazai kecsketartás és a kecsketej felhasználásának történeti áttekintése.* Folklor és Ethnografia. 81. Debrecen, 1994. 71-88.

²⁴⁷ „A korábban ritkaságnak számító kecskéből (a 70-80-as években csak két család tartott ilyen állatot, rajtuk is maradt a Kecskekés ragadványnev) is akad 80 darab”. **Zubánics László:** *Guti körkép.* Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 2000. 20.

a gidák nem bírják teljesen kiszopni az anyát, háromszor, de az elválasztás után visszatérnek a kényelmes kétszeri fejésre.²⁴⁸

Szamár tartására²⁴⁹ a legidősebb falubeliek sem emlékeznek, s napjainkig szinte ismeretlen a településeken.

²⁴⁸ „A hegyvidéken a Szent György nap körüli kihajtástól augusztusig általában háromszor fejték, augusztustól beszorulásig viszont csak egyszer, reggelelte”. **Sztripszki Hiador - Bilák Izidor: Dolha és vidékének néprajza.** Néprajzi Értesítő. XVI. 1915. 147.

²⁴⁹ **Viga Gyula: Szamártartás Magyarországon.** Folklor és Ethnográfia. 81. Debrecen, 1994. 111-134.

IV. 6. A baromfi gyógyítása

A kiválasztott falvakban főként tyúkot és libát tartottak a legnagyobb mennyiségben, s ez jellemző a mai napig is. Kacsá²⁵⁰ vagy pulyka tartása a múltban egyáltalán nem volt jellemző. A baromfitartás elsősorban a háztartás szükségleteinek kielégítését szolgálta: ellátta a családot hússal, tojással, s biztosította a szükséges mennyiségű tollat. Csak elenyésző mennyiségben kerültek baromfitermékek értékesítésre.²⁵¹

VI. 6. 1. A tyúk

Egy-egy portán általában 10 és 30 tyúkot tartottak, a gazdaság takarmánnyal való ellátottságától függően. Téltre azonban 10-12-re csökkenték az állományt, mert úgy tartották: *sokat pocskékol*. Ezekhez egy kakast hagytak meg. A tyúkok közül a piros tollúakat értékelik legjobban, a fehéret már kevésbé. Napjainkban nosztalgiával emlegetik a *kendermagos*, *kopasznyakú és kontyos* tyúkokat, melyeket ma már csak elvétve találunk.

A baromfi egészségi állapotát naponta figyelik. A jó gazdasszony mindegyiket külön ismeri, így azonnal észreveszi, ha rendellenesség következik be. Erre elsősorban az étvégytalanság, bágyadtság utal, illetve, ha elhaloványul a baromfi taraja. Jelzésértéklű az is, ha a különben jó húspan lévő aprójószág sántítani kezd. A taréj haloványsága nem egy konkrét kór, hanem általános betegségmegállapítást eredményez. Az ilyen egyednél a felboncolás után vizsgálják meg a kór okát. A sántaságnak két oka lehet az általános vélemény szerint: vagy az, hogy a baromfi tényleg a lábát sértette meg, illetve az, hogy beteg a mája. *A májárul is sántít az aprójószág*. A májbetegséget gyógyít-

²⁵⁰ A szomszédos Bereg megyéről írja **Bél Mátyás** a XIII. századra vonatkozóan, majd ezt átdolgozta és kiegészítette **Laurentsik Keresztély** Bereg megyei görög katolikus lelkész 1846-ban: „21. § Baromfiak: *„A baromfi fajokat sem lehet említés nélkül hagyni. Csirkét, kappant, ludat, kacsát, tyúkot mind a parasztiok, mind az urak egyaránt nevelnek.” Bereg megye leírása*. In: **S. Benedek András** (szerk.): *„Itt élned halnod kell...”* Kárpátaljai honismereti olvasókönyv. Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 1994. 72.

²⁵¹ Lásd: **Magyar Márta**: *A baromfinevelés hagyományai a Csersomosnya-völgyi falvakban*. Folklor és Ethnográfia 85. Debrecen, 1994. 203-221.

egészséges tyúkok és kakas tenyészik, s igyekeznek innen beszerezni a kotlós alá valót. Találkoztam azonban olyan hiedelemmel is, amikor a gazdasszony annak tudta be többévi sikeres csirkekeltető folyamatának hirtelen megszakadását, hogy tojást adott el egy tőle rámenősen kérő helybeli asszonnak. Ezzel szerinte odaadta a szerencsését.

A tojásokat mielőtt a tyúk alá raknák, lámpaüvegnél megnézik, ha a laposabb végénél van *pengője, szemje*, akkor úgy tartják, van benne csirke. Egy hét múlva ezt a műveletet újra megismétlik. Ha az átvilágított tojás világos színű, *tiszta*, azt kiveszik a kotló alól és elfogyasztják.

Az ültetéshez a fészket kerek vesszőkosárba készítik el, a kosarat szalmával bélelik ki. Ha a kotló nyugtalanul ül, rostával vagy egy másik vesszőkosárral borítják le. Ha kora tavasszal kotlik a tyúk, a konyhába az ágy alá, vagy valamelyik sarokba helyezik a kosarat.

Az ültetés időtartama alatt a kotlós egészségére is fokozottan ügyeltek: a kotlóst²⁵² gondosan kell etetni, itatni, s naponta egyszer levenni a fészekről. Figyelni kell arra, nehogy nagy melegben üljön, mert **hőgutát** kap. E betegséget úgy jellemezték az adatközlők, hogy egyszerűen megfullad a kotló attól, hogy nem kap levegőt. Olyan esetről is hallottam, hogy valaki nem vette észre kotlójában a tetűt, s az elpusztult. Míg napjainkig is a legjobb bolhaölő szernek a *bolhaport* tartották, kotlónak mégsem ajánlják.

Miután megindul a csirke kelése, fokozottabban figyelnek a tojásokra. Bár úgy tartják nem szabad mesterségesen segíteni a kelést, azért néha a „*nem életrevaló*” csirkének leszedegetnek a tojás héjából, s mikor meglátják a csőrét, szájukhoz emelik, s nyálukkal megitatják. A kikelt és felszáradt egyedeket kiveszik és védett helyre teszik. Általában egy szakajtóba tiszta, de már használaton kívüli rongyot tesznek, s ezzel be is takarják a csirkéket. Ügyelnek arra, hogy meleg helyen legyenek. A napocsibe kissé megnedvesített kukoricadarát kap, melyet néhány nap múlva még apróra vágott *csonárral*

²⁵² Nem ismert Nevetlenfaluban a következő eljárás: „*A kiscsirke testi védelmét szolgálja az a preventív intézkedés is, hogy a kotló csőrét, körmét levagdadják, a szemét vagy teljesen bevarrják, vagy a szemhéjakat összeszűkítik, hogy kárt ne tehessen a gyenge állatban.*”
Katona Imre: *A baromfi betegsége és gyógyítása Csongrádon.* Ethn. LIX. 1948. 133.

(*Urtica dioica*, Csipős csalán) bővítenek. Hagyományosan a tűzhely, *spór* alatt nevelték néhány hetes korukig. Vastag kartonlapot, illetve már semmilyen más célra nem használható vászonzsákokat terítenek alájuk, melyet rendszeresen cserélnek. A papírt elégetik, a zsákokat viszont rendszeresen mossák

A csirkéket leginkább fenyegető betegségek között említették a **hasmenést és a pipot**.

A **hasmenés** - okaként úgy mint az embernél is elsősorban a hűlést nevezték meg. *A kiscsirkénél arra kee nagyon vigyázni, hogy meg ne fázzon. Mer annak röktön megy a hasa. (Török M. - Nevetlenfalu)* Ha azonban már megtörtént a baj, igyekeznek még melegebbet biztosítani számukra, illetve teáztatják őket. Tisztában vannak a túró pozitív hatásával a csirkék növekedésére, de túlzott adagolásától óvtak, mivel hasmenést okozhat.

A **pip** - ismertetőjele, hogy az orrlyukak nyálkás anyaggal vonódnak be, a nyelven pedig kemény szaruréteg képződik. Ezt általában úgy gyógyítják, hogy leveszik a nyelvről e kis szaruréteget, majd beleköpnek a csibe szájába. Ezután visszateszik a levett szarut, mert az a hiedelem, hogy ahhoz, hogy a baromfi meggyógyuljon, le kell nyelnie a nyelvéről levett kemény bőrdarabkát.

Napjainkban a baromfitartás nem a hagyományos módszerek szerint működik. A gazdasszonyok rájöttek arra, hogy az otthon kelt baromfi nagyon kevés százaléka nő fel egészségesen. Ezért ésszerűbbnek tartják a vállalkozóktól már előnevelt csibék megvételét. Ezek gyógyszerekkel, vitaminokkal lekezelt egyedek, melyek a továbbiakban nem annyira fogékonyak a betegségre. A nagyanyáink keltette biocsirke tehát mára már kevés baromfiudvarban található.

VI. 6. 2. A lúd

A lúdtartás elsődleges célja a vizsgált településeken a tollnyerés volt. Főként a lányos házaknál volt ennek fontos szerepe. *Minállunk három jány vót, kellett a stafirungba. (Pupcsik A. - Nevetlenfalu)* Egy férjhezmenendő lánynak két dunnát és hat párnát kellett adni. A *libát* háromszor *tépték*. A pehely a legértékesebb. A többi tollat *megfosztják*.

Tépés után tették be a libát a dugóba. Málével ductuk a libát. A málét bevizeztük meg öntöttünk rá egy kis olajat, hogy sikosabb legyen, és azután egy picit megsóztuk. Kéccer napjába tömtünk. Vót úgy, hogy édesanyám tíz libát is tömött. Három hétig tömtük, mer tovább nem bírta. Akkor beraktunk egy bérfával és vittük Ardóba vagy Halmiba, a vásárba. Ott a zsidóasszonyok vették meg. Megcsípték a liba hónalját, úgy nézték meg, hogy mijen kövér. (Csüri E. - Nevetlenfalu)

Míg azonban felnőtt a lúd, sok gond volt vele. Kiskorában itt is vigyáztak a kellő meleg biztosítására, valamint arra, nehogy gilisztát vagy darazsat nyeljen, mert ezt végzetesnek tartották. Konkrét csak lúdra vonatkozó betegséget nem tudtak megnevezni.

Néhány hetes korában már kihajtották a legelőre.

A liba azér is vót jó, mer a puját is be lehetett fogni. Űk jártak a libával gyepelni. Szemet nem nagyon attunk neki, csak gyepelt. Csak tépés után attunk szemet. Aratás után kihajtottuk a tallóra. Meg őszfele már vót muharmag, parémag, meg mindenféle gaznak a magva, attul még a cábár libák is jól meghíztak. (Szabó B. - Nevetlenfalu)

Napjainkban csak néhány családban tartanak ludat. A kolhozosítás után a hagyományos lúdentenyésztés fokozatosan megszűnt. A kolhozlegelőkön tilos volt a falusi ludak legeltetése, és volt rá eset, hogy aratás után, a szokásjog szerint kihajtott ludak hadait a kolhoz vezetőségének parancsára szétszórt mérég megölte. Az érintettek még napjainkban is indulattal és értetlenül emlékeznek az igazságtalan történetre.

A lúdentenyésztés néhány családra való korlátozódását segítette elő az is, hogy a hagyományos tollal töltött dunyhák használatát felváltotta az üzletben készen vásárolható paplanok divatja.

VI. 6. 3. Kacsa

A kacsa tartása nem volt jellemző még néhány évtizede. Általánosan megegyeztek a vélemények abban, hogy: *Gacsit aszt nem tartottunk, mer az nem jár gyepelni és sokat pocskókol. (Sztójka R. - Batár)* A 70-80-as években,

amikor a kolhozokban sokszor szemesterményben adták ki az emberek járandóságát, illetve a pótdíjakat, sokan próbálkoztak kacsá tartásával.

Rendszerint a kacsát is háromszor tépték akárcsak a libát, s csak aztán tették be a *dugóba*. Levágás után a csontosabb részeiből levest főztek, húsosabbjából pörköltet készítettek, ha sok volt a zsírja, kisütötték. Különleges csemegének számított és számít napjainkban is a *gacsitapertő*.

Nem tudtak megnevezni konkrétan a kacsára vonatkozó betegséget. A baromfiakra általánosan jellemző betegségmegóvó, gyógyító módszerekkel találkoztam.

IV. 6. 4. Pulyka

A pulyka is az elmúlt években megjelenő baromfi a településen. Nagyon kényes, a betegségekre különösen érzékeny szárnyasként tartják számon. Főleg az első hetekben veszik körül megkülönböztetett figyelemmel. Rengeteg *csonárt* (*Urtica dioica*; Csipős csalán) és *hagymaszárat* (*Allium cepa*; Vöröshagyma) etenek a kispulykákkal. Az étvágytalan, gunnyasztó egyedeket pálinkás kenyérrel etetik, láábát pálinkával dörzsölik be. Úgy tartják ez erősíti.

A pulyka betegségeinek vizsgálatakor is jól érzékelhető az a tény, hogy annál a baromfifajtánál, amelynek tartása hagyományosan a régmúltba nyúlik vissza, (tyúk, liba) többféle betegségmegnevezést, megelőzési módszert, hiedelmet említettek az adatközlők. Az újabban elterjedt fajták (kacsa, pulyka) esetében a bizonytalanság, az adatok szerénysége a jellemző.

VII. Összegzés

Értekezésemben egy még napjainkban is reneszánszát élő hagyomány, a népi gyógyászat bemutatására vállalkoztam *Kárpátalja tiszántúli* részének öt településén: *Nevetlenfaluban, Batáron, Akliban, Aklihegyen és Újakliban*. E települések vallásilag és etnikailag keverték: *Nevetlenfaluban* magyar nemzetiségű római-katolikus, görög katolikus és reformátusok, *Batáron* magyar nemzetiségű görög katolikusok, *Akliban* magyar nemzetiségű reformátusok, *Aklihegyen* magyar nemzetiségű görög katolikusok, római katolikusok, reformátusok, *Újakliban* ruszin nemzetiségű ortodox és görög katolikusok élnek.

A népi gyógyászat rendkívül gazdag továbbélése a vizsgált térségben véleményem szerint azért volt lehetséges, mert a *Kárpátok* karéjozta vidéken az egészségügyi ellátás a történelem folyamán mindig elmaradt néhány lépéssel a tőlünk nyugatabbra élő népekétől, melyet a gazdasági elmaradottság, a földrajzi elzártság „eredményének is köszönhetünk”. Figyelembe kell azonban azt is vennünk, hogy az egészségügy javulását szolgáló pozitív reakciók sem mindig hozták meg a kellő eredményt. Sokszor a nép maga utasította el a változást. Évszázados bizalmatlansággal kellett itt felvenni a harcot. Elsősorban a fentről jövő változások és rendeletek iránt érzett örök ellenszenvvel, a hivatalból kirendelt egyén kirekesztésével, elutasításával a falu által. Mindenképpen a konzerváló tényezők közé sorolható az is, hogy *Kárpátalján* a görög katolikus, de főként az ortodox egyház szertartásrendjéből nem törölték a bajelhárító szövegeket (a görög katolikusok napjainkban is alkalmazza a *pohár alá menést* ijedés, félelem elhárítására, az ortodox papok pedig a ráolvasásokhoz igen hasonló imádságokat alkalmaznak különböző betegségek esetén: fogfájás, fejfájás, szülés, ártó szem, rontás stb.). A

különböző felekezetek időben hosszú, földrajzilag szoros egymás mellett élése törvényszerűen eredményezte egymás hagyományainak átvételét, így gyakran fordul elő, hogy a római katolikusok, sőt a reformátusok is igénybe veszik a velük együtt élő görög katolikusok és ortodoxok alkalmazta cselekményeket.

A vidék történelmében még nem is olyan régen volt egy időszak, amikor az minden idők legszigorúbb rendeletei próbálták beszüntetni a népi gyógyászat mindennemű megnyilvánulását, de főleg az irracionális tevékenységet. Ez az időszak a második világháborút követő kommunista rezsim időszaka volt. Az évszázados hagyományokat azonban mégsem sikerült kiirtani. A népi gyógyászat specialistáit sokszor meghurcolták, börtönbe vetették, *leleplező* újságcikkek és tanulmányok „világosították” fel az embereket a múlt *babonáinak* szörnyűséges károsító hatásáról, az egyszerű ember azonban mégis hitt benne és alkalmazta. Sőt, a specialisták sem szüntették be tevékenységüket, hiszen azt Isten által csak a kiválasztottaknak szánt adományként kezelték, s Isten büntetését vonta az magára, aki a kapott tudásával nem segített a rászorulókon. A rendeletek és tiltások nem érték el céljukat, s a népgyógyászati hagyományok egészen archaikus elemei is fennmaradtak egészen napjainkig.

A fent leírtak alapján levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy az itt élő emberek hol kényszerűségből, hol a hagyományok és szokások előtt hajtva fejet, az ősök tapasztalatából merítettek, de a reményt a gyógyulásban nem adták fel sohasem.

A kutatás célja azonban mégsem csak a fellelhető archaikus elemek felkutatása és lejegyzése, hanem a fellelhető még élő, valamint már csak egyesek emlékezetében létező népgyógyászati gyakorlat rögzítése, annak vizsgálata, hogyan él együtt és egészíti ki egymást a mindennapokban még napjainkban is a hivatalos gyógyászat és a tradicionális tapasztalat. Elkülönítve vizsgáltam az átlagos, mindenki által birtokolt gyógyító módszereket, valamint a közösségből kimagasló tudású specialisták gyakorlatát, nem hagyva figyelmen kívül a kapcsolatrendszereket: a gyógyító és a páciens, a gyógyító ember és a hivatalos orvos, az orvos és a betegek közötti viszonyokat. Kutatói

munkám során a sors különös kegyeként értékeltem azt, hogy e folyamatot teljes virágzásában, a közösségben élve vizsgálhattam, nap mint nap új tapasztalatokkal gazdagodva. E közeli kapcsolat tette lehetővé számomra a vizsgált közösségben élők személyiségstruktúrájának megértését, nem csupán kartotékadat-szerű adatközlőként kezelve közülük bárkit is, hanem figyelembe véve az adott szubkultúrában betöltött társadalmi helyzetüket, életrajzuk jellegzetes állomásait, a közösség hozzájuk való viszonyulását, ez utóbbi főként a gyógyító specialisták esetében volt fontos szempont. Úgy érzem, így, közéjük tartozóként, sikerült élveznem teljes bizalmukat, ami nagyon megkönnyítette a munkámat.

Többféle módszerrel próbálkoztam maximális eredményt elérni. Fő hangsúlyt a helyszíni gyűjtésre helyeztem, melyet magnetofonnal, valamint kézi jegyzeteléssel végeztem. Az így összegyűlt rendkívül gazdag anyag azonban csak a néphit és a népi gyógyászattal kapcsolatos szakirodalom általam hozzáférhető anyagának tanulmányozásával realizálódhatott. A munkának ez a része okozta számomra a legnagyobb nehézséget, mivel a legértékesebb magyar nyelvű anyaghoz *Kárpátalján* nem, csak magyarországi szakkönyvtárakban juthattam hozzá. E téren és az egész munka létrejöttében őszinte hálával tartozom témavezető tanáromnak, Dr. Bödi Erzsébetnek. Az ukrán és orosz nyelvű szakirodalom is nagy segítségemre volt, hiszen *Kárpátalja* speciális földrajzi fekvése már a vizsgált települések viszonylatában is rávilágít arra, hogy teljeskörű kutatómunka csak az orosz és az ukrán szakirodalom bevonásával végezhető. Az így szerzett rálátás lehetőséget biztosított számomra az öt településen gyűjtött anyag összehasonlításához mind a magyar, mind az ukrán nyelvterület népgyógyászati hagyományaival.

A felsorolt kutatási módszerek eredményeinek összefoglalása alapján általam is bizonyítást nyert az a tény, melyet nagyon sok neves kutató leírt: a népi gyógyászat tárháza kimeríthetetlen. A különböző gyógyító technikák között található mind racionális mind irracionális módszer. E módszerek valóban reális gyógyhatásának elbírálását hozzáértés híján nem tűztem céloomul. Ez legyen az orvosok, orvos-kutatók feladata. Számomra a pontos és

hiteles adatlejegyzés, rendszerezés, volt a fontos, valamint az, hogy megértsem a múlt és a jelen népgyógyászati hagyományainak helyét a különböző korok adott társadalmi és kulturális viszonyi között, valamint az, hogy szerény munkámmal hozzájáruljak *Kárpátaljának* a még hiányzó néprajzi feltérképezéséhez, mert e földrajzilag kis vidék is az egyetemes magyar kultúrkörhöz tartozik.

Dolgozatom két nagy fejezetből áll: ember - és állatgyógyászatból. Mindkettőt különböző ember- és állatbetegségek szerinti alcímekben tárgyalom. A különböző betegségeknél jól megfigyelhető, hogy mind racionális mind irracionális módszerek keverednek egymással, nem ritka egymás kiegészítéseként való használatuk sem.

Az embergyógyászatban a racionális gyógyító technikák legelterjedtebb eszközei a gyógynövények. A vizsgált településeken a népi gyógyászatban leggyakrabban alkalmazott fajok: *székfű* (*Matricaria chamomilla*; Kamilla) - köhögés, hasmenés, bőrbajok borogatása, köhögés, *mindenre jó*; *fokhagyma* (*Allium sativum*; Fokhagyma) - köhögés, magas vérnyomás, bármilyen betegség megelőzése, szíverősítő, veszettség ellen, *mindenre jó*; *hársvirág* (*Tilia cordata*; Kislevelű hárs) - köhögés, nyugtalanság, gyomorpanaszok; *fodorminta* (*Menta crispa*; Fodormenta) - nyugtató hatású, szívre, gyomorra; *vereshagyma* (*Allium cepa*; Vöröshagyma) kelések borogatása, szélbántalom és más gyomorpanaszok, általános erősítő. Az átlagosnál gyakrabban alkalmazott gyógynövények: *csonár* (*Urtica dioica*; Csipős csalán) - általános erősítő, reuma, *útilapu* (*Plantago lanceolata*; Lándzsás útifű) - köhögéscsillapító, megnyálazva sebekre, méh- és szúnyogcsípésre; *csorbóka* (*Taraxacum officinale*; Gyermekláncfű) - általános erősítő; *hecsepecse* (*Rosa canina*; Csipkerózsza termése) - általános erősítő, vérnyomáscsökkentő, *fekete ribizli* (*Ribes nigrum*; Requete ribizli) - vérnyomáscsökkentő; *nadálylapu* (*Shymphytum officinale*; Fekete nadálytő) - kelések kifokasztására; *farkasalma* (*Aristolochia clematitis*, Farkasalma) - kelések kifokasztására stb. Átlagos gyakorisággal alkalmazzák: *egérfarkkóró*, *egérfarkúgáz* (*Achillea millefolium*; Cickafark) - epehajtó, főzetében mosakodnak különböző női bajok,

gyulladások esetén; *ezerjófű* (*Centaurium uliginosum*; Ezerjófű) - gyomorpanaszokra; *bodza* (*Sambucus nigra*; Fekete bodza) - köhögéscsillapító; *vérehulló* (*Chelidonium majus*; Vérehulló fecskefű) - szemölcs, különféle bőrbetegségek, *filgaz* (*Sempervivum tectorum*; Kövirózsa) - nedvét fájós fülbe csepegtetik; *innyújtógaz* (*Lysomachia nummularia*; Pénzlevelű lizinka) - törés, rándulás, ficam utókezelése; *lúsóska* (*Rumex crispus*; Fodros lórom) - hasfogyó stb. A felsorolt gyógynövényeket napjainkban is gyakran alkalmazzák.

Az öt településen mintegy 65 növényt alkalmaznak a gyógyításban. Előfordul az is, hogy egyes gyógynövényeket többféle betegség ellenszereként használják fel. Jellemző, hogy a gyógynövények szerepe a népi gyógyászatban napjainkban sem csökkent, sőt a média (ukrán, orosz, magyar nyelvű) közvetítésével, valamint a volt SZU idején a 15 köztársaság különböző kultúrájú népeivel való kötelező barátság hatására, eddig nem alkalmazott és a térségben nem honos növények is bekerültek a hagyományos gyógyászatba. Beszerzésük a gyógyszertárakban, illetve a nagyobb piacokon (*Beregszász, Ungvár, Munkács*) árusító egyéneknél történik. Ilyen a *zsenyeny* (*Araliaceae*; Szibériai ginzeng) melynek gyökerét általános erősítőként használják, egyesek az örök fiatalság csodaszereként ismerik: Elterjedtek a gyógyszertárakban, üzletekben, piacokon vásárolható ginzenggyökér kivonatot tartalmazó alacsony alkoholtartalmú italok, melyet étkezés előtt, kis adagokban gyógyszerként fogyasztanak. Gyógyszertárban szerezhető be a *szenna* (*Cassia senna*; Szenna), melyet székrekedés esetén, illetve epehajtásra alkalmaznak. Általában nem könyvekből szerezték ezen egzotikus növények gyógyhatásáról alkotott tudásukat, hanem a nagyoroszoktól, kaukázusiaktól vették át idénymunkák, közösen szervezett országjáró kirándulások, rendezvények idején.

A gyógynövények mellett szinte minden, a ház körül fellelhető anyagot felhasználnak gyógyítás céljából. Fontos a szerepük még napjainkban is az emberi váladékoknak. A kisebb sebet pl. nyállal kenik be. Feltehetőleg ez a gyakorlat az emberiség egyik legősibb, az állatvilágban is megfigyelhető gyógy módja. A köpésnek elsősorban betegségtávoltartó szerepet tulajdonítanak. A mai napig nemi, vallási és etnikai hovatartozástól, iskolai

végzettségtől függetlenül, az újszülöttre való első pillantást a háromszori kiköpés követi. Szembeköpi azt, akinek árpája van. A sárgaságos beteg szembeköpése napjainkban már nem jellemző. A kifúrt fület egy héten át minden reggel *éjnyállal* kell megkenni. Gyógyító erőt tulajdonítanak az anyatejnek (fájós begyulladt szembe fejik), de használják az emberi ürüléket és vizeletet is.

Az állatvilág is kimeríthetetlen forrás a gyógyításban. A konyhában előforduló leggyakoribb balesetre, az égésre tejes, tejfölös ruhát borítanak, vagy tojásfehérjével kenik de, illetve porrá tört tojáshéjat szórnak az égett felületre. A nehezen fejlődő, soványka gyermekkel igyekeznek sok tejet, főleg kecsketejet itatni, mert annak erősebb hatást tulajdonítanak. Számon tartják azt is, hogy a hegyvidéki járásokban még mindig tenyésztett bivaly teje a legerősebb, ezért ez bír a legnagyobb tápláló erővel.

A veszett kutya harapásának kőrisbogárral való gyógyítása még él egyesek emlékezetében, de a gyakorlatban már nem alkalmazzák. A sárgaság gyógyítása pogácsába sütött tetűvel napjainkban is alkalmazott módszer. Néhány évtizede még általánosan elterjedt volt a pióca felhasználása a népi gyógyászatban. Szinte panáceként beszéltek róla. Ez abból eredhet, hogy a népi tudat általánosan elismeri a *rossz vért*, mint betegségekot. *Rossz, sárvizes a vére. Öli a vér. Sűrű a vére.* A pióca pedig kiszívta a *rossz vért*. *A nadájt cigányasszonyoktól vásárolták vagy maguk gyűjtötték a helyi tavakban, mocsarakban.*

A gyógyító technikák újabb csoportjába tartoznak a különböző fizikai hatásokon (hideg - vagy meleghatás, nyomás, ütés) alapuló gyógymódok. Több betegség: reuma, homloküreg-, arcüreg-, agyhártya -, tüdő -, mellhártya - torok -, vesegyulladás, gyomorfájás, hasmenés, szemgyulladás, különféle női bajok: húgyhólyag-, méhgyulladás, sőt a meddőség előidéző okának tartják a hideget, huzatot, a hülést, megfázást, felfázást. *Kihűlt a vére. Kihűlt a csontya. Kihűlt a béli. Huzatot kapott a szeme.* Ilyenkor a gyógyítás az ellentétben alapuló ősi módszer, a meleghatás felé fordul. Ez lehet meleg fürdő, meleg borogatás, gőzölés, de meleg tárgyat: frissen sült kenyeret, felmelegített téglát vagy fedőt

is gyakran helyeznek a kihűltnek vélt testrészre. E gyakorlat napjainkban is elevenen él. Azonban a meleghatást csak az ésszerűség határain belül ajánlják. Az idősebbek nemcsak takarékoságból hívják fel a fiatalok figyelmét arra, hogy a túlfűtött szoba *gyengít*. Tapasztalatuk szerint, az, aki állandóan túlfűtött helyiségben tartózkodik, túl melegen öltözködik - hamarabb megfázik. *A meleg gyengít.*

Általánosan elterjedt gyógymód napjainkban is a kenés, masszírozás. Legtöbbször a családtagok *kenik meg* a beteget, de ha valaki az átlagosnál jobban *ken*, annak hamar híre megy, és felkeresik közeli és távoli szomszédok. A megfigyelt masszírozó mozdulatokban észrevehető bizonyos, az emberi test felépítésének ismeretére utaló elem, de a lényeg az erős fizikai ráhatás a fájó testrészre, illetve kisgyermek esetében a simogató mozdulatok, az érintés varázsa, melyet általában halk, monoton szöveg kísér. *(Nem fog az fájni. Most már meggyógyul stb.)*

A kenés kategóriájába tartozik a kificamodott, meghúzódtott végtagok helyretevése, helyre masszírozása, melyet általában specialista végzett. Ezen hagyományos gyógymódnak a vizsgált településeken már nincs aktív gyakorlója. Szakorvos látja el a betegeket. Kárpátalja-szerte azonban működnek még olyan specialisták, akik az ősi módszer szerint masszírozzák helyre a hátgerincet, a helyéről kiment végtagot. A hivatalos orvoslás ezen a téren azonban könyörtelen harcot vív ellenük. Minden esetben felhívják a betegek figyelmét a negatív tapasztalatokra.

A racionális gyógyító technikák mellett, sokszor azokat kiegészítve, a mágikus gyógymódok is nagyon gazdagon és elevenen élnek még egész Kárpátalján, így a vizsgált településeken is.

Rendkívül sok betegséget eredeztet a népi tapasztalat a különböző lelki sérülésekből. Sőt az egyszerű nép körében már rég köztudott az, a modern orvostudomány által csak legújában elismert törvényszerűség, hogy a lélek egyensúlyának felbomlása felborítja a fizikai test egyensúlyát is, illetve a lelki sérülés gyógyulása több esetben a konkrét testi betegség gyógyulását eredményezi, de legtöbb esetben sietteti azt. A paraszti társadalomban a lélek

egyensúlyát elsősorban az Istenben való mélyes hit garantálta. Az istenítélet igazságosságának őszinte és teljes elfogadása eredményezhette csupán a magas gyermekhalandóság, a családi tragédiák, a nélkülözés okozta szenvedés békés lélekkel való fogadását. Sokkal több volt ez a különböző vallások által néhány száz éve hirdetett istenhitnél. E hitben benne volt a pogány ősök isteneik előtt bemutatott szent áldozata, a gondolkodó ember évezredes tapasztalata a természet törvényeinek megváltoztathatatlanságáról, a bennük lévő túlélési ösztön sugallata a múlt és a jelen dolgainak alázatos elfogadásáról: a jövő, a fennmaradás, az Élet értelmében. Érthető tehát, hogy az egyházi imák mellett fennmaradtak az archaikus imádságok, a ráolvasások, különböző igézet- és rontáselhárító szövegek, melyekben mindig a földi élet fölött állóhoz (Istenhez, szentekhez, a Holdhoz, a csillagokhoz...) folyamodtak segítségért.

Ami különlegesnek számít Kárpátalján, az, hogy az itt élő emberek még mindig igénylik és alkalmazzák elődeik tudását, hisznek az ősi gyógy módok hatásában, felhasználják az irracionális praktikákat a mindennapi életben. Nemcsak a kutatót őt településen, hanem egész Kárpátalján érezhető a hit e természetfölötti erőiben, persze mindez a legnagyobb összhangban él azzal a mély vallásossággal, mely az itt élő emberekre jellemző.

Nem tátong mély szakadék a különböző generációk rontásról, igézetről, gyógyítókról vallott felfogása között, sőt a képzettségi szint sem jelenti azt, hogy a magasabb képzettségű automatikusan elutasítja az irracionális gyógy módokat. Etnikai és vallási téren van bizonyos különbség, de azt a közösség maga is megfogalmazza: *Az oroszok jobban tuggyák az ilyen rontásokat, meg imákat.* Orosz gyűjtőnév alatt érthető orosz, ukrán, ruszin nemzetiségű, sőt ezzel a megkülönböztető névvel illetik a magukat magyarnak valló görög katolikusokat és ortodoxokat is.

A legegyszerűbb mágikus cselekményeknek szinte minden családban van hozzáértő alkalmazója. A kisgyermek, fiatal állat megköpdősése, szemén lévő árpára, *efinkére*, szemölcsre való ráolvasás, a mágikus számok (3, 7, 9) felhasználása a gyógyításban, a visszafelé számlálás általánosan ismertek és alkalmazottak, generációról generációra öröklődnek, s az egymást ismerő

falusi vagy kisvárosi közösség kinézi soraiból azt, aki a legalapvetőbb *szabályokat* nem tartja be: nem köpdösi meg a gyermeket vagy fiatal állatot, újszülött látogatásánál nem vallja be, hogy menstruál stb. (Saját tapasztalat).

A keresztény egyház kötelékébe való tartozás erős tudata azonban mindig fontos szerepet tölt be az irracionális szférához forduló személy esetében is. A keresztény Isten mindenhatóságába vetett hit járja át testét-lelkét. A *normális* élettől való bármilyen eltérés, mint például a betegség, csak fokozza az Istenhez fordulás alkalmait. Istenhez pedig könyörgéssel, imával fordulnak. Találkoztam olyan súlyosan beteg asszonnyal, aki bár kissé szégyenkezve, de bevallotta, hogy a templomban nem a pap prédikációját hallgatja, hanem úgy érzi, Isten házában kerül legközelebb a Mindenhatóhoz, s itt teljesen kizárja magát a szertartás alól, imádkozik, s ilyenkor erőt és javulást érez. Szaknyelven ezt ma meditációnak nevezzük, mely a szakrális térben különös hatást ér el. Erősen hisznek az egyház áldásában részesült tárgyak: a szentelmények, különleges erejében. Rendkívül nagyra becsülik e szakrális tárgyak szerepét a gyógyításban, főleg a katolikusok. Nem ritka azonban az sem, amikor reformátusok használják betegségmegelőző-, illetve gyógyító céllal. A legelterjedtebb gyógyító erővel felruházott szentelmény a szenteltvíz, mely egész évben (vízkeresztől-vízkeresztig) minden katolikus családban megtalálható, s panáceként tartják számon. Az ágyhoz kötött betegek mindig számukra is elérhető helyen tárolják, hogy bármikor hozzájuthassanak. De fontos szerep jut mind a gyógyításban, mind a betegségek megelőzésében a szentelt sonkának, pászka morzsájának, tojás héjának stb. E szentelményeket a húsvéti szentelés után általános egészségmegővő szempontból is fogyasztják, míg maradékaikat a későbbiekben konkrét betegségek esetén alkalmazzák: pl.: a szentelt sonka csontjával, illetve a tojás héjával keléseket kerekítenek.

Elevenen él a vidéken a *rontásban*, - mint az egyik leggyakoribb betegségelőidéző cselekményben - való hit. Megdöbbenően sok betegséget (alkoholizmus, rák, bőrbajok, emésztési rendellenességek, látás elvesztése stb.) tulajdonítanak rontás eredményének. Jellemző, hogy nem természetfölötti

lényeket (boszorkány, lidérc stb.) okolnak az ártó szándékkal, hanem konkrét személyeket: haragost, irigy szomszédot, rivális munkatársat. Ki merem jelteni, hogy a 17.-18. századi boszorkányszindróma modern változata zajlik ma egész *Kárpátalján*. Történetek sokasága bizonyítja, hogy nagyon sok ember vádolja meg az általa bűnbaknak kikiáltott egyént rontás vádjával. Mindennek táptalaja az ukrajnai média, ahol a magukat reklámozó természetgyógyászokhoz írt köszönőlevelek 90% - ban rontás feloldásáért mondanak hálát. A vádaskodásoknak valószínűleg lélektani okai vannak. Hiszen nem múlhat el nyomtalanul a 20. században lezajlott két világháború, a kolhozosítás, a sztálini lágerok emléke, a donyeci „önkéntes” kényszermunka, *Csernobil*, a rendszerváltás eredményezte bizonytalanság, a jelenlegi kaotikus vadkapitalizmus. Mindez óriási hatással volt az emberek pszichéjére, így érthető, hogy saját ismeretségi körükben keresik a bűnbakot.

Az előbbieken felsorolt irracionális cselekményeket tehát sokan ismerik és alkalmazzák napjainkban is, míg a bonyolultabb cselekményeket mindig specialisták végzik: öntőasszonyok, tudósok stb. Még a legerősebb kommunista terror idején is működtek titokban a népi tudás e hordozói. Napjainkban szerintem világviszonylatban vezetünk a mágikus gyógy módokat alkalmazó specialisták létszámát tekintve. Szűkebb és tágabb környezetben alig akad valaki, aki ne folyamodott volna már mágikus tudású specialistához. Ezt csak fellendíti a helyi média. Ukrajnában alig van olyan újság, beleértve a kárpátaljai helyi magyar nyelvű sajtót is, ahol ne jelenne meg az ilyen típusú specialistákat propagáló reklámszöveg.

Feltétlenül meg kell említenem a hagyományos népi gyógyászat viszonyulását a tipikusan modern betegségekhez. A rettegett rák a hivatalos orvoslás szakszótárából került be a népi tudatba. Bár bizonyítottan a régmúltban is létezett már e betegség, a köztudat ezt nem ismeri be, a modern kor betegségének tartják. Mégsem zárul be a hagyományos orvoslás kapuja még az orvosok által menthetetlennek ítélt betegek előtt sem. A szenvedők elbeszéléseiből azt a következtetést vontam le, hogy a gyógyítók materiális szereiben (fürdők, főzetek, teák) már nem is igen hisznek a kemoterapiás és

sugárkezelésen átesett betegek, de bíznak az általában kiegyensúlyozottságot, erőt, nyugalmat, s legfőképpen rendíthetetlen hitet sugárzó, a velük egy társadalmi -, szociális - és kulturális szinten élő, egyformán gondolkodó (bár sokszor nem azonos nyelvet beszélő) személyében. A halál ezekben az esetekben nem vonja maga után a hozzátartozók bosszúját, hálások azért a kis ideig tartó nyugodt javulásért, amelyet a számukra kedves ember e gyógyítóktól kapott.

Vannak azonban negatív tapasztalataim is ezen a téren. A csernobili katasztrófa óta egész *Ukrajnában* megnövekedett a nyirokmirigy-daganatok száma. Így van ez *Kárpátalján* is. A betegség utolsó fázisára jellemző, hogy a rákos mirigy óriásira dagad. Egy konkrét esetben a gyógyító, aki nem volt tisztában a betegséggel, úgy kezelte, mint bármely más kelést, s a saját maga készítette kenőccsel próbálta gyógyítani, biztatva a hozzátartozókat, ha majd *kifokad*, minden rendbejön. Közben óriási szenvedést okozott a betegnek.

A népi gyógyászat továbbélésének még a hivatalos orvosi gyakorlat sem egyöntetűen szab gátat. Míg egyes szakorvosok elítélik, és szóba sem állnak többé betegükkel, ha az hagyományos orvoslást is alkalmaz, egyre többször tapasztaltam azonban, hogy vannak, akik bizonyos esetekben egyenesen ajánlják betegüknek a népi gyógyító felkeresését.

Dolgozatom összefoglalásában eddig főként az embergyógyászatra jellemző következtetéseket vontam le. A munka nagy részét kitöltő népi állatgyógyászat is fontos megállapításokat igényel. A parasztember életében ugyanis mindig legalább olyan fontos volt állatának egészségi állapota, mint bármelyik családtagjáé. Kész volt bármit megtenni jószágának egészsége érdekében. Az ember - és az állatgyógyászat összehasonlításakor azonnal szembetűnő különbség, hogy az állatgyógyászatban közel sem használnak annyi gyógynövényt, mint az embergyógyászatban. Sokkal merészebben alkalmazzák viszont a külső beavatkozásokat: juh trepanáciája (koponylékelés), elléskor gyakran kézzel nyúlnak az állat méhébe, belevágnak a juh vagy disznó fülébe, ha azt túl vérbőnek tartják stb.

Az állatgyógyászatban is megfigyelhető a specialisták elkülönülése az átlagos tudású gazdákétól. A jószággal való mindennapos bajlódás, a sokszor éjjel-nappali együttlét, minden állattartó gazdának adott egy bizonyos tudást állatai egészségének megőrzése, illetve a gyakrabban előforduló betegségek gyógyítása terén. Generációk tapasztalatából tudták, mitől kaphat az állat csömört, mitől fúvódik fel, de ha mégis megtörtént a baj, az ügyesebb gazdák maguk is képesek voltak orvosolni.

Az állatgyógyászatban is fontos szerep jut az irracionális szférának. A mágikus cselekmények fontos szerepet kapnak a bajmegelőzésben. Napjainkban is gazdag hagyományanyag figyelhető meg élő mivoltában. Eleven még az istállók, ólak ajtajára rajzolt kereszt, küszöbre szögezett patkó gonoszelhárító erejébe vetett hit. Az ígézettől való megóvást szolgálja a jószág megköpdősése, a piros szalag a fiatal állat nyakában. Íratlan szabályként tartják be jelen ideig azt, hogy az ellés első napján nem adnak ki semmit a házból, hisznek abban: így nem adják oda a tejhasznot sem.

Mivel az állat nem tudja elpanaszolni fájdalmát, körülírni közérzetét, a konkrétan látható tünetek hiányában a gyanú azonnal a természetfeletti hatalmak rontó szándékára terelődik. Míg nem olyan súlyos a baj, szűkebb vagy tágabb környezetből hozzáértők általában közismert módszerekkel: szenteltvízzel, szenesvízzel próbálják gyógyítani a rendellenességet. Eredménytelenség esetén azonban még napjainkban is sokszor az állatorvost megkerülve, de legtöbbször annak utasításait is betartva, felkeresik a bizalmukat élvező állatgyógyító *tudóst*. Az állatorvosok viszonyulása a népi gyakorlathoz még pozitívabb, mint azt az embergyógyászat terén megfigyelhettük. Szerintem ez annak a bizonyítéka, hogy a hivatalos állatorvos elismeri az egyszerű ember tapasztalatát, hozzáértését.

Az állatgyógyászat terén átlagosnál nagyobb tudással rendelkező egyének általában a pásztorokból, gulyásokból, csordásokból, kondásokból kerültek ki, illetve azok leszármazottai. Minden településen éltek az állatgyógyászat terén sikeresen tevékenykedő emberek, de a különösen jó eredményeket produkálókat akár több községnyi távolságból is felkeresik még

napjainkban is. Az adatgyűjtés során is bebizonyosodott, hogy e gyógyítók valóban sokat tudnak az állatokról, megbecsülik- és saját szubkultúrájuk elfogadott normái szerint szeretik azokat. Az alkalmazott gyógymódjaik arányát tekintve az a következtetés vonható le, hogy a mágikus gyógymódok jóval meghaladják a racionális módszereket. A *rontás* okozta kórokmegállapítás ebben az esetben is túlsúlyban volt, s ennek következményeként a gyógyító cselekmények nagy többsége a rontás feloldására, illetve a rontó személy megbüntetésére irányult.

Az állatgyógyászat terén végzett kutatásaim során is levonható az a következtetés, hogy a népi gyógyítás ebben az esetben is generáció - vallás - és etnikumfüggetlen. Saját gyűjtésem, valamint az orosz és ukrán szakirodalom alapján rengeteg hasonlóságot találtam mind a racionális, mind az irracionális téren e nemzetek népi gyógyászatában. Egy összehasonlító tanulmányt feltétlenül megérdemelne a téma.

Bármennyire elzárt azonban a kutatott régió, a változások szele ide is elér. Ezért tartom fontosnak ezt a maga nemében páratlan helyzetet megörökíteni, így járulva hozzá a jelenben a jövő kutatásainak fejlesztéséhez a múlt tapasztalataira is alapozva.

napjainkban is. Az adatgyűjtés során is bebizonyosodott, hogy e gyógyítók valóban sokat tudnak az állatokról, megbecsülik- és saját szubkultúrájuk elfogadott normái szerint szeretik azokat. Az alkalmazott gyógy módjaik arányát tekintve az a következtetés vonható le, hogy a mágikus gyógy módok jóval meghaladják a racionális módszereket. A *rontás* okozta kórok megállapítás ebben az esetben is túlsúlyban volt, s ennek következményeként a gyógyító cselekmények nagy többsége a rontás feloldására, illetve a rontó személy megbüntetésére irányult.

Az állatgyógyászat terén végzett kutatásaim során is levonható az a következtetés, hogy a népi gyógyítás ebben az esetben is generáció - vallás - és etnikumfüggetlen. Saját gyűjtésem, valamint az orosz és ukrán szakirodalom alapján rengeteg hasonlóságot találtam mind a racionális, mind az irracionális téren e nemzetek népi gyógyászatában. Egy összehasonlító tanulmányt feltétlenül megérdemelne a téma.

Bármennyire elzárt azonban a kutatott régió, a változások szele ide is elér. Ezért tartom fontosnak ezt a maga nemében páratlan helyzetet megörökíteni, így járulva hozzá a jelenben a jövő kutatásainak fejlesztéséhez a múlt tapasztalataira is alapozva.

Summary

Traditional medicinal treatments in Sub-Carpathia

My motherland, Sub-Carpathia is situated in the Northeastern part of the historical Hungary. Prince Árpád leading the Hungarian conquerors crossed over the Carpathian Mountains about 896. Since then the Hungarians have been living together with other nations in the region.

In my essay I was trying to show the ways of traditional folk treatments in five villages in Sub-Carpathia such as Batár, Öregakli, Aklihegy and Újlaki. These villages are mixed ethnically and in religion. In Neveletlen village Roman Catholic and Protestant people in Öregakli Hungarian, Protestant people, in Aklihegy Hungarian Greek Catholic, Roman Catholics and Protestant people and in Újlaki Greek Catholic and Orthodox Ruthenians live.

Hungarians established the closest relations with the Ruthenians, the other large ethnic group in Sub-Carpathia. The two nations have been living together for several hundred years. As a result, the two cultures and lifestyles have always had influence on each other.

In the searched region the customs of the traditional medicine and treatments are still existing richly in people's everyday life. It has various geographical, historical, economical and cultural reasons, which I try to explain in my essay. The current, modern ways of curing do not keep in bound from the traditional, folk medicine.

My essay consists of two main parts – the human and veterinary therapies have been introduced with help of my experiences in the above mentioned towns. I have mainly stressed out the traditional medicine not to leave out the causes of the diseases and the simple people's approach towards the human body and the animal biology. As the border between the ethnical medicine and the belief cannot be truly separated, I want to emphasise on various suppositions concerning with prevention, precipitation and curing.

To follow up various diseases we can see that rational and irrational methods are mixed up and it also not so rare that people supplement both ways. In the human medicine the usage of virtuous plants, herbs takes up a main part among the rational cures methods. In the examined 5 villages 63 virtuous plants are used for curing. It can happen that one virtuous plant is used against different illnesses. Besides the herbs various materials which can be found at home are also used in curing.

The types of magical therapies are wide. The simplest magic treatment can be done in most families but specialists do the complicated ones.

In the second part I am talking about traditional veterinary therapies. They are quite well known and widely existing. To compare human and animal therapies we can say that less virtuous plants are used in veterinary therapies than in human medicine. The drastic like peripheral curing are boldly adopted. In the veterinary therapies the specialists separate themselves from those who have general knowledge in the animal therapy. The shepherds, the herds, the stockmen know more about veterinary therapies because their knowledge is based on experiences, observation and monitoring.

I put a great emphasis on the local fieldwork. As I come from this region, I think it was easier for me to interview people.

My main aim was to emphasise that the traditional folk medicine has an important role the everyday life in the Sub-Carpathia. The rich and colourful types of treatments show that the folk medicine is having renaissance in Sub-Carpathia nowadays.

IX. A kutatott településeken ismert és általánosan használt gyógynövények

- Akác – *Robinia pseudacacia*, Akácfa
Áfonya – *Vaccinium myrtillus*; Áfonya
Birs – *Sidonia oblonga*; Birs
Bodza – *Sambucus ebulus*; Fekete bodza
Bors – *Piper nigrum*; Bors
Búza – *Triticum aestivum*; Búza
Cékla – *Beta vulgaris*; Cékla
Cintória – *Centaurium minus*; Cintória
Császárszakáll – *Viola arvensis*; Vad árvácska
Csicsóka – *Heliontus tuberosus*; Csicsóka
Csonár – *Urtica dioica*; Csípős csalán
Csorbóka – *Paraxocum officinale*; Gyermekláncfű
Dió – *Juglans folium*; Dió
Dinnye – *Citrullus lamatus*; Görögdinnye
Dohány – *Nicotinia*, Dohány
Egérfarkúgaz, Cickafark – *Achillea millefolium*; Cickafark
Égerfa – *Acanthus*, Enyves éger
Égvirág, sallóvirág – *Centourea cyanus*; Kék búzavirág
Farkasalma – *Aristolochia clematitis*, Farkasalma
Fehér liliom – *Lilium candidum* L.; Fehér liliom
Filgaz – *Sempervivum tectorum*; Kövirózsa
Fodorminta – *Menta crispa*; Fodormenta
Fokhagyma – *Allium sativum*; Fokhagyma
Grecska – *Fagopirum esculentum*; Hajdina
Hárs – *Filix grandifolia*; Hárs

Iboja – *Viola odorata*; Erdei ibolya
Innyújtógaz – *Lysomachia nummularia*; Pénzlevelű lizinka
Katlankóró – *Cichorium intibus*; Katángkóró
Kapor – *Anesum graveolens*; Kapor
Káka – *Schoemoplectus*; Tavikáka
Káposzta - *Brassica oleracea*; Káposzta
Krumpli – *Salonum tuberosum*; Burgonya
Kökény – *Prunis spinosa*; Kökény
Kutyaszőlő – *Solorum dulcamara*; Ebszőlő
Kutyatej – *Chelodonium majus*; Vérehulló fecskefű
Len – *Linum usitatissimum*; Len
Lúsóska – *Rumex crispus*; Fodros lórom
Málé – *Zea majs*; Kukorica
Mosófű, rétojagaz – *Equisetum orvense*; Mezei zsúrló
Murok – *Daucus karota*; Sárgarépa
Nadálylapugyökér – *Symhitum officinale*, Fekete nadálytő
Napraforgó – *Helianthus Annus*; Napraforgó
Orgona – *Sijringa vulgaris*; Orgona
Paprika - *Capsicum annum*; Paprika
Paradicsom – *Licoperticon exulentum*; Paradicsom
Petrezselyem – *Petroselinum crispus*; Petrezselyem
Pipacs – *Papaver rhocsas*; Pipacs
Seggvakarcs, hecsepecse – *Roso conina*; Csipkebogyó
Som – *Cormus mas*; Som
Szamárszuróka – *Carduus*; Bogáncs
Szeder – *Rubus caesius*; Vadszeder
Szenna – *Cassia senna*; Szenna
Székfű – *Matricalia chamomilla*; Kamilla
Szilva – *Prunus domestica*; Szilva
Szomorúficfa – *Salix*; Fűzfa
Torma – *Amorácia melongena*; Torma

Tök – Cucurbita; Tök

Tőgyfa – Quercus petraea, Tölgyfa

Utilapu – Plantago lanceolata; Utilapu

Üröm – Artemisa vulgaris; Fekete üröm. Artemisa absinthium; Fehér üröm

Vadgesztenye – Aesculus hippocastanus; Vadgesztenye

Vadkörte – Pyrus pyraster; Vadkörte

Vereshagyma – Allium cepa; Vöröshagyma

Vizililijom – Nuphar luteum; Nuphar luteum

Zab - Avena sativa; Zab

Zsenyeny – Araliaceae, Szibériai ginzen

X. Tájszavak

A vizsgált mikrorégió magyar falvainak nyelvjárása az északkeleti nyelvjárástípusba tartozik. Egyik nem szerepel gyűjtőpontként a *Kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszában*.²⁵²

Legjellemzőbb sajátosságai, hogy kettőshangzókat -au, -öü, -eé, találunk a köznyelvi és monoftongusos nyelvjárások -ó, -o, -é, hangjai helyén. E diftongusokat a szószerinti idézetekben nem jelzem. Kitűnik az -e magánhangzó gyakori használatával a köznyelvtől és az ö-ző nyelvjárásoktól eltérően: *fel, csepp, megett, teffel* stb.²⁵³

Mássalhangzó szempontjából, köznyelvinél is jóval erősebb a j-zés: *pájinka, jány* stb. Jellemző a -suk, -sükölés, vagyis a felszólító mód fölösleges használata kijelentő módban is pl.: *Ha megetessük a jószágot, nem visít*. Az -n gyakran palatalizálódik: *paplany, szappany, vászony* stb.

Fontosnak tartottam, hogy az adatközlők szövegeit lejegyezzem, a dolgozatban közreadjam. A közlésre kerülő szövegek kiválasztásában arra törekedtem, hogy az adott betegség vagy gyógyító folyamat leírása minél pontosabb legyen.

A tájszavakat és kifejezéseket betűrendbe soroltam.

aluttvér - alvadt vér

állkapca - állkapocs

árpa - huzattól keletkezett gennyes kelés a szemén

bagó - szárított, vagdalt dohány

²⁵² **Lizanec Péter:** *Kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1992. -*Kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II.* PoliPrint Kft. Ungvár, 1996.

²⁵³ **Horváth Katalin:** *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó rendszere.* Ungvári Állami Egyetem. Uzshorod, 1976.

bajucc - bajusz
beleáll a fájás - megfájdul
bevesz egy gombot - bekap egy tablettát
cserepcsopor - agyagból készült edény
csorgóba- eresz alá
csihés - félénk, ideges egyén jelzője
csúnyaság - genny
csutak - csomó
csutakolni - dörzsölni
csuszó - kígyó
dagasztó - kenyérdagasztó teknő
dögtér - az elhullott állatok gyűjtőhelye
előhasú - először vemhes jószág
előlegessen - megelőzően
eccer csak kiüt (a betegség) - bizonyos lappangási idő után felüti fejét a betegség
ecsapta a hasát - hasmenést kap
előlegessen - megelőzően
elvert az eső - megáztunk
feje vize - magzatvíz
fonákja - kifordított formája
fojtás - a tehén üzekedése
feje lággya - ha egyenes értelemben használják, a kutacsot jelenti, de használják pejoratív értelemben is, ilyenkor tiltakozást fejez ki valamilyen igazságtalanság ellen
feküdtem mint a hid - nagyon beteg volt, mozdulatlanul feküdt
fübe ütni - agyonvágni
gané - trágya
gatya korca - a nadrágnak a felső, újnyira betürt, levarrott része, amelybe gumit, régebben madzagot húztak
gombóca - gombóc

göb, göbök - göm, gömök
gömböc - a jószág gyomra
hirintázik - hintázik
horpasza - a szarvasmarha oldala
hozzávet - megfertőződik a kelés, szúrás stb.
íz alá megy - bőre alá megy
kec - ketrec
kéccer van választva - olyan személy, akit szünet után újra szoptat az anyja
kékkű - rézgálic
kérője - a jószág által kérődzéskor felbőfögött massa
kifokad a telés- a kelésben összegyűlt váladé kifolyik
korjuk – szarvasmarha szájbetegsége
lemegy az agyáru - megőrül
leveszi a tüzit - csökkenti a fájdalmat
levérzett - elfolyt a vére
lécka - lécdarab
léhog - liheg
március a nyúzó hónap - márciusban hull el a legtöbb állat
málébajucc - kukoricabajusz
mássa, pokla - magzatburok
megfűjja egy kis szél és már beteg - hamar megbetegszik
megroggyan az idő - melegebbre fordul az időjárás
megye, megyibe - hüvely, hüvelyébe
mosó - mosogatóruha
oda nem vót jó bekeveredni - bizonyos családba nem volt ajánlatos házasodni
orosság - olyan vidék, ahol szláv nemzetiségűek élnek nagy tömbben
petró - petróleum
pipasanc - pipaszártban lévő nyálas nikotinos lerakódás
pup - köldök
pupkötél - köldökzsinór
ráncigálta - rángatta

rühetne - disznó párosodási szándéka
sárlík - a ló párosodási szándéka
sárvizes vér - úgy képzelik, hogy gennyes a vére
semmivíz, szőlőkönny- a szőlő metszése után a növény ágaiból kicsepegő
folyadék
sényli - szenved
sinba tesz - kifícamodott végtagot rögzít
spór - tűzhely
szappanycsap - szappanból hosszúkára faragott csap, melyet a gyermek
fenekébe dugnak székrekedés esetén
szálal - szálanként eszik (az étvágytalan, válogatós jószág)
szénamúrva - szénatörmelék
szólító - halánték
szűkibe - fogyóban
tallóseb - a learatott tarló által okozott sérülés
tapot - tapos
tekenő - fürdésre, mosásra használt teknő
telés-kelés
vadször- a szembe hajló szempillát nevezték így
vakkanduk - vakond
vaktetű - lábgomba
viselős - terhes
vőgye - a kelésből kifolyó, megkeményedett váladék
zabola - herpeszvírus okozta kisebbedés a szájon
zsajtár - sajtár
zsöndörzsír - sertésbélről leszedett, kiolvasztott zsír, amely főzésre nem
alkalmas

XI. Jövevényszavak

A kárpátaljai magyarok évszázadok óta többnyelvű környezetben élnek.²⁵⁴ Ennek egyik velejárója a nyelvhasználat sokfélesége. Még a homogén magyar falvak nyelvébe is bekerülnek, főként az éppen uralkodó hatalom nyelvéből (pl.: a Szovjetunió idején az oroszból, jelenleg az ukránból), jövevényszavak. Az egészségügyben leggyakrabban használtak a következők:

bint - géz

gripp - influenza

hálát - köpeny (orvosi is)

jascsur - száj- és körömfájás

kártocska - kórlap

LOR - fül-orr-gégész

medicina fakultet - orvosi tanszék

roddom - szülészet

plyonka - röntgenlemez

spricc - injekciós fecskendő

szesztra - egészségügyi nővér

szkora (pomoscs) - mentő

szanitärka - kórházi takarítónő

szprávka - orvosi igazolás

szvinka - mumpsz

trupárnya - halottasház

ucsaton van - nyilvántartásban szerepel

zab - bazedó

zeljonkla - folyékony fertőtlenítőszer (Ukrajnában mindig zöld színű)

²⁵⁴ Beregszászi Anikó: *Megfélemlített anyanyelvhasználat*. In: Berniczky Éva, Bagu László, Csernicskó István (szerk.): Pánsíp. 22. IV. 1998. Ungvár, 28-31.

XII. Az adatközlők névsora

Az alábbiakban azon adatközlők névsorát, születési helyét-, évszámát, vallását közlöm, akikkel mély, hosszabb ideig tartó kutatást végeztem. Többször látogattam meg őket kérdőívek kitöltése, számomra nem világos adatok tisztázása, a már meglévő hagyományanyag újraellenőrzése céljából. A kutatott mikrorégió egyik települése, Nevetlenfalu, születési helyem, huszonöt évig lakóhelyem, de kiterjedt rokonságomnak köszönhetően ma is gyakran felkeresem. Ezért magam a falvak lakóit személyesen ismerem, hagyományaikat sajátomnak vallom. A dolgozatban ismertetett népgyógyászati anyag számos elemét magam is kipróbáltam, hasznosítom, illetve szűk környezetemben gyakran alkalmazzák azokat. A tudatos népgyógyászati adatgyűjtés megkezdésekor azonban magam is meglepődtem, mennyien igyekeztek bővíteni adataimat, egy-egy számukra fontosnak tartott módszerrel, adattal. Minden szíves segítőm neve sajnos nem kerülhetett e névsorba, ezért a kimaradottaknak csak a köszönet és a hála szavait tolmácsolhatom.

Bence Sándor (Batár) 1938. görög katolikus

Bodnár György (Nevetlenfalu) 1924. római katolikus

Bodor Sándor (Aklihegy) 1928. római katolikus

Bodnár Margit (Nevetlenfalu) 1926. római katolikus

Bocskor Mária (Öregakli) 1925. református

Bocskor Viktor (Öregakli) 1933. református

Bocskor Dezső (Öregakli) 1925. református

Borcsik János (Nevetlenfalu) 1925. római katolikus

Budaházi Julianna (Nevetlenfalu) 1924. római katolikus

Bocskor Áron (Öregakli) 1928. református

Budaházi Mária (Nevetlenfalu) 1920. római katolikus

Budaházi Magdolna (Nevetlenfalu) 1947. római katolikus
Celics György (Nevetlenfalu) 1945. görög katolikus
Celics Margit (Nevetlenfalu) 1943. római katolikus
Csüri Erzsébet (Nevetlenfalu) 1941. római katolikus
Csüri Etel (Nevetlenfalu) 1936. református
Csüri Lajos (Nevetlenfalu) 1928. református
Csüri István (Nevetlenfalu) 1934. református
Danku Julianna (Batár) 1936. görög katolikus
Dánics László (Batár) 1924. görög katolikus
Domokos Ilona (Öregakli) 1936. református
Fancsiki Béla (Nevetlenfalu) 1936. református
Fancsiki Elvira (Nevetlenfalu) 1944. római katolikus
Ferenci Sándor (Aklihegy) 1928. görög katolikus
Gergely Malvin (Batár) 1936. görög katolikus
Fudella Julianna (Nevetlenfalu) 1921. római katolikus
Jakab Anna (Nevetlenfalu) 1925. római katolikus
Jákó Erzsébet (Nevetlenfalu) 1932. református
Kapta Borbála (Batár) 1930. görög katolikus
Kapta Margit (Batár) 1930. görög katolikus
Kapta Olga (Batár) 1935. görög katolikus
Kádár Anna (Nevetlenfalu) 1950. görög katolikus
Kiss Ferenc (Öregakli) 1936. református
Kosztya Erzsébet (Nevetlenfalu) 1912. római katolikus
Kosztya László (Nevetlenfalu) 1909. római katolikus
Kosztya Zsuzsanna (Nevetlenfalu) 1910. római katolikus
Kovács Antal (Aklihegy) 1932. római katolikus
Kovács Erzsébet (Nevetlenfalu) 1920. római katolikus
Kovács István (Újakli) 1936. római katolikus
Kovács Paula (Újakli) 1940. ortodox
Malyár Tamás (Újakli) 1928. ortodox
Máté Béla (Nevetlenfalu) 1915. református

Máté Jolán (Aklihegy) 1940. görög katolikus
Molnár Ferenc (Batár) 1921. görög katolikus
Morvai Pál (Batár) 1928. görög katolikus
Nagy Pál (Nevetlenfalu) 1925. református
Német Borbála (Batár) 1918. görög katolikus
Német Erzsébet (Batár) 1941. görög katolikus
Német Rozália (Aklihegy) 1942. görög katolikus
Oláh Ottó (Öregakli) 1964. református
Orosz Mária (Batár) 1948. görög katolikus
Pénzes János (Aklihegy) 1926. római katolikus
Pupcsik Anna (Nevetlenfalu) 1936. római katolikus
Pupcsik Bertalan (Aklihegy) 1920. római katolikus
Román Ilona (Nevetlenfalu) 1942. görög katolikus
Szabó Anna (Nevetlenfalu) 1820. református
Szabó Borbála (Nevetlenfalu) 1924. római katolikus
Szabó Ferenc (Nevetlenfalu) 1921. római katolikus
Száraz Erzsébet (Nevetlenfalu) 1906. római katolikus (1960-tól Jehova tanúja)
Száraz Ferenc (Nevetlenfalu) 1949. római katolikus
Szilágyi Ilona (Nevetlenfalu) 1930. református
Szirmai István (Nevetlenfalu) 1921. római katolikus
Szirmai Mária (Nevetlenfalu) 1928. római katolikus
Sztojka Rebeka (Batár) 1920. görög katolikus
Tóth Károly (Öregakli) 1937. református
Török Magdolna (Nevetlenfalu) 1939. református
Vince Ilona (Nevetlenfalu) 1933. római katolikus
Vince Gyula (Nevetlenfalu) 1928. római katolikus
Voloscsuk Ilona (Újakli) 1948. ortodox
Voloscsuk Erzsébet (Újakli) 1930. ortodox
Zsadányi Róza (Batár) 1922. görög katolikus

XIII. Irodalom

A BOLDOGSÁG felé

1975. (Kárpátontúl vázlatos története). Szerk.: Á. Sz. Groszman. Kárpáti Könyvkiadó

A MŰLT magyar orvostörténésezei

2002. Gazda István (szerk.): Magyar Tudománytörténeti Intézet. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Piliscsaba - Budapest

ALFÖLDI András

1946. *A varázslás lélektani alapjai*. Ethnographia LVII. 19-29.

A MAGYAR NYELV történeti-etimológiai szótára III. Benkő Lóránd (szerk.)

1976. Akadémiai Kiadó, Budapest,

ÁLLATTENYÉSZTÉSTAN

1961. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest

BALAHURI Eduárd

1992. *Problemi pervisznaji isztariji Verhnogo Potiszjá u szvitli nájnovijsih archeologicsnih doszlidzsény*. In: Karpatica-Karpatika. Aktualni problemi isztoriji i kulturi Zakarpatja. Uzshorod, 24-35.

BALASSA Iván

1989. *A határainkon túli magyarok néprajza*. Gondolat, Budapest

BALLA Teréz

1994. Gyermek a nagybereg-i családban. Néprajzi Látóhatár III. 3-4. sz. 159-165.

BALÁZS Lajos

1998. *A fekete mágia interetnikus vonatkozásai Csíkszentdomokoson.* In: Eperjessy Ernő, Grin Igor, Krupa András (szerk.): *Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében Békéscsaba-Debrecen,* 383-385.

BARÁTH-SCHULLER -POPOVICS

2003. ápr. 5. *Drága táltosok.* In: *Kárpátalja* III. évf. 17 (119.) sz. Ungvár. 6.

BARTHA Antal

1988. *A magyar nép őstörténete.* Akadémia Kiadó, Budapest

BARTHA Elek

1980. *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban.* Debrecen, 64.

1999. *Görög katolikus ünnepeink szokásvilága.* *Studia Folkloristica et Ethnographica* 5. Debrecen

BAKOS Noémi

1998. *A pióca felhasználása a népi gyógyászatban Kenderesen és környékén.* *Múzeumi Levelek.* 39-40. 121-148.

BEKE Ödön

1949. *A kutyaharapást szőrivel gyógyítják.* *Népünk és nyelvünk.,* 72-85. Szeged

BENE Zsuzsánna

1967. *Adatok a népi embergyógyításhoz a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Felsőzsolca, Sajóapátfalva és Arnót községekből.* Néprajzi Közlemények IX. 1-21. 13-97.

BERDE Károly

1940. *A magyar nép dermatológiája.* Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest

BEREGSZÁSZI Anikó

1998. *Megfélemlített anyanyelvhasználat.* In: Berniczky Éva, Bagu László, Cserniczkó István (szerk.): Pánsíp. 22. IV. Ungvár, 28-31.

BERNÁD Ilona

2002. *Széletterápia. Az ősi hitvilág emlékei a magyar népi gyógyászatban a természetgyógyászat, az ezotéria és lélekgyógyászat szemszögéből.* In: Szikszai Mária (szerk.) Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10. Kolozsvár, 265-325.

BODÓ Sándor

1990. *A magyar paraszti termelés igaerejének története.* Studia Folkloristica et Ethnographica 26. Debrecen

BOTLIK József

1997. *Hármas kereszt alatt.* (Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997)). Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Kiadó, Budapest

BOTLIK József - DUPKA György

1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest

BOLTAROVICS Zorjana. E.

1980. *Narodna likovanja ukrajinciv Karpat kinci XIX sztolitja-pocsatku XX. sztolitja*. Naukova Dumka, Kijev

1987. *Narodna medicina ta veterinarija v Huculscsinyi*. Naukova Dumka, Kijev

1990. *Narodna medicina ukrajinciv*. Naukova Dumka, Kijev

BONKÁLÓ Sándor

1996. *A rutének*. Második, bővített kiadás. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel-Budapest

BŐDI Erzsébet

1971. *Pásztorévek Karcagon*. Műveltség és Hagyomány XV-XVI. Debrecen, 81-93.

CASTIGLIONE László

1982. *Az ókor nagyjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest

COHN, Norman

1994. *Európa démonai. A boszorkányüldözés története*. Corvina, Budapest

CSERMÁK Géza

1949. *Istensegítsiek állatorvoslása*. Ethnographia LX. 236-266.

CSISZÁR Árpád

1971. *A beregi sertéstenyésztés*. Ethnographia LXXXII. 178-191.

1998. *Sertéstartás az északkeleti erdővidéken*. In: A beregi népelet.. Ethnica Kiadás. Debrecen, 162-178.

BOLTAROVICS Zorjana. E.

1980. *Narodna likovanja ukrajinciv Karpat kinci XIX sztolitja-pocsatku XX. sztolitja*. Naukova Dumka, Kijev

1987. *Narodna medicina ta veterinarija v Huculcsinyi*. Naukova Dumka, Kijev

1990. *Narodna medicina ukrajinciv*. Naukova Dumka, Kijev

BONKÁLÓ Sándor

1996. *A rutének*. Második, bővített kiadás. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel-Budapest

BŐDI Erzsébet

1971. *Pásztorévek Karcagon*. Műveltség és Hagyomány XV-XVI. Debrecen, 81-93.

CASTIGLIONE László

1982. *Az ókor nagyjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest

COHN, Norman

1994. *Európa démonai. A boszorkányüldözés története*. Corvina, Budapest

CSERMÁK Géza

1949. *Istensegítsiek állatorvoslása*. Ethnographia LX. 236-266.

CSISZÁR Árpád

1971. *A beregi sertéstenyésztés*. Ethnographia LXXXII. 178-191.

1998. *Sertéstartás az északkeleti erdővidéken*. In: A beregi népelet. Ethnica Kiadás. Debrecen, 162-178.

CSOMA Gergely

1997. *A moldvai csángó magyarok szerelmi varázslása*. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Veszprém-Debrecen, 180-122.

CSORI Jurij

2000. *Zsiva isztorija*. „ELARA”, Mukacsevo

DANKÓ Imre

2002. *A tiszaiújlaki vásár etnicitása*. In: *Néprajzi Látóhatár*. XI. évfolyam 1-4. sz. 251-278.

DÁM László

1995. *Magyar népi állattartás és pásztorkodás*. Néprajz egyetemi hallgatóknak 19. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

1998. *Kárpátalja kulturális régiói*. In: Boros László (szerk.): *Kárpátalja. Észak- és Kelet-Magyarország Földrajzi Évkönyv*. 6. Nyíregyháza, 165-170.

DEÁKI Zita

1997. *Népi vallásosság a szülés körüli szokásokban*. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Veszprém-Debrecen, 431-442.

DIÓSZEGI Vilmos

1957. *Dobbal való kötés-öldás*. *Néprajzi Közlemények* II. 1-2. 128-134.

1957. „*Visszafelé számláló*” ráolvasások. *Néprajzi Közlemények* II. 3-4. 162-173.

1959. *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Akadémiai Kiadó, Budapest

1960. *A sámánok nyomában Szibéria földjén*. Magvető Kiadó, Budapest

1962. *Samanizmus*. Gondolat, Budapest

CSOMA Gergely

1997. *A moldvai csángó magyarok szerelmi varázslása*. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Veszprém-Debrecen, 180-122.

CSORI Jurij

2000. *Zsiva isztorija*. „ELARA”, Mukacsevo

DANKÓ Imre

2002. *A tiszaiújlaki vásár etnicitása*. In: *Néprajzi Látóhatár*. XI. évfolyam 1-4. sz. 251-278.

DÁM László

1995. *Magyar népi állattartás és pásztorkodás*. Néprajz egyetemi hallgatóknak 19. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

1998. *Kárpátalja kulturális régiói*. In: Boros László (szerk.): *Kárpátalja. Észak- és Kelet-Magyarország Földrajzi Évkönyv*. 6. Nyíregyháza, 165-170.

DEÁKI Zita

1997. *Népi vallásosság a szülés körüli szokásokban*. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Veszprém-Debrecen, 431-442.

DIÓSZEGI Vilmos

1957. *Dobbal való kötés-oldás*. *Néprajzi Közlemények* II. 1-2. 128-134.

1957. „*Visszafelé számláló*” *ráolvasások*. *Néprajzi Közlemények* II. 3-4. 162-173.

1959. *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Akadémiai Kiadó, Budapest

1960. *A sámánok nyomában Szibéria földjén*. Magvető Kiadó, Budapest

1962. *Samanizmus*. Gondolat, Budapest

1978. *A pogány magyarok hitvilága 2.* változatlan kiadás. Akadémia Kiadó,
Budapest

DURUCSKÓ Mihály:

1992. *Gazdaság.* In: Krausz Tamács, Szilágyi Ákos (szerk.): Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája. (1900-1991) Akadémiai Kiadó, Budapest

ELIADE, Mircea:

1987. *A szent és a profán.* Budapest

ENYEDI Emese:

1994. *A gyergyói hitvilág vallásos elemei.* Néprajzi Látóhatár III. 3-4. sz. 188-192.

ERDÉLYI Zsuzsanna:

1997. *Az archaikus népi imádságok interetnikus kapcsolatai.* In: S. Lackovits Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. 16-24. Veszprém-Debrecen

1999. *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Kalligramm Kiadó, Pozsony

EGYETLEN bűnük magyarságuk volt.

1993. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944-1946) Dupka György közreadásában. Patent-Intermix, Ungvár-Budapest

ÉBNER Sándor

1931. *A zselici „csontrakók” és „öntőoasszonyok”.* Ethnographia XLII. 147-148.

1932. *Füstöléssel való gyógyítással a nógrádmegyei Patvarcon.* Ethnographia XLII. 165.

FARKAS József

1982. *Fejezetek az Écsedi-láp gazdálkodásához.* Studia Folkloristica et Ethnographica. Debrecen

1967. *Bakos Ferenc a mátészalkai parasztorvos.* A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve X. 145-182.

FÁBRY Zoltán:

1994. *Az éhség legendája (részletek).* In: S. Benedek András (szerk.): „*Itt élned halnod kell...*” Kárpátaljai honismereti olvasókönyv.. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 115-117.

FEDINEC Csilla:

2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944.* Fórum Intézet. Lilium Aurum Könyvkiadó. Galánta-Dunaszerdahely

FERENCZI Imre

1973-1974. *Népi gyógymódok a bánási magyarok körében.* Néprajz és nyelvtudomány XVII-VIII. Szeged, 281-279.

FÉNYES Elek

1998. *Magyarország geographiai szótára (Kárpátalja).* In: Kobály József (szerk.) Reprint. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

FÜGEDI Márta

1988. *Gyermek a matyó családban.* Miskolc

FÜVESSY Anikó

1998. *A szemmel való igézés gyógyítása ráolvasással a magyar-román vegyes nemzetiségű bihari falvakban.* In: Eperjessy Ernő, Grin Igor, Krupa András (szerk.): *Az együttélés évezrede a Kárpát-Medencében.* Békéscsaba - Debrecen, 260-263.

FARKAS József

1982. *Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához*. Studia Folkloristica et Ethnographica. Debrecen

1967. *Bakos Ferenc a mátészalkai parasztorvos*. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve X. 145-182.

FÁBRY Zoltán:

1994. *Az éhség legendája* (részletek). In: S. Benedek András (szerk.): „*Itt élned halnod kell...*” Kárpátaljai honismereti olvasókönyv. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 115-117.

FEDINEC Csilla:

2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944*. Fórum Intézet. Lilium Aurum Könyvkiadó. Galánta-Dunaszerdahely

FERENCZI Imre

1973-1974. *Népi gyógymódok a bánási magyarok körében*. Néprajz és nyelvtudomány XVII-VIII. Szeged, 281-279.

FÉNYES Elek

1998. *Magyarország geographiai szótára (Kárpátalja)*. In: Kobály József (szerk.) Reprint. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

FÜGEDI Márta

1988. *Gyermek a matyó családban*. Miskolc

FÜVESSY Anikó

1998. *A szemmel való igézés gyógyítása ráolvasással a magyar-román vegyes nemzetiségű bihari falvakban*. In: Eperjessy Ernő, Grin Igor, Krupa András (szerk.): *Az együttélés évezrede a Kárpát-Medencében*. Békéscsaba - Debrecen, 260-263.

GALGÓCZY Tibor:

1999. *Az Ungvidék pásztorművészete*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest

GÉMES Balázs

1975. *A magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmek a magyarság körében*. In: A Szekszárdi Déri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve IV-V. 1973-74.. Szekszárd, 236-238.

1979. *A népi orvoslás kutatás aktuális problémái Magyarországon*. In: Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 15-34.

GÖNCZI Ferenc

1902. *A villámlás, a mennydörgés és a mennykő a göcseji nép hiedelmében*. Ethnographia XIII. 67-79.

1902. *Az emberi betegségek és gyógyításaik a göcseji népnél*. Ethnographia XIII. 78-84. 128-132. 214-224.

1905. *Az emberi betegségek és gyógyításaik a göcseji és a hetési népnél*. Ethnographia XVI. 345-361.

1914. *Göcsej, s kapcsolatosan Hetés vidékének összevontabb ismertetése*. Kaposvár

1947. *Az emberi testrészek elnevezései Somogy megyében*. Ethnographia. LVIII. 279-280.

GRESZNÉ CZIMMER Anna

1943-1944. *Adatok a Tiszántúl népies orvoslásához*. Debreceni Szemle. nov., jan. (Klány)

GRYNAEUS Tamás

1974. *Bács megyei gyógyító szokások és hiedelmek*. Cumania II. 229-237.

1962. *Nadály és nadályosok*. Orvostörténeti Közlemények. 26. k. 126-157.

2002. *Szent Antal tüze*. Akadémiai Kiadó, Budapest

GUB Jenő

1994. *Növényekkel kapcsolatos hiedelmek és babonák a sóvidéken*. Néprajzi Látóhatár III. 3-4. sz. 193-198.

GULYÁS Éva

1997. *Szent György napi szokások, hiedelmek*. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében. II. Veszprém-Debrecen. 223-234.

GUNDA Béla

1989. *A rostaforgató asszony*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest

GYÖRFFY István

1991. *Gazdálkodás*. In: A magyarság néprajza II. 15-271. Reprint. Babits-Magyar Amerikai Kiadó Rt, Szekszárd

1995. *Kárpátalja növényvilága (annak gyakorlati haszná- megoldatlan kérdései)* In: Zorja/Hajnal. Reprint. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941-1944). Mandátum Kiadó. Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász-Budapest

HERKELY Károly

1937. *A matyók betegségei és halála*. Ethnographia XLVIII. 74.

HOPPÁL Mihály-TÖRŐ László

1975. *Népi gyógyítás Magyarországon*. Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 7-8.

HOPPÁL Mihály

1970. *Az „igézés” hiedelemkör alkotóelemei*. Népi Kultúra-Népi Társadalom. 259-285.

1979. *„Anya és gyermek” a magyar folklórban*. In: Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 89-109.

1990. *Népi gyógyítás*. In: Magyar néprajz VII. Akadémiai Kiadó. Budapest, 693-721

1992. *A hiedelemrendszer*. In: Etnozsemiotika. Néprajz egyetemi hallgatóknak 14. Debrecen, 108-126.

HORVÁTH Katalin

1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó rendszere*. Ungvári Állami Egyetem. Uzshorod

IDEGEN szavak szótára

1979. Bakos Ferenc-Péntek János-Teiszler Pál (szerk.): *Kriterion Kiadó*, Bukarest

IPOLYI Arnold

1987. *Magyar Mythologia*. Reprint. Európa Könyvkiadó, Budapest

ISTVÁN Lajos

1995. *Babonás népi gyógyítások Korondon*. Néprajzi Látóhatár IV. évfolyam 3-4. sz. 213-218.

ISTVÁNNFY Gyula

1892. *Adatok a palóc nép babonáihoz*. Ethnographia III. 353-362.

ISZTORIJA gorodov i szel Zakarpatja

1982. Glavnaja Redakcija USZE, Kijev

JUNG Károly

1995. *Táltosok, ördögök, garabonciások. Bevezetés népi babonáink világába*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék

KACOVSKÍJ Ján

1930. *Jákoj Porodi (fajti) Rogátij szkot rozvoditszjá u nász na Podk. Ruszi?*
Nyiva N-1. Uzshorod, 8-9.
- KALLÓS Zoltán
1966. *Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál. Műveltség és Hagyomány*
VIII. 137-158.
- KAPROS Márta
1986. *A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén. Studia Folkloristica et*
Ethnographica 18. Debrecen
- KATONA Imre
1948. *A baromfi betegsége és gyógyítása Csongrádon. Ethnographia* LIX. 133-137.
- KATONA Lajos
1905. *A kedd asszonya. Ethnographia* XVI. 1-16.
- KISS Géza
1986. *Ormányság. Reprint. Gondolat, Budapest*
- KISS Lajos
1919. *A születéssel, kereszteléssel és felneveléssel járó szokások, habonás*
hiedelmek Hódmezővásárhelyről. Ethnographia XXX. 84-91.
1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest*
- KÉSZ Margit
2000. *„Isten után gyógyítok” Ethnica* II. évfolyam, 2. sz. Debrecen, 41-42.
- KERESZTÉNY Balázs
1990. *Rákóczi virágai. (Kárpátaljai történeti és helyi mondák) Hatodik Síp*
Alapítvány. Mandátum Kiadó. Ungvár-Budapest

KLANICZAY Gábor

1986. *Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI-XVIII. században.* Ethnographia. XCVII. 257-295.

KOVÁCS László

1945. *Tejvarázslás a Borsa völgyében.* Ethnographia LVI. 52-58.

1947. *Adatok a bálványosváraivaljai fejtős juhászathoz.* Ethnographia LVIII. 45-55.

KOVÁCS Elemér

1990. *Babona, babona, bablencse.* Kárpáti Igaz Szó. szept. 16. Ungvár, 2.

2003. *A türelmes hucul ló.* Bereginfo 7. évf. 19. sz. Beregszász, 6.

KOVÁCS Endre

1998. *Extenzív sertéstartás a szlavóniai Erdődön.* Néprajzi Látóhatár. VII. 1-2. sz. 161-162.

KOVÁCS Sándor

1999. *Kárpátaljai útravaló.* Püski, Budapest

KÓCZIÁN Géza - SZABÓ István - SZABÓ László Gy.

1979. *A helleborus - (hunyor) fajok népgyógyászati felhasználására vonatkozó adatok.* In: Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 125-154.

KÓSA László - Filep Antal

1975. *A magyar nép táji-történeti tagolódása.* Akadémiai Kiadó, Budapest

KRÍZA János Néprajzi Társaság Évkönyve 10.

2002. Szikszai Mária (szerk.) Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának Nyomdája. Kolozsvár

LÁSZLÓ Gyula

1944. *A honfoglaló magyar nép élete*. Magyar Élet Kiadása, Budapest

1996. *A pogány vallás továbbélése az Árpád - korban*. In: László Gyula (szerk.): *Góg és Magóg népe*. Örökségünk. Budapest 172-177.

LEHOCZKY Tivadar

1995. *Bereg vármegye*. S. Benedek András (szerk.) Reprint. Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász

LISZKA József

1992. *Egy elfelejtett középkori mágikus szokáscselekmény kislalföldi emlékei és párhuzamai*. Néprajzi Látóhatár I. 3-4. sz. 193-197.

LÓRÁND Klára

1979. *Adalékok a fene és az íz nevű betegségek kapcsolatához*. Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 161-158.

LUBY Margit

1939. *Fogyó legelőkön*. Atheneum, Budapest

1983. *Bábelelte babona*. Reprint. Helikon Kiadó, Budapest

1995. *A parasztélet rendje*. Budapest

LÜKŐ Gábor

1975. *Anyá-és csecsemőóvó képek a régi magyar szekrényeken*. In: Orvostörténeti Közlemények Suppl. 7-8. 177-224.

MADAR Ilona

1967. *Sárrétudvari hiedelmek*. Néprajzi Közlemények XII. 1-2.

MADARAK voltunk...

1993. *Kárpátaljai néprajzi írások*. Panyakó Mária (szerk.): Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó, Ungvár-Budapest

MAKAY Béla - KISS József

1980. *Népi gyógyítások Szatmárban*. Gondolat, Budapest

MAGYARY-KOSSA Gyula

1929 - 1940. *Magyar orvosi emlékek I-IV*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest

MAGYARI Márta

1984. *A baromfi ültetésének és keltetésének hagyományai a Medvesalján*. Gömör Néprajza I. Debrecen, 123-133.

1994. *A baromfi nevelés hagyományai a Csermosnya-völgyi falvakban*. Folklor és Etnográfia 85. Debrecen, 203-238.

MAGYAR Néprajzi Lexikon III.

1987. Ortutay Gyula (szerk.): Akadémiai Kiadó. Budapest

MAGYAR ráolvasások I-II.

1985 - 1986. Cs. Pócs Éva (szerk.): MTA, Budapest

MANDIBURA M: D.

1972. *Huculszkoje poloninszkoje hozjásztva vtoroj polovin XIX. nacsala XX*. Karpatszkij szbomyik XIXV Moszkva

MARÓT Károly

1933. *Vallás és mágia*. Ethnographia XLIV. 31-34.

MÁNDOKI László

1994. *A gyógyítás tudománya és a tudomány átadása Balatonszentgyörgyön.*
Néprajzi Közlemények 4. sz. 78-79.

MÁRAMAROS megye

1997. *Honismereti írások a Monarchia korából.* Reprint. Hatodik Síp Alapítvány.
Mandátum Kiadó. S. Benedek András (szerk.); Budapest-Beregszász

MEZŐGAZDASÁGI Lexikon I.

1911. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat. Budapest

MOLNÁR József

1946. *Régi gyógymódok.* Ethnographia. LVII. 74.

MOLNÁR Gyula

1969. *Népi gyógyítás emlékei a bihari boszorkányperekben.* Orvostörténeti
Közlemények 50. évfolyam. 196-205.

MOTRENCSEK Sztepan

1937. *Cservinká rogotaga szkota.* Szelo N-11. Uzshorod, 2.

MÓRICZ Kálmán

1995. *Nagydobrony.* Mandátum Kiadó. Hatodik Síp Alapítvány. Beregszász-
Budapest

MUNKÁCSI Bernát

1903. *A harmatszedéssel való kuruzslások és rontások.* Ethnographia
XIV. 110-112.

NÁRADNIJ kalendár na peresztupnij 1932 r.

1931. Uzsgorod

NEMES Mihály

1901. *A rutén néphit köréből.* Ethnographia XII. 356.

1905. *Ótvar gyógyítása a ruténeknél.* Ethnographia XVI. 361-362.

OLÁH Andor

1976. „*Tudós ember*” vagy „*tudatlan kruzsló*”? Forrás XI. 2. sz 63-73.

1977. „*Eddig dolgom után, ezután hitem után élek.* - A magyar népi gerontológia tanulságai In: Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 179-207.

1985. „*Fűbe-fába orvosság!*” Békés megyei népi orvoslás. 1-2. Békéscsaba

1986. *Újhold, új király!* Gondolat, Budapest

PALÁDI Kovács Attila

1996. *A magyar állattartó kultúra korszakai.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest

PÁKAY Viktória - GESZTI ZSófia

2001. *A Tiszaháti Tájmuzeum Farkasfalván.* In: Néprajzi Hírek. 31. évfolyam. 1-4. sz. 40- 42.

PÁNTYA Julianna

2000. *A Debrecen környéki tormatermesztés néprajza.* Ethnica Kiadó, Debrecen

PENCKÓFERNÉ PUNYKÓ Mária

1995. *Tűzoltó nagymadár.* Beregújfalusi népmesék és mondák. Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász

PÉNTEK János, SZABÓ Attila

1985. *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete.* Kriterion Kiadó, Bukarest

PINCÉS Zoltán

1999. *Kárpátalja gazdasági életének földrajzi alapjai*. In: Dr. Boros László (szerk.) *Kárpátalja. Észak-és Kelet-Magyarország Földrajzi Évkönyv 6*. Nyíregyháza, 11-37.

CS. PÓCS Éva

1963. *Kötés és oldás a magyar néphitben*. Ethnographia LXXIV. 565-612.
1964. *Zagyvarékas néphite*. Néprajzi Közlemények. IX. Budapest, 3-4.
1968. *A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái*. Népi Kultúra-Népi Társadalom I. Ortutay Gyula (szerk.) 253-280.
1979. *A népi gyógyászat és a néphit határterületei*. Orvostörténeti Közlemények. Suppl. 11-12. 60-75.
1980. *Stilisztikai tényezők összefüggései a ráolvasások funkciójával*. Népi Kultúra-Népi Társadalom. XI-XII. Ortutay Gyula (szerk.) 469-485.
1986. *Szem meglátott, szív megvert*. Magyar ráolvasások. Helikon Kiadó. Budapest
1986. *Tündér és boszorkány Délkelet- és Középeurópa határán*. Ethnographia XCVII. 177-256.
1990. *Néphit*. Dömötör Tekla (szerk.). Magyar néprajz. VII. Akadémia Kiadó, Budapest 527-692.

RAGYANSZKE Zakarpatja v cifrah

1960. Uzsgorod

RÁPÓTI Jenő - ROMVÁRY Vilmos

1983. *Gyógyító növények*. Medicina Könyvkiadó, Budapest

RICHTER M. István

1905. *A szegény ember tehene*. Ethnographia XVI. 96-100.

RÓHEIM Géza

1990. *Magyar néphit és népszokások*. Reprint. Szeged

RÖHRICH, Lutz

1966. *Az ördög alakja a népköltészetben*. Ethnographia LXXVII. 212-228.

RUDIK Sz. K.

1988. *Tvarinietva i likivalna szprava u period kozackaji dabi*. Veterinarna gazeta. N-11-16.

RUSZIN Emil

1991. *Magyarok a Kárpátalján*. A félmúlt üzenete. Kiadja az SZGTL, Budapest

SCHRAM Ferenc

1982. *Magyarországi boszorkányperek III*. Budapest

SCHANL József

1914. *Magyarország gyapjútermelése*. In: Beke László (szerk.): *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai*. Budapest, 34.

SIPPAL dobbal...

1987. *Hagyományos orvoslás az Európán kívül élő népek körében*. Babulka Péter-Borsányi László Gynaecus Tamás (szerk.) Mezőgazdasági Kiadó, Budapest

SOLYMOSSY Sándor

1937. *Hitvilág*. In: Csakó Elemér (szerk.): *A magyarság néprajza IV*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 342-402.

SZABADFALVI József

1991. *A sertés Magyarországon*. Ethnica Kiadó, Debrecen

SZABÓ Kálmán

1937. *Az állatok betegsége és gyógyítása a kecskeméti pusztaságon*. Ethnographia XLVIII. 231-239.

SZABÓ László

1993. *Kárpátaljai magyar demográfiai adatok*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest

SZABÓ István

1994. *Ugocsa megye*. Reprint. Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász

SZADVARI-Baktin-Dudás-Kirilenko-SZabó-CSonka-CSuma

1999. *Veterimernaja medicina Zakarpotja na mezsi tiszjacsalit*. Uzskorod

„SZEM látta szív bánta”...

1992. *Kárpátaljai néprajzi és honismereti írások*. Punykó Mária (szerk.): Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó, Beregszász-Budapest

SZENDREY Ákos

1935. *A füstölés a magyar néphitben*. Ethnographia XLVI. 42-48.

SZENDREY Zsigmond

1937. *A varázscselekvések személye, ideje és helye*. Ethnographia XLVIII. 1-2. 140-150.

1937. *Betegség gyógyítás*. In: Csakó Elemér (szerk.): *A magyarság néprajza IV*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 229-244.

SZÉKELY Sándor

1960. *Az orvostudomány története*. Medicina Könyvkiadó, Budapest

SZÉL Tivadar

1930. *Egészségügyi statisztika*. CXXIV. Budapest

SZTIPSZKI Hiador - Bilák Izidor

1915. *Dolha és vidékének néprajza*. Néprajzi Értesítő XVI. 147.

TAMÁS Irén

1995. *A juhtenyésztés és juhösszeadás Magyarországon*. In: Néprajzi Látóhatár IV. 3-4. sz. 95-101.

TIMÁR Mihály

1993. *Mezőgazdaság*. In: S. Benedek András (szerk.): Máramaros megye. Honismereti írások a Monarchia korából. 38-43. Reprint. Hatodik Síp Alpítvány. Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász

TIVADAR Mihajlo P.

1990. *Isztoricsni ta haszpodarszka-kulturni peredumovi formivanja tradicijnaja szkotorsztvo v ukrajinszkih Karpat z najdavnisih esasziv do pocsatkiv jih kolonizacij na" voloszkomu pravi"* In: *Karpatica-Karpatika*. Aktualni problemi isztoriji i kulturni Zakarpatja. Uzshorod, 21-32.

1994. *Tradicionne szkotasztvo ukrajinszkih Karpat drugaji palavini XIX- persaji palavini XX szt.* Vidavnictva „Karpat”, Uzsgorod

TEMESVÁRI Rezső

1899. *Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében*. Budapest

Új MAGYAR Tájszótár

2002. Akadémia Kiadó, Budapest

UJVÁRY Zoltán

1957. *A vadontermő növények szerepe a táplálkozásban az abauj-zempléni hegyvidéken.* Néprajzi Értesítő XXXIX. Budapest, 231-244.

1969. *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban.* Műveltség és hagyomány XI. Debrecen

1995. *Népi táplálkozás három gömöri völgyben.* Gömör néprajza XXIX. Debrecen

1995. *Miscellanea.* Folklór és Etnografia. Debrecen

1986. *Az állattartás hiedelmei és gyógyítási eljárások a Turóc völgyében.* Múzeumi Kurír 50. V. 10. sz. 19-24.

UNG megye

1987. *Honismereti írások Ung megyéről 1944-ig.* Reprint. Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Beregszász-Budapest

VAJKAI Aurél

1943. *Népi orvoslás a Borsavölgyében.* Kolozsvár

1948. *A magyar népi orvoslás kutatása.* In: A magyar népkutatás kézikönyve, Budapest

VARGA Ibolya

1999. *Babonák és hiedelmek Szalókán.* In: „Szem látta, szív bánta” Kárpátaljai néprajzi és honismereti írások. Hatodik Síp Alapítvány. Mandátum Kiadó. Beregszász-Budapest, 189-203.

VARGYAS Lajos

1945. *Adatok a makádi néphithez.* Ethnographia LVI. 60-64.

VANYÓ László

1988. *Az ókeresztény művészet szimbólumai.* A apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest

VARRÓ Ágnes

1997. *Szentelmények, szakrális tárgyak, szent helyek szerepe a népi orvoslásban Fejér megyében.* In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Veszprém-Debrecen, 426-430.

VANYÓ László

1987. *Az ókeresztény művészet szimbólumai.* Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest

VASAS Samu

1945. *Népi gyógyászat.* Kriterion, Bukarest

VIGA Gyula

1994. *Szamártartás Magyarországon.* *Folklór és Etnografia* 81. Debrecen, 71-88.

1994. *A hazai kecsketartás és kecsketej felhasználásának történeti áttekintése.* *Folklór és Etnografia* 81. 71-88.

VOIGT Vilmos

1976. *Miért hiszünk a hiedelmekben? A hiedelmek paradigmaticus és szintagmaticus tengelye.* *Etnographia.* LXXXVII. 559-569.

ZILLMANN Jenő

1992. *Népi gyógyászat Havadon.* *Néprajzi Láhatár* VII. 1-2. sz.124-147.

ZSILÁK Mária

1998. *Ráolvasási formulák szövegtani sajátosságai.* In: *Az együttélés évezrede a Kárpát-Medencében, Békéscsaba-Debrecen,* 372-376.

ZOMBORI István

1988. *Lovagok és lovagrendek.* Kozmosz Könyvek. Budapest

ZORJA/Hajnal

1995. *A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941-1944)*. Csatóry György (szerk.): Mandátum Kiadó. Hatodik Síp Alapítvány. Beregszász-Budapest

ZUBÁNICS László

1999. *Boszorkányok pedig nincsenek?!* In: Panykó Mária (szerk.): „Szem látta szív bánta...” Kárpátaljai néprajzi és honismereti írások. Hatodik Síp alapítvány. Mandátum Kiadó. Budapest - Beregszász, 179-199.

2000. *Guti körkép*. Intermix kiadó. Ungvár-Budapest

Tartalom

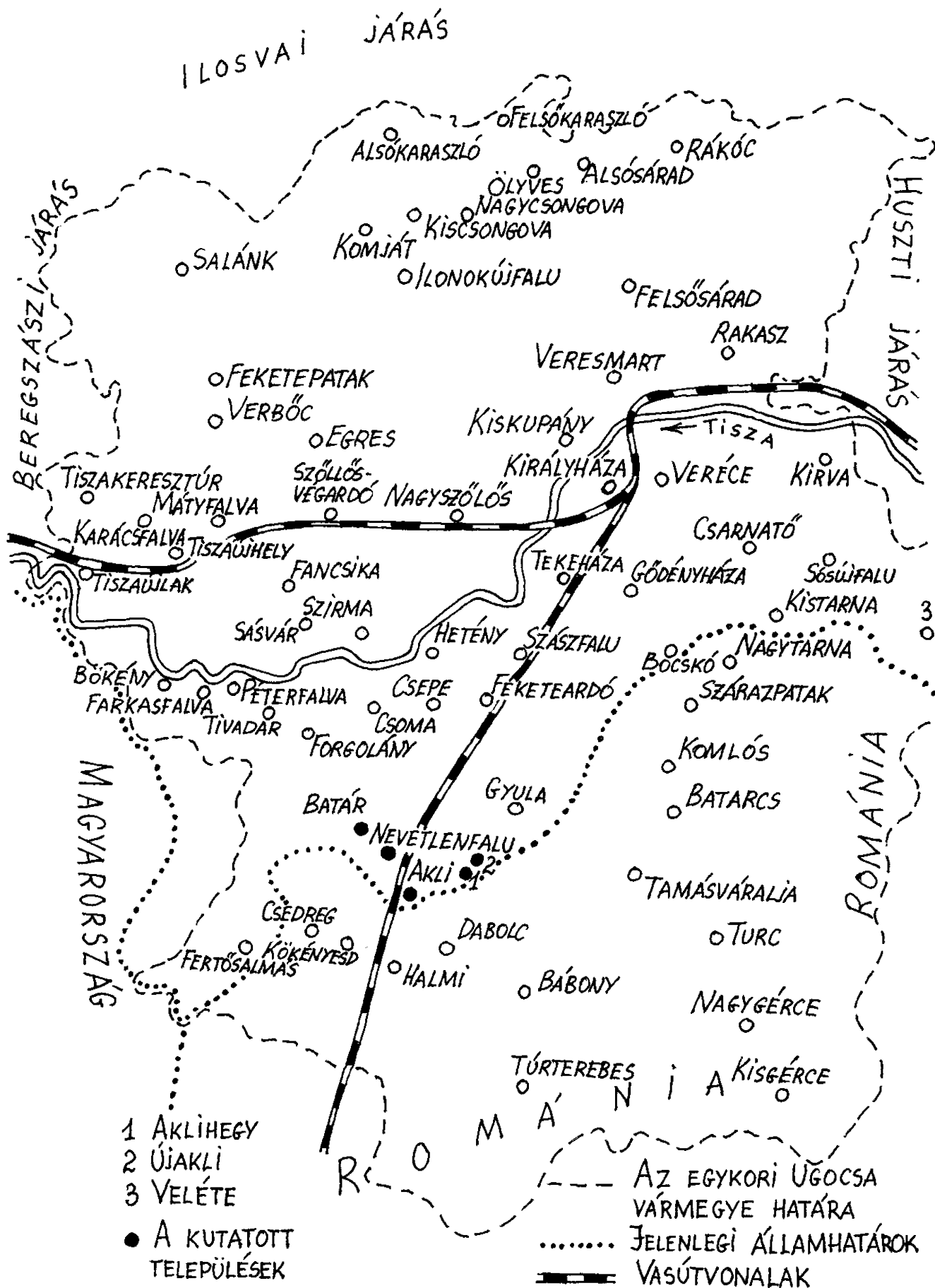
I. Bevezető gondolatok.....	3
II. Betekintés a népi gyógyászat kutatásában elért fontosabb eredményekbe.....	9
III. Kárpátalja a hivatalos és népi gyógyászat kutatásának látószögéből.....	14
IV. A kutatott terület jellemzése.....	25
IV.1. Nevetlenfalú (Gyakfalva).....	26
IV.2. Batár.....	29
IV.3. Öregakli, Újakli, Aklihegy.....	30
IV.3.1. Öregakli.....	30
IV.3.2. Újakli.....	32
IV.3.3. Aklihegy.....	33
V. Emberi betegségek hagyományos gyógy módjai.....	34
V.1. A fej betegségei.....	35
V.2. A szem betegségei.....	38
V.3. Légzőszervi megbetegedések.....	41
V.4. A fül betegségei.....	47
V.5. A száj és a fogak megbetegedései.....	49
V.6. A hasüreg betegségei.....	53
V.7. Ficam, rándulás, törés.....	60
V.8. Reuma.....	62
V.9. Gutaütés, szélütés.....	66
V.10. A bőrön keletkezett külső sérülések, kelések, egyéb bőrbajok gyógyítása.....	69
V.11. Fertőző betegségek.....	82
V.12. Lelki–szellemi kórok.....	84
V.13. Születés.....	93
VI. Állatgyógyászat.....	96
VI.1. A szarvasmarha betegségei.....	99
VI.2. A ló gyógyítása és babonás hiedelmei.....	119
VI.3. A juh hagyományos gyógy módjai.....	124
VI.4. Sertés hagyományos gyógy módjai.....	134
VI.5. A kecske népi gyógy módjai.....	141
VI.6. A baromfi gyógyítása.....	143
VI.6.1. A tyúk.....	143
VI.6.2. A lúd.....	146
VI.6.3. Kacsa.....	147
VI.6.4. Pulyka.....	148
VII. Összegzés.....	149
VIII. Summary.....	162
IX. A kutatott településeken ismert és általánosan használt gyógynövények.....	163
X. Tájszavak.....	167
XI. Jövevényszavak.....	170
XII. Az adatközlők névsora.....	171
XIII. Irodalom.....	174
Tartalom.....	197

Melléklet

A melléklet tartalomjegyzéke

1. A történelmi Ugocsa Vármegye vázlattérképe a jelenlegi politikai határokkal
2. A Nagyszőlősi járás Központi Kórházának 2002-ben kiadott statisztikai adatai (2-7 oldal).
3. Fényképek (8-14. oldal)

KÁRPÁTALJA (UKRAJNA)

A Nagyszőlősi járási Központi Kórház 2002-ben kiadott adatai alapján

Gyermekelhalálások a második életévben 2000. éves felmérések Kárpátalján

	2000	1999
Meghalt	45	58
Mutató	31,9	37,6
Ukrajnában	17,7	

Halálzási okok otthon 2000-ben Kárpátalján Otthon elhunyt 16 gyerek-37,2%

Sorszám	Okok		%
1	Balesetek	7	43,8
2.	Veleszületett fejlődési rendellenesség	6	37,5
	Szívelégtelenség	3	
	Idegrendszeri zavarok	2	
	Veseelégtelenség	1	
3.	A kiválasztó- és ivarrendszer	1	18,75
4.	Szívbelhártya rendellenesség	1	18,75
5.	Meningokokkusz - fertőzés	1	18,75

**Gyermekhalálozások a második életévben Kárpátalján
2000-ben**

13 hó- napos gyer- mek	Okok	Abszolút	%
	Veleszületett fejlődési rendellenesség	2	25
	-szív	1	
	-vese	1	
	Idegrendszeri betegségek	2	25
	Balesetek	2	25
	Szívbelhártya rendellenesség	1	12,5
	Bronchitiszes tüdőgyulladás	1	12,5
14-18 hón. gyer- mek	Veleszületett fejlődési rendellenesség	7	29,2
	-szív	3	
	-idegrendszer	3	
	-vese	1	
	Légúti megbetegedések	5	20,8
	-vírusos	4	
		1	
	Balesetek	4	16,7
	Meningokokkuszos fertőzés	3	12,5
	Szívbelhártya rendellenesség	3	12,5
	Vesebetegségek	1	4,2
	Idegrendszeri megbetegedések	1	4,2
19-24 hón. gyer- mek	Veleszületett fejlődési rendellenesség	5	38,5
		4	
	-szív	1	
	-idegrendszer		
	Balesetek	5	38,5
	Szívbelhártya rendellenesség	2	15,4

Demográfiai adatok a Nagyszőlősi járásban a 2001 -es évre

	Körzet	született	szület., %	meghalt	haláloz., %
1.	Királyháza	167	15.9	126	12.0
2.	Tiszaújlak	48	10.9	48	10.9
3.	Feketeardó	37	12.7	45	15.5
4.	Nagykomját	93	14.0	71	10.7
5.	Nagykopány	55	16.1	45	13.2
6.	Péterfalva	50	10.0	54	10.8
7.	Nagypalád	24	14.1	19	11.1
8.	Fancsika	85	13.2	66	10.3
9.	Nevetlenfalu (Újakli, Öregakli, Batár, Aklihegy)	41	11.0	40	10.8
10.	Salánk	24	7.7	45	14.5
11.	Szőlősvégardó	57	12.1	51	10.8
12.	Csornató	27	12.8	26	12.3
13.	Egres	57	11.8	57	11.8
14.	Verbóc	25	11.3	32	14.5
15.	Ilónok	42	13.5	31	10.0
16.	Tiszaújhely	40	12.5	45	14.0
17.	Felsősárad	53	12.0	43	9.7
18.	Szászfalu	16	6.6	36	15.0
19.	Nagyborzsova	58	20.0	26	8.9
20.	Csepe	38	12.2	43	13.8
21.	Kiskopány	18	13.8	16	12.3
22.	Szőlősgyula	8	6.1	13	10.0
23.	Kistarna	24	15.0	16	10.0
24.	Fertősalmás	17	17.0	13	13.0
25.	Sósfalu	21	15.0	22	15.7
26.	Puskino	19	13.5	14	10.0
27.	Tekeháza	15	6.5	36	15.6
28.	Nagyszőlős	280	10.1	331	11.9

Halálozási okok a Nagyszőlősi járásban a 2001-es évben

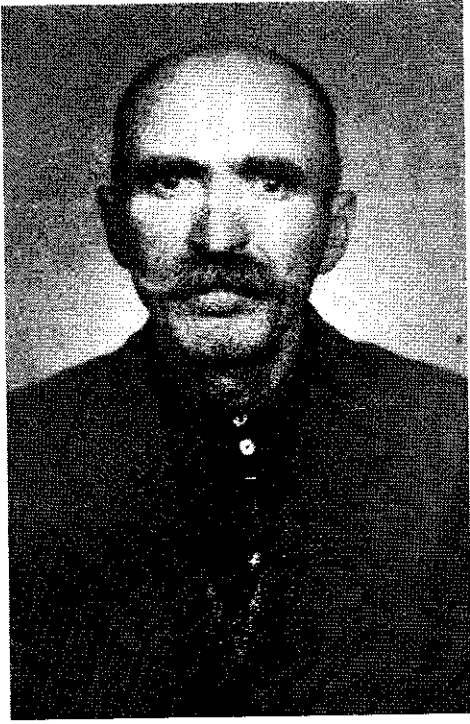
	összes.	férfi	nő	összes.	otthon	összes.	otthon	munka képes
Vérkeringési szervek	699	331	368	101	51	152	60	92
-infarktus	11	9	2	8	1	10	2	7
-reumás betegségek	8	3	5	7	2	7	2	7
-érrendszeri megbeteg.	163	81	82	22	6	36	3	18
Légzőszervi megbetegedés	69	51	18	16	7	17	5	12
-tüdőgyulladás	3	2	1	2	-	3	-	2
Emésztőszervi megbetegedés	72	50	26	43	23	62	30	43
-fekélyek	1	1	-	1	-	1	-	1
-májcirózis	32	14	18	14	3	18	4	14
Fertőző betegségek	74	53	21	39	22	48	27	39
-tüdőbaj	36	32	4	33	17	36	19	33
-kiválasztó- szervi betegség.	6	5	1	5	2	4	2	4
-daganatos megbetegedés	172	113	59	71	49	53	12	26
Balesetek	99	83	16	74	29	99	43	74
Más betegségek	215	97	118	37	21	56	26	33
Összesen	1410	783	627	386	204	491	205	323

Kórházi betegellátás a felnőtt lakosok körében a Nagyszőlősi járásban a 2000-2001-es évben

	Körzet	2000	2001
1.	Királyháza	584.0	614.3
2.	Tiszaújlak	594.6	668.3
3.	Feketeardó	530.9	606.5
4.	Nagykomját	534.0	621.3
5.	Nagykopány	597.9	815.0
6.	Tiszapéterfalva	570.6	644.6
7.	Nagypalád	767.6	715.1
8.	Fancsika	459.5	530.3
9.	<u>Nevetlenfalva</u> (<u>Újakli, Öregakli,</u> <u>Batár, Aklihegy</u>)	742.5	951.9
10.	Salánk	499.1	540.9
11.	Szőlősvégardó	558.6	719.2
12.	Csornató	440.0	695.6
13.	Egres	572.0	706.4
14.	Verbóc	545.9	693.3
15.	Ilónok	485.9	466.9
16.	Tiszaújhely	782.1	738.5
17.	Felsősárad	540.8	629.4
18.	Szászfalu	597.6	611.8
19.	Nagyborzsova	782.1	829.1
20.	Csepe	801.3	901.0
21.	Kiskopány	417.0	571.8
22.	Szőlősgyula	575.4	684.1
23.	Kistarna	478.8	490.4
24.	Fertősalmás	767.5	1165.8
25.	Sósfalu	-	820.4
26.	Puskino	-	894.7
27.	Nagyszőlős	993.8	822.4

Gyermekhalandóság a Nagyszőlősi járásban 2001-es évben

	Körzet	született	meghalt	gyermek halandóság
1.	Királyháza	167		
2.	Tiszaújlak	48		
3.	Feketeardó	37	1	27.0
4.	Nagykomját	93	3	32.3
5.	Nagykopány	55		
6.	Tiszapéterfalva	50		
7.	Nagypalád	24		
8.	Fancsika	85		
9.	Nevetlénfalu (Újakli, Öregakli, Batár, Aklihegy)	41		
10.	Salánk	24	1	41.6
11.	Szőlősvégardó	57	1	17.5
12.	Csornató	27		
13.	Egres	57		
14.	Verbóc	25	1	40.0
15.	Ilónak	42	1	23.8
16.	Tiszaújhely	40	1	25.0
17.	Felsősárad	53		
18.	Szászfalu	31		
19.	Nagyborzsova	58		
20.	Csepe	38		
21.	Kiskopány	18	1	55.5
22.	Szőlősgyula	8		
23.	Kistarna	24		
24.	Fertősalmás	17		
25.	Puskinovó	19		
26.	Szőlős	280	4	14.2

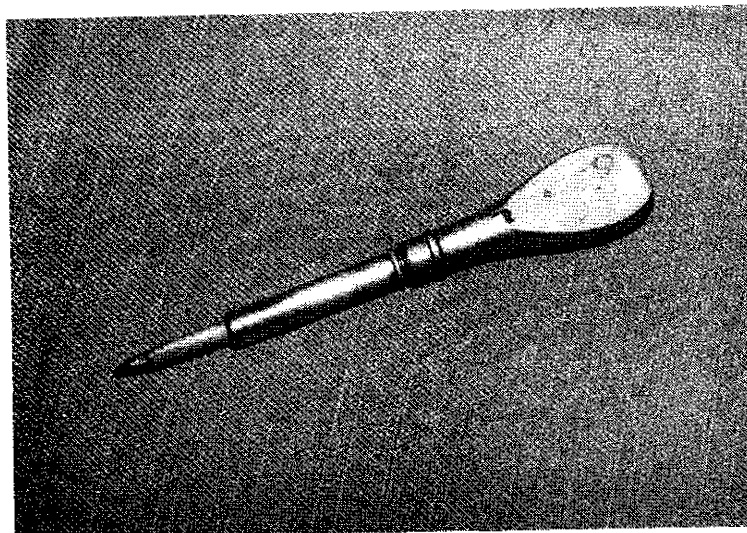
1. kép *Pandó Szabó Mihály a nevetleni csontkovács (1895-1970)*

2. kép *Pandó Szabó Mihály a barátjával*

3. kép *Kónyáné született 1900-ban. Eredményesen gyógyította az ótvart.*

4. kép Trokár. Ma is használatos állatgyógyászati eszköz

5. kép Lajtoskocsi ökörfogattal. 1958-ból

6 kép Briczka Batárról.

7. kép Szenteltvíz tárolása üvegkancsóban, rajta olvasó, benne bazsalikom. Mellette Mária-szobor és angyalka.
Batár 2003

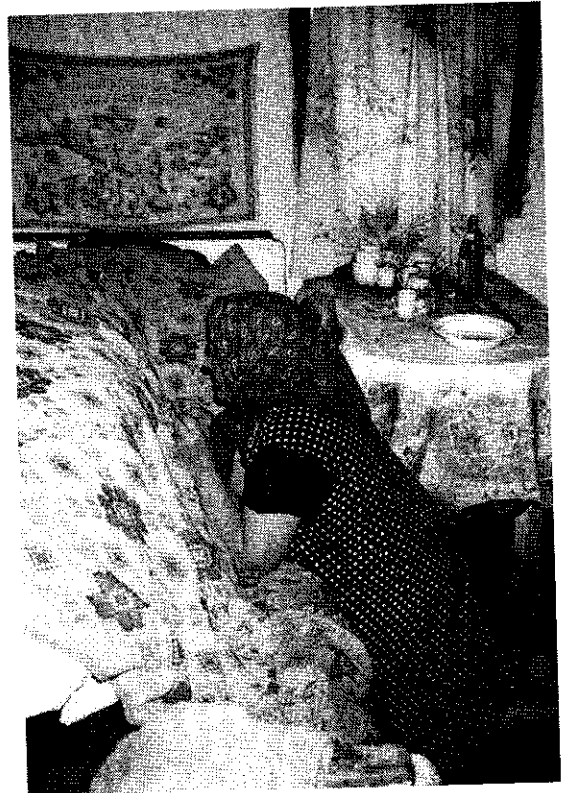

8. kép Szenteltvíz tárolása kannában, benne bazsalikom rajta olvasó, mellette szentelt gyertya.
Batár 2003.

9. kép Szemes víz készítése. Neveltenfalú 2002.

Az öntés folyamatai (10. kép – 13. kép)
1998 Batár

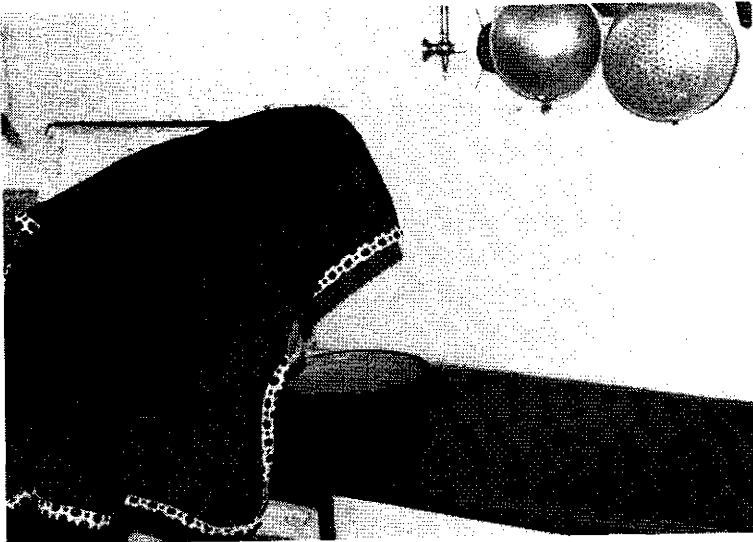

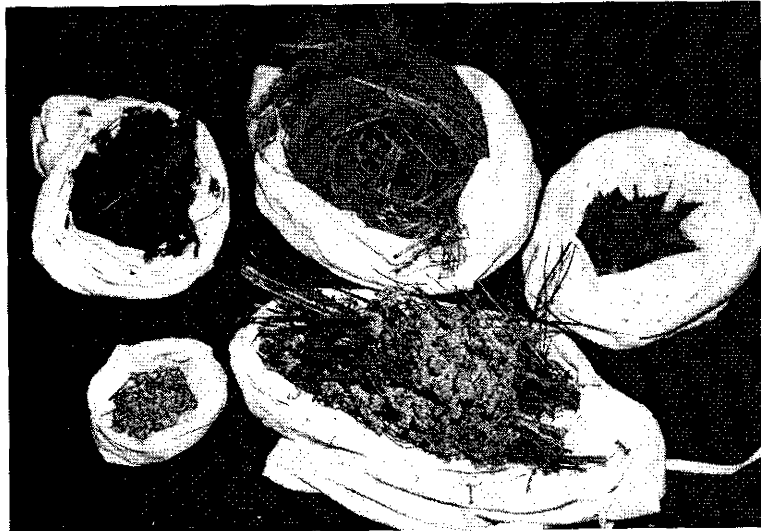
14. kép Pohárvetés. Újaki 2003.

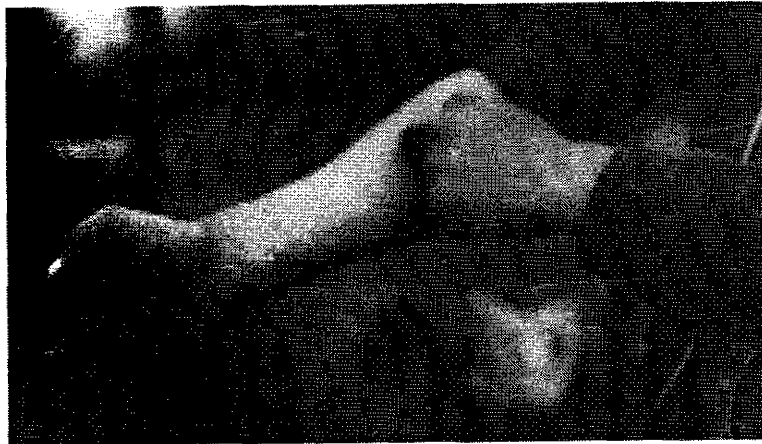
15. kép Zabola (Herpesz gyógyítása a macska farkával). Nevetlenfalu 2003.

16 kép Inhalálás hagyományos módon. Nevetlenfalu 2003.

17. kép Egy átlagos háztartáshoz tartozó gyógynövények: csalán, zsurló, menta, kamilla, cickafarka.

18. kép Méhcsípés gyógyítása.

19. kép Jákó Erzsébet foghúzó.

20-21. kép Semmivíz gyűjtése.

2023 Kép Kenés.